

A művészet és a nyelv születése

Minden művészeti tevékenység, valamint a nyelv, illetve az azon alapuló verbális művészet az ember legjellemzőbb, „emberré tevő” tulajdonsága. Akár strukturális, akár funkcionális, akár metafizikai úton közelítünk, művészet és nyelv között szoros, ontológiai (antropológiai) kapcsolatot feltételezhetünk. Művészet és nyelv kialakulásának párhuzamában a következő jelenségek érdemelnek kiemelt figyelmet: kezdeti differenciálatlan tudatformák, együttállások, ösztönös összekapcsolódások, „megszaladás”, absztrakció, függetlenedés a biológiai funkciótól. Művészet és nyelv kapcsolatában közös a szimmetria, a ritmus, az analógia: indexikalitás (érintkezés), az ikonicitás (természetutánzás, motivált jelek létrejötte), valamint a megkettőzöttség (konkrét–absztrakt, kettős kódolás, kettős tagoltság, másodlagos modelláló rendszerek).

FEJLŐDÉS – VISSZAFEJLŐDÉS

A materialista elképzelések az egyszerűből bonyolultabb felé való haladásban, fejlődésben látják az ember útját. A metafizikai elképzelések egy valamikor teljes világot feltételeznek, amelyhez képest az ember világában egyszerűsödés (romlás) állt be. A többértékű logikai gondolás alapján ebben nem kell állást foglalnunk. Lehetett az egyik, lehetett a másik, és lehetett mindkettő, végyesen. Fölvázolok azonban egy logikus lehetőséget. Nevezhetjük hipotézisnek, mert mind logikai, mind tapasztalati úton is eljuthatunk hozzá.

A művészetek és a nyelv születése elválaszthatatlan egymástól. Mindkettőben közös a konkrét, biológiai, életfenntartó tevékenységtől való elszakadás. Ezt könnyű bizonyítani, hiszen művészeti tevékenység nélkül és nyelv nélkül is létezik élet. Sőt a művészettel és nyelvvvel rendelkező világban is vannak, akik számára ez nemcsak, hogy nem lényeges, de fölösleges is. Vagyis a Hamvas (1995: II/357) által jelzett evolúció-devolúció napjainkban is létezik. Az evolúció alap gondolata benne van az ősgondolkodásban. Nyekljudov (1982: 199) említi, hogy Délkelet-Ázsia népeinek folklórjában szerepelnek gömb formájú, kar és láb nélküli kimerikus alakok, amelyek nem járnak, hanem gurulnak a földön. Az orosz folklórban felbukkanó szolgál (szaura) pedig mintha testetlen lenne. A szinte minden mitológiában felbukkanó zootropomorf lények is felfoghatók valamiféle átmenetiségnek (átjárásnak, fejlődésnek). A mitológiai és mesealakok átalakulása (transzformációja) általános a folklórban. Meletyinszkij (1982: 161) az ausztráliai őslakosok mítoszaiából idézi az akár fordított evolúciónak is nevezhető felfogást: „ez még akkor történt, amikor az állatok még emberek voltak”.

ŐSI SZINKRETIZMUS

A művelődéstörténészek, folkloristák egyetértenek abban, hogy az ősi társadalmakban nem különültek el, nem váltak szét a gazdasági és szellemi szférák, tudatformák. Ivanov ezt így foglalja össze: „Feltételezhetjük, hogy a filogenezisben a művészet – éppúgy, mint az írás, a vallás és még néhány más jelrendszer – valamiféle differenciálatlan egységes rendszerből vált ki..., amelyet szinkretikusnak nevezhetünk...” (Ivanov 1982: 115). Ezt úgy el elképzelni, hogy a gazdasági, szellemi, anyagi és tudati események egységben, együttállásokban jelentek meg. Az ősi kultúrában mozgás, tárgykészítés, ábrázolás, zene, nyelv osztatlanul, egymásba folyva jelenik meg, s valamennyi tevékenység a konkrét jellegéből indul el az absztrakt, szimbolikus jelentés felé. Ezért gondolhatjuk úgy, hogy a művészet és a nyelv kialakulása természetes módon kapcsolódik össze gyakorlati és szakrális tevékenységekkel. Ezt illusztráló, mai példaként idézem Tánzos Vilmos (2007) egy gondolatát a moldvai magyarokról: „Egész napjuk imában telt el”. Vagy egy saját, szilágysági adatomat, amely ugyanerre utal: „Karácsonykor énekkel volt tele a falu”. Tehát, hogy lefordítsam: minden egyben volt, minden gyakorlati tevékenység egyben szimbolikus volt. Hamvas Béla (1995: II/172-173) ezt mondaná erre: „a metafizika *hen kai pan*, egy és minden, vagyis hogy minden egy. (...) Mert *hen panta einai*: minden Egy.” S hogy egy kicsit bővebben magyarázzuk: „analógia van az egyes ember lélekvilága, testi élete, a közösség sorsa, életrendje, története, a csillagok járása között. De a csillagok járása is utal a még felsőbbre: az ideák világára és a szellemvilágra. (...) Az analógia azt jelenti, hogy ami fent van, az ugyanaz, mint ami lent van: az ember szeméből a csillagok néznek, s az ember tenyerében kozmikus vonalak futnak...” (Hamvas 1995: II/171–172).

Tehát ősi szinkretizmus jellemezte az ősfolkloort is, melyben mítosz és mese struktúrája azonosnak tekinthető (Meletyinszkij 1982: 183). A szinkretizmus a kultúra bizonyos korszakaiban és műfajaiban mindig jelen van. Ilyen volt az énekelt ballada, vagy napjainkban az operett, opera, musical.

A szinkretizmusból, az együttállásokból adódik a tudatformák közötti átjárás, átugrás: melynek strukturális alapja az izomorfia. Tánc-utánzás-zene-alkotóművészet elválaszthatatlan: „A kultikus népi játékok, amelyek szinkretikusan egyesítik a tánc, a pantomim, a zene és részben a képzőművészet (később költészet) elemeit...” (Meletyinszkij 1982: 149) Tehát izomorf struktúra jellemzi a mozdulatot, táncot, éneket, beszédet, s ez teszi lehetővé azonos (izomorf) tulajdonságok átvitelét. Ilyen izomorf, vagyis valamennyi területen megjelenő tulajdonság a ritmus (ismétlés), fejlettebb változata a szimmetria. Emiatt az ősi szinkretizmus és izomorfia használhatunk olyan (jellemzően magyar) kifejezéseket, mint: tárgyi, kézműves, zenei, mozgásos vagy tánccos anyanyelv.

Az ősi szinkretizmusra utalnak bizonyos visszaütések, regressziók is. Például a skizofrénekre jellemző az írás jeleinek és az ábrázolás jeleinek összekeverése, ez esetben „az archaikus formákhoz való visszatérésnek lehetünk tanúi (Ivanov 1982: 142).

Ugyancsak ezt mutatják egyes gyermekrajzok, amelyek ősi szimbólumokat idéznek (Ivanov 1982: 145).

Ha feltételezünk ősi differenciálatlanságot, akkor ősi formátlanságnak is kellett lennie. Vagyis voltak ősi, differenciálatlan ősformák, amelyekből fokozatos differenciálódással váltak ki (fejlődtek) a későbbi tagolt formációk. Ezekről az ősi, differenciálatlan formákról a következőket gondolom.

FOLYAMATOK: ÖSSZEKAPCSOLÓDÁSOK

A legősibb formákban ösztönös megnyilvánulásként együttesen jelentek meg, összekapcsolódtak olyan jelenségek, mint az utánzás (mimézis), valamint motorikus jellemzők: ritmikus mozdulatok, mozgás, dallam, artikuláció. Hangsúlyozom, ezek ösztönös cselekvések. Két elemi, ösztönös tevékenységgel vannak kapcsolatban: a növekedéssel (fejlettebb szinten szocializációval, tanulással) és a mozgás-fajfenntartás elemi szükségletével. A növekedéshez szükséges az utánzás, a fennmaradáshoz és fajfenntartáshoz a mozgás. Ezek kezdeti önállósulását nevezhetnénk: elemi cselekvéseknek, amelyek máig megfigyelhetők olyan jelenségekben, mint a firkálgatás, szálemezés, dallamozás, gügyögés-mormolás. Az elemi cselekvésekből fejlődtek ki a későbbi kézműves mesterségek (fazekasság, faragás), a firkálgatásból a díszítő- (képző-)művészet, a szálemezésből a tánc, a dallamozásból az ének és a zene, a gügyögésből-mormolásból a beszéd. De valamennyiben volt egyetlen közös elem: a ritmus. Úgy tűnik, hogy az emberi tevékenységek legalapvetőbb mozzanata, motivációja: a ritmus. A ritmus szoros kapcsolatban van természeti formákkal (napok, hónapok váltakozása), alapvető alakzatokkal (szimmetria); illetve, ahogy mi ismerjük: mindez azonos az ismétlés alakzatával. Szimmetria és ismétlődés kapcsolatára utal Toporov (1982: 90) is: „szimmetrikus ismétlésekkel is párosuló ritmikai ismétlődés”. A ritmus (másként az ismétlés) lehet a legősibb elemi, ösztönös tevékenység, ami minden kulturális, művészi, nyelvi emberi tevékenység alapja. Ez a jelenség ma is, minden embernél megfigyelhető, hiszen ritmikus mozgásmintákat, ismételtetéseket, számolgatásokat, szimmetrikus törekvéseket (motivációkat) minden ember mutat. Ezek tehát antropológiai sajátosságunkat képezik. „A ritmikus elv mindenütt megfigyelhető: a szemantikai ritmus együtt jár a kompozíció és a stilisztika ritmusával” (Nyekljudov 1982: 208).

Az alapformákban további együttállások jelentkeznek. Először együttesen, egymásba olvadva jelenik meg mozgás-dallam-zene és beszéd, ezt követően kép-írás, majd ezzel párhuzamosan a kommunikációs szükségletek, kényszerek szerint osztódnak az alapformák: táncra, énekre, zenére, beszédre, képi ábrázolásra és írásra. Az együttállásra nagyon sok minden jel mutat. „A vokális zenének (a zene legrégebbi megjelenési formájának) elemei fizikai és fiziológiai természetük révén hasonlítanak a beszéd elemeihez (Langleben 1982: 454). És ezért lehetséges (folytatódik az idézet), hogy a kulturális rétegek széttagolódása után „az ismert zenei lejegyzések többségének fejlődése természetesen azzal indult, hogy a már megszokott írásbeliséget próbálták felhasználni a zene lejegyzésére”. Merthogy a zene és nyelv továbbra is izo-

morf. „Az írás létrejötté, pontosabban: az ősi művészet szinkretikus egészéből való kiválása egybe kellett hogy essen a kommunikatív és emlékezetsegítő funkciók elkülönülésével ebből a szinkretikus egységből. (...) Az írás megjelenését nem a szóbeli beszéd rögzítésének követelménye hívta életre, hanem az információk térben és időben való átadásának követelménye, s erre a célra inkább megfeleltek az ábrázoló művészet eszközei, mint a nyelv kifejezőeszközei.” (Karapetjanc 1982: 467–468).

VÉLETLEN, MEGSZALADÁS

Tehát volt valamikor a differenciálatlanság, együttállás? De hogyan történhetett a továbblépés? Valami szükséglet, kényszer játszott benne szerepet? Talán a sűrűsödő népesség, az egymással kapcsolatba kerülő embercsoportok (hordák), az egyre nagyobb szervezetséget igénylő ellátás (vadászat, gyűjtögetés)? Talán valami véletlen? Apropó véletlen: „az evolúció biológiai folyamatában a véletlenszerű folyamatok azon elengedhetetlen tényezők közé tartoznak, melyektől a tökéletesedés függ. ... A másik központi mozzanat a szelekció megjelenése; a véletlenszerűen létrejövő új vonások egy része megőrződik, mások az elvetés sorsára jutnak... A modern festők gyakorlata azt mutatja, hogy a véletlent mint az alkotó folyamat potenciálisan értékesnek minősülő tényezőjét fogadták el.” (Waddington idézi Sebeok 1983: 7.) A véletlenről mint ihletről, sugallatról, megmagyarázhatatlanról szinte minden művész beszámol. A nyelv kapcsán nem tűnődünk el ezen, pedig a nyelvhasználat is tele van véletlenségekkel.

Tehát: továbblépés. Az egyik magyarázat: a megugrás vagy megszaladás. Esetünkben a megszaladás a világ passzív érzékelésétől, befogadásától a gondolkodásig, a világ befolyásolásának, alakításának akaratáig terjed. A másik megszaladási jelenség az, hogy a konkrét jelekből absztrakt, szimbolikus jelek lesznek. De hogyan? A megszaladási jelenség állítólag gyakori jelenség a természetben, de az embernél bizonyosan és folyamatosan. Az absztrakció feltalálása, „megugrása” kétségtelenül az emberi kultúra és nyelv elindulását jelentette. (Állítólag a mai „megugrasi” jelenségek nem föltétlenül vezetnek jóra, ilyen például az édességek imádata, a kényelem, a lustaság... példaként a felbomló Római Birodalmat hozza egy biológuscsoport.)

Egy ilyen „megszaladás”, elképzelésem szerint a konkrét > absztrakt váltás hozta létre az emberi (nyelvi) kommunikációt. Illetve, ahogy mások látják: „Ahhoz, hogy ’új kommunikációs rendszert alkothassunk’, nemcsak a régi jelzésekre (szignállokra) van szükség, hanem újakra is. Az embert az általa használt, a *humán kommunikációban* ’alkalmazott’ nyelv állandóan arra készteni, hogy új mondatokat (új rendszereket) alkosson. Mi több, folyamatosan arra kényszerül, hogy új információkat generáljon. Ez magyarázza valószínűleg az 50-30 000 évvel ezelőtt élt ősapa (’Ádám’) legfontosabb tulajdonságát, a kreativitást. A humán nyelv használata, az emberi kommunikáció folyamatos alkalmazása pedig állandóan gyakoroltatta vele az új rendszerek alkotásának módját” (Bárány-Horváth és munkatársai, 2012: 42).

Eszerint a kulcsmozzanat a kreativitás. De ez nem kiváltó ok, hanem inkább okozat. A kreativitás valamiből (a „megszaladásból”) következik. Persze, így is lehetett,

de az a bizonyos véletlen, „megugrás” azért továbbra is titok marad. Viszont a nyelvetkezés pillanatában már ott volt a metafora (a jelentésátvitel, a kép): másként a metaforikusság „a nyelv természetes, ’természettől adott’ sajátossága” (Nyekljudov 1982: 207).

Szemiotikai terminológiával elég egyértelműen írható le a jelek átalakulása, szimbólummá (emberi, önkényes jellé) válása. Kezdetben volt az index és az ikon. Az index tünet- vagy szimptomatikus jel és a rámutató (érintkezésen alapuló) jel. Ilyen jeleket az állatok is használnak. Az állati jelek még zárt jelrendszert képeznek, számuk meghatározható: állítólag a kakukk egyetlen jelétől más állatok (delfinek, majmok) véges, legfőljebb több tucat jeléig terjed. Annak a bizonyos „megszaladásnak” a következtében a kezdeti szimptomatikus, indexikus és ikonikus jelek egyre elvontabbá válnak (absztrahálódnak), részben-egészen elveszítik természeti-természetes kapcsolataikat (denaturalizálódnak), esetenként a további absztrakció eredményeként felismerhetetlenül elszakadnak eredeti jeltárgyuktól (dematerializálódnak). Az „alkotó formák... ’denaturalizálódása’ és ’dematerializálódása’ (...) összhangban volt a gondolkodás kialakulásának történelmi-logikai menetével” (s mivel az ábrázoló tevékenységről van szó, folytatása) „ami jelentékeny mértékben magában az aktív ábrázoló tevékenység folyamatában valósult meg” (Sztoljar 1982: 76). Szemiotikai terminusokkal: elkezdődik az indexikalitás csökkenése (deindexikalizálódás), az ikonicitás csökkenése (deikonizálódás), megjelennek és egyre szaporodnak az immár önkényesnek mondható szimbolikus jelek (szimbolizáció). És ennek nyomán válik a nyelv mára „a halott metaforák temetőjévé” (Lotz 1976: 26).

Megkettőződés

A megszaladás, megugrás egyik előfeltétele, előzménye (és utóbb eredménye) a megkettőzöttség létrejötte lehetett. Mit az a megkettőzöttség? A megkettőzöttség szimbolikus rendszerek minden szintjén kimutatható. Több dimenziója lehetséges: egyik-másik, régi-új, konkrét-absztrakt; a lényege az, hogy bizonyos rendszerek, szintek egymásra reflektálnak, egymásból fejlődnek. Ivanov (1982: 115) az őskultúra művészeti-kommunikációs szinkretizmusát „sajátos bilingvizmusnak” nevezi: melyben együtt van képzőművészet, piktografikus és hieroglif „írás”. Fónagy Iván (1996/97) a beszéd kettős kódolását említi: a mai továbbfejlesztett, önkényes kód mélyén ott van, ott munkál a motivált természetes, archaikus kód. A kettős kódolás tehát azt jelenti, hogy a nyelvi közlésben egyidejűleg van jelen a nyelvi jel archaikus és önkényes tulajdonsága. Uexküll nyomán Sebeok (1983: 13) úgy véli, hogy a verbális kódot megelőzi és persze mindmáig kíséri egy archaikusabb (fajközi) nem verbális kód. Ezt akár nevezhetnénk az emberi kommunikáció kettős kódjának (kettős szerveződésének). Az emberi beszéd legfőbb jellemzője a kettős szerkesztettség vagy tagolás (tagoltság), vagyis az, hogy két absztrakt szerkezeti szintből áll: jelentést nem hordozó elemekből (hangok, betűk) és erre épülő jelentést hordozó elemekből (pl. szavak). „Az emberi nyelvnek megvan az a különlegessége, hogy legkisebb jelentéses elemei is szerkesztettek: a jelentéssel bíró szavak jelentés nélküli hangalakokból épülnek föl. (...) magasabb szinten a mondatok, megnyilatkozások jelentéses elemekből

(szótöreiből és toldalékokból) épülnek föl; az alacsonyabb szinten a jelentés elemek jelentés nélküliekből (hangokból) (Szabolcsi 1978: 51). A kettőzöttség további esetei: a beszéd a másodlagos szimbólumrendszerek (pl. írás) alapja (Lotz 1976: 12); illetve a tartui iskola felfogásában az elsődleges modelláló rendszerekre (nyelv) ráépülnek a bonyolultabb modelláló eljárások (művészetek), amelyek ily módon kétszeresen fejezik ki a valóság összefüggéseit (vö. Voigt 2014: 221). Jurij Lotman (1973: 236, 239) eredeti meghatározásában: „Azokat a rendszereket, amelyeknek alapja a természetes nyelv, és amelyek kiegészítő ráépülő struktúrákra szert téve másodfokú nyelveket alkotnak, kézenfekvő másodlagos modelláló rendszereknek nevezni. (...) A művészet *sajátságos* modelláló tevékenység.” Voigt Vilmos (2014: 221) ezt írja az elsődleges és másodlagos modelláló rendszerekről: „Az egyszerű fiziológiai-pszichikai reakciókhoz képest ilyen másodlagos rendszer a viselkedés vagy az etikett egy kultúrán belül, és ilyen a nyelvre épülő műalkotás, az irodalmi mű is. Ez a gondolat összefügg a szemiotika ugyancsak tartui rendszerezésével, amelyben megkülönböztetik egymástól az elsődleges és másodlagos jelölő rendszereket, és a művészeteket a második csoportba sorolják.” (Voigt 2014: 221).

Az „együttállások” feloldódása, vagyis az egyes tudatformák, a tudatformákon belül például az alkotó formák (műfajok) kialakulásának folyamatában elkezdődik a változatképzés, ami együttjár a széttagolódás és egységesülés (divergencia, konvergencia) jelenségével.

AZ ÁLLATI KOMMUNIKÁCIÓ VIZSGÁLATA

Az embernek az állatokhoz fűződő különös viszonyának jele, hogy a Föld minden részén a legősibb művészi emlékeken (barlangrajzokon) mindenhol – ikonikus jellel – állatok találhatók (mamut, bölény), mindenhol ismertek az állattörténetek (fejlettebb szinten: fabulák). A biológiai szerveződés, szerkezet sok tekintetben előrejelzi a kulturálisakat, vagyis elindulunk a természetitől a kulturális felé (Sebeok 1983: 29). Vannak átmeneti formák, például a természetes építészet, az állatok mint építőmesterek (1983: 64). S mivel az állatvilágban elszórva vannak olyan jelenségek, amelyet mintát adhattak, úgy is gondolhatjuk, hogy talán azokból kiindulva, azokat utánozva alakultak, esetleg továbbfejlesztve („megugorva”) jöttek létre a magasabb rendű tudatformák. Az „ugrást” vagy „megszaladást” ebben az esetben is az absztrakció jelenti.

A művészet és nyelv együttes szemléletű vizsgálata szempontjából Thomas Sebeok (1983) közelítette meg legjobban a témát. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon bizonyos állati kommunikációs rendszerek optimális szerveződése vajon lehetővé teszi-e az arra ráépülő esztétikai funkciót (Sebeok 1983: 10). Az állatok kommunikációjában Sebeok a következő megfigyelhető jelenségeket tekinti művészi, azaz esztétikai jellegűnek, amelyek tehát az emberi (humán) kommunikáció felé mutatnak: örömelev (élvezet, gyönyörködtetés, élményszerűség) (1983: 11, 58.), szimmetria, ismétlődés, játékipulzus, tárgyak-tevékenységek szeretete (1983: 15–17), utóbbi esetében a ritualizálódó eszközhasználat (1983: 66), s egy nagyon lényeges

dolog: a művészet egyszerre haszontalan és jelentőségteljes, céltalan, s mégis fontos – az ember kiélheti azon szenvedélyeit, amelyek nem vezetődnek le a normális életben (1983: 47), s ezt a nyelv szempontjából is hozzátehetjük: vagyis a nyelvhasználat is kiemelkedő fontossága ellenére nagyon sokszor csak alkalmi, haszontalan, időt kitöltő, időt mulató „haszontalan” cselekvés.

Az állatok kommunikatív célból, különféle jelrendszerekben véges számú jelet (szignált, indexet) alkalmaznak. „A kutatók összehasonlító vizsgálataik során összegezték az egyes állatfajok által használt különböző szignálféleségek számát, s hat tanulmányozott halfajnál 10 és 26 közötti különböző szignál használatát mutatták ki, természetesen a bonyolult szociális kapcsolatrendszerben élő fajoknál kapták a legmagasabb számot. Ami érdekes, hogy ezek a számok egyáltalán nem maradtak el a madaraknál és emlősöknél tapasztaltaktól” (Markó 2012: 63). Az állatok biológiai szervezettségű kommunikációjából a humán kommunikáció felé mutató jelek: a ritmus (a madárénekek alapja, Sebeok 1983: 32), a válaszcsevegés (felelgetés, 1983: 40), vagy a madaraknál is megfigyelhető jelenség, hogy a zajból ki tudnak emelni egy bizonyos hangsort (koktélpárti probléma, 1983: 33). Egy következő fokozat, amikor az ember leutánozza a természetet, illetve az állat viselkedését. Például a madarak táncának utánzása meglehetősen elterjedt (Sebeok 1983: 30). A tragédia legősibb formája az állatokat utánzó pantomim (Meletyinszkij 1982: 30). Dürert idézi Sebeok (1983: 81): „valóban a természetben van elrejtve a művészet, és aki azt abból ki tudja emelni, az birtokolja azt”. A természet utánzása jelenik meg bizonyos művészi formákban. Egy, az interneten terjedő kép megtevéstől módon illusztrálja ezt a jelenséget. A kép készítője eltúlzott színekkel összehasonlít egy fasort és egy gótikus katedrális. Az erdő metaforikusan valóban a természet katedrálisa. A képen azonban egy ember által ültetett szabályos fasorhoz hasonlítja a katedrális, mint műalkotást. Vagyis: ilyen fasor valójában nem jönne létre a természetben, így ez nem a természet csodája.

Azt gondolnánk a, hogy a leginkább társas, társadalomban élő állatok kommunikációja áll legközelebb az emberhez. Ezért a hangyák és a méhek kommunikációja különösen fölkelte a kutatók érdeklődését. A hangyák „nyelve” izgalmas nyelv. Emberi füllel nem hallható, emberi orral fel nem fogható. D’Ettore és Moore már idézett metaforikus képénél maradván: ha verselni tudnának, valószínűleg a legelegánsabb parfümjaink sem érnének fel egy hangyaszonett harmóniájával” (Markó 2012: 63). De érdekes módon az emberi hangzáshoz legközelebb a madarak állnak: Wilhelm Sándor (2012: 69): „Beszélő, tehát emberi szavakat reprodukáló s alkalomadtán rendeltetésszerűen használó állatok csak a rendkívül fejlett hangadó apparátussal rendelkező madarak, varjak, hollók, papagájok közt fordulnak elő.” A kezdetektől fogva az ember érteni szeretné az állatokat. Az állatok kommunikációjának meglesése vezet az állatok közelbe csalásához, például a halászok „kuttyogatása” közelebb csalja a harcsákat. Az állatok kommunikációjának utánzása az állathangutánzás antropológiai nyelvészeti jelenség.

A MŰVÉSZET, NYELV KIBONTAKOZÁSA

Az ősi, archaikus gondolkodást az analógia jellemezte: „az őskori ember az analógiákat közvetlenül látta, élte, kimondta, állandóan új analógiákat fedezett fel, új képeket látott meg... Az őskori nyelvben levő képek nem költői hasonlatok, hanem az ősképeknek, platóni értelemben vett ideák tartalmainak megfelelői, ami nem egyéb, mint a transzcendentális intelligencia. (...) Az őskori nyelv az analógián épül fel, az analógia pedig a dolgok belső azonosságát látja...” (Hamvas 1995: II/167, 169). Az analógia valós kapcsolatokat jelent, szemiotikai értelemben index (azonosság) vagy ikon (hasonlóság, megfelelés). A művészetek születésénél az indexikalitásnak (konkrét utalásnak, rámutatásnak) és az ikonicitásnak (a természet, a környezet ábrázolásának, leképezésének, utánzásának) volt döntő szerepe. A mozdulatművészeteké lehet az elsőbbség, a mozdulatokból, a táncból a dallamokon át vezet az út a nyelvhez. „Beszélni és énekelni kezdetben egyet jelentett” (Ivan Pracs, idézi: Harlap 1982: 269). A jelentést nem hordozó dallam megelőzi az éneket (vagyis a nyelvet). Ahogy a nyelv, úgy a zene is kizárólag emberi jelenség (Sebeok 1983: 29). A ritmikus cselekvésekből, mozdulatokból alakulnak ki a dallamok, a zene, s ezzel párhuzamos a verbális művészet (költészet): a nyelv. Az ősi zene ritmusa egyben zenei és beszédritmus (Harlap 1982: 225). Az ábrázolóművészetekben az ábrázolás, a természet-utánzás, a képi ábrázolás kommunikatív funkciójának növekedése kialakítja a képi írást. A képírás deikonizációja (absztrakciója) vezet a többi írásrendszerhez.

Valószínűleg az ábrázolóművészeté (képzőművészeté) az elsőbbség, s csak ezt követte a szó művésze, véli Meletyinszkij (1982: 147) is. A legősibb (és legmaibb) ábrák között vannak vulva jelek (Kr. e. 30 e.) és állatábrázolások. Az emberben visszhangra talál a természet. A természetben meglévő szimmetria minden bizonnyal mintaként szolgált az ember számára. Ennek lélektani oka valószínűleg a harmónia, rendezettség iránti vágy. A szimmetria a paleolitikum óta megfigyelhető az ábrázolásban (Ivanov 1982: 125). „Az állatok, a növények és a saját teste formáinak megfigyelése, a munkafolyamatok technikája és ritmusa kifejlesztették [az emberben] az arány és a szimmetria iránti érzékét (Meletyinszkij 1982: 147—148). És akkor egy ugrással ritmikus, ismétlődő szimmetrikus-aszimmetrikus jelenségek jelennek meg a beszédben, majd pedig az elbeszélő folklórban (Toporov, 1982: 90, Nyekljudov 1982: 207), valószínűleg valamilyen pszichológiai paralelizmus (az emberi lélek rezdüléseinek megfeleltetése a természeti jelenségekkel) kapcsán (Toporov 1982: 152).

Az ábrázolás és közlés párhuzama ugyancsak a kezdetektől létezhet: ma ennek feleltethető meg a gesztikulációkkal kísért mesemondás, a bábozás, de a színjáték is. Kezdetben is megfigyelhető volt, hogy „az ősi civilizációk korai emlékein az ábrázoló művészet eszközeit felhasználták ugyanannak a közlésnek az illusztrálására, amelyet az írás jeleivel is följegyeztek, hasonló ez eszkimók (gyakorlatához), hogy az elbeszéléseiket állandóan ábrázolásokkal vagy szimbólumokkal kísérik, s ezeket az elbeszélés során várják ki vagy készítik hóból.” (Ivanov 1982: 115). Ezt a jelenséget manapság multimediális közlésnek, szövegnek neveznénk.

Nincs bizonyíték arra, hogy az ősi konkrét képi gondolkodásból minek a hatására válik absztrakt gondolkodásforma. Van olyan válasz, hogy: magától, de ennél ez nyilván bonyolultabb. A képekből születő nyelv egyik bizonyítéka, hogy a legarchaikusabb törzsi nyelvekben (ausztráliai aranda) a szó elválaszthatatlan egy meghatározott vizuális képtől (Sztoljar 1982: 77). Az ősi művészet és a képírás kapcsolata vitathatatlan (Karapetjanc 1982: 467). A magyar népművészet jelrendszerének egyes kutatói úgy vélik, hogy ezek a jelek egy jelentéssel bíró – ahogy a kifejező magyar neve is mutatja – képírás részei (Pap 1993).

Ősi szinkretizmus folyamatok Beszéd/Nyelv/Művészet
mozdulat – tánc – dallam – zene > > BESZÉDábrázolás, kép > > BESZÉD
együttállás, izomorfia, analógia, ösztönös összekapcsolódás, megszaladás, ritmus
(ismétlés, szimmetria), index, ikon, absztrakció Kettősségek: kódolás, tagolt-
ság, másodlagos modelláló rendszerek

Metafizikai megközelítésben tehát a művészetek és a nyelv születése egy adott pillanatban történik, s mint teljes, differenciálatlan egész jelenik meg. Összekapcsolódnak az analógia, a képi gondolkodás tekintetében, és valamilyen együttállások, ösztönös kapcsolódások eredményeként jön létre egy „megszaladási” folyamamt, amely függetleníti e tevékenységeket a biológiai alapoktól. Művészet és nyelv máig őrzi alapvető rokonságát a szimmetria, a ritmus, az indexikalitás, az ikonicitás, valamint a megkettőzöttség kapcsán. Így tehát állíthatjuk, hogy minden művészeti és nyelvi tevékenység az ember legjellemzőbb, „emberré tevő” tulajdonsága.

IRODALOM

- Bárány-Horváth Attila–Vitályos Gábor Áron–Uray Zoltán 2012. Jeltovábbítás és kommunikáció az élővilágban. *Korunk* 2012/4. 39–42.
- Fónagy Iván 1996/97. Nyelvi jelek dinamikus szerkezete. *Nyelvtudományi Közlemények*, 95, 45–81.
- Hamvas Béla 1995. *Scientia sacra* II. (1. rész – 2. kötet). Medio, Szentendre.
- Harlap, M. G. 1982. A népi-orosz zenei rendszer és a zene eredete. 218–277. In: *Nyekljudov szerk.* 1982.
- Ivanov, V. V. 1982. A művészet és a piktográfia egy archaikus jeltípusáról. 111-146. In: *Nyekljudov szerk.* 1982.
- Karapetjanc, A. M. 1982. Képzőművészet és írás az archaikus kultúrában. (Kína az i. e. első évezred közepéig). 467–492. In: *Nyekljudov szerk.* 1982.
- Kotljar, Je. Sz. 1982. Az afrikai állatmese és az elbeszélő folklór archaikus formái. 435–451. In: *Nyekljudov szerk.* 1982.
- Langleben, M. M. 1982. Néhány ősi zenei rendszerről és lejegyzési módról. 452–466. In: *Nyekljudov szerk.* 1982.
- Lotman, J. M., 1973. *Szöveg – modell – típus.* Gondolat, Budapest.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről.* Gondolat, Budapest.

- Markó Bálint 2012. Hangyák a szagösvényen. Avagy a kémiai kommunikáció ábécéje. *Korunk* 2012/4. 57–64.
- Meletyinszkij, Je. M. 1982. A szó művészetének ősi forrásai. 147–190. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Nyekljudov, Sz. Ju. 1982. A kifejezőeszközök rendszerének sajátosságai az irodalom előtti elbeszélő művészetben. 191–217. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Nyekljudov, Sz. Ju. szerk. 1982. A művészet ősi formái. Gondolat, Budapest
- Pap Gábor 1993. Jó pásztorok hagyatéka. Magyar népművészet. Pódium Műhely Egyesület – Magányos Kiadó, Debrecen, 1993.
- Sebeok, Thomas 1983. A művészet előzményei. (Ford.: Pléh Csaba). Akadémiai, Budapest.
- Szabolcsi Anna 1978. Jelek és jelrendszerek. 43–54. In: Takács Etel szerk.: Tanulmányok a nyelvről. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- Szívós Mihály 2013. A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika. Loisir Kiadó, Budapest.
- Sztojar, D. D. 1982. A képzőművészeti tevékenység genezise és szerepe a tudat kialakulásában. 30–82. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Tánczos Vilmos, 2007. Határhelyzet. Régheny Tamás interjúja Tánczos Vilmossal. Ökotáj. <http://okotaj.hu/szamok> 37–38.
- Toporov, V. N. 1982. Adalék néhány költői szimbólum eredetének kérdéséhez (Paleolitikum). 83–110. In: Nyekljudov szerk. 1982.
- Voigt Vilmos 2014. A folklorisztika alapfogalmai. Szócikkek. Equinter, Argumentum, Budapest.
- Wilhelm Sándor 2012. Némák-e a halak? Biokommunikáció a halak világában. *Korunk* 2012/4. 65–71.

A szerző:

Prof. dr. Balázs Géza: nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár (ELTE, Budapest, SZFE, Budapest, PKE, Nagyvárad). Korábban tíz éven át a szombathelyi főiskola, illetve egyetem tanszékvezető professzora is volt.

NAGY GÁBOR

Kutrica

Ha nem rítt borjú a *kutricában*,
a tarka macska ellett gombóc
kölyköket, morgott is nagyapám,
a pajtáig mék szénáért', hogy a tehen
elejbe dobjak, mer' a kurva döggye
ide kölkezett, de én véd- és dac-
szövetségben voltam velük
az akolmelegben, a gané csípős
szagában, fecskericsajban,
a máskor megközelíthetetlen
anyamacska pupillájában,
a megadás bizalmában.

Tomahawk

Túlmerészkedve a karókkal jelölt
telekhatáron, kiástam a csatabárdot
az illendőség ellen. S bár mindenütt
ugyanolyan alma- és körtefák,
cseresznye, meggy, az ágról ágra
villanó cinkék és rozsdafarkúak
földérintői csálnak idegen földre,
a vadonban egyre mélyebbre,
kifent késként szisszen egy nyúl szeme,
ágak nyílzápora csap arcul,
baglyok puha árnyai huhognak,
rúgkapál a megbokrosodó szél,
fejvesztve vágtaozom birtokon belülre,
nagy mama csatakiáltására: *Vácsora!*,
a góré fölött, a mennybolt gerendájában
rezeg a komancsok tomahawkja.

Korlát

Az ólból viháncolva rontanak ki
a malacok, a *vakaróbottal* kényeztetem
őket, s mintha a sárból túrnák ki
a Nap aranyérmét, rőfögnek boldogan,
csak be ne nyúlj a résen, int nagymama,
tisztá szeretetből *még leharaptják az ujjad*,
a kerítés deszkájához dörgölöznek,
sörtés gerincükön végigborzong
a ragaszkodás áramütése.

Kerekes kút

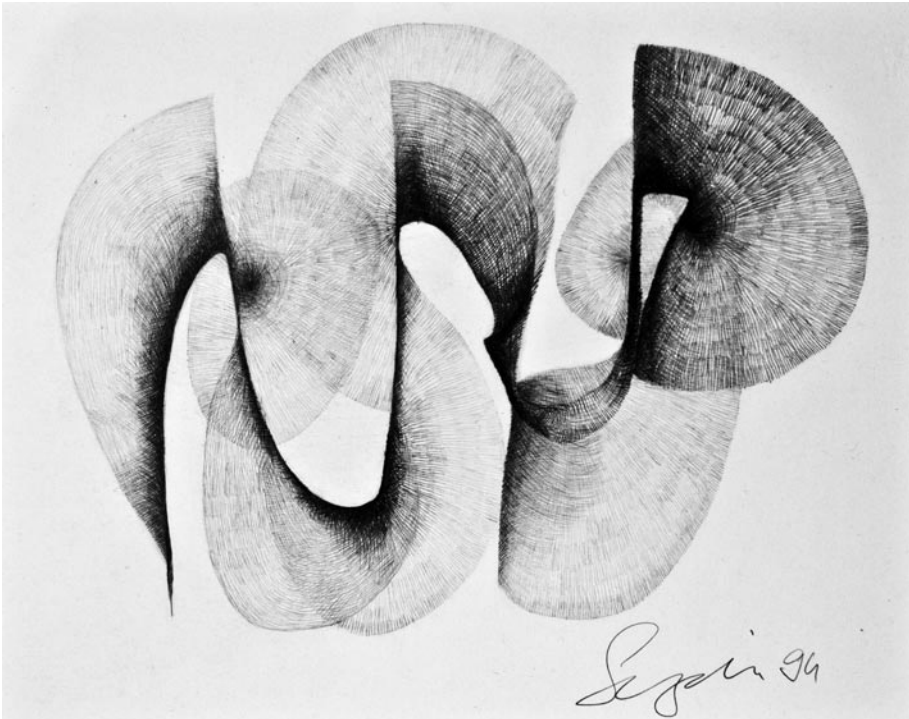
Irigyeltem a pomádés bajuszú
Phyleas Foggot, csodáltam a borostás
Hatteras hajóskapitányt, kínai
bódévárosok, zajló jéghegyek
útvesztőjéből mindig a kerti
nyugágyig jutottam. Fölöttem
hosszú csöcsű szilva ragacsos
nedve puhítja, roskasztja
a láncsal lezárt kerekes kút léceit.

Szőlőlugas

A fehér szőlő körbefutotta a kiskertet,
fölkapaszkodott a hályogos házfalra,
lopva fosztogattam a félérett
fürtöket, *szem előtt* a kerti székben
Fekete Istvánt olvastam, *mit lehet*
annyt bújni a könyvet, zsörtölődött
Öregmama, hát honnan tudhatta volna,
hogy én közben a kertben
vidrát, baglyot is látok,
s a pirkadt sárga *elvira* után nyújtózó
fakóvörös rókát.

A sükebóka

*A légynek sem árt az, legyintett nagyapa
a szomszéd udvaron bóklászó legényre,
sükebóka, tódított nagyanyám, azért csak ne bámuld,
hová lenne a világ, mordult föl Öregmama,
ha dologidőben mindenki fosókaszilvát falna!,
s Öregpapa révedező szemében láttam,
amint férfiak, asszonyok eldobnak
kaszát, kapát, égre emelt
kézzel vonulnak, botladoznak
dűlőről dűlőre, megkergült birkanyáj,
vetik magukat a föld széléről a fekete
tengerbe, s mint hibbant polipok és ráják,
sodródnak a szürke kalapok, barna kendők
látóhatáron túlra.*

FÁBIÁN LÁSZLÓ

Búcsú egy nagy művésztől – a pandémia árnyékában

a mindenkori szellemi állapoton kívül nem létezik a szellem
Jorge Luis Borges

2021. február 16-án életének kilencvenedik évében elhunyt Segesdi György szobrászművész, az utóbbi hat évtized kiemelkedő egyénisége, a magyar köztéri plasztika megújítója – anyagban és formában egyaránt, voltaképpen a modern plasztikai nyelv markáns átírója, mintegy negyven köztéri munka alkotója; 1982-ben monográfiát írtam róla a Corvina kiadónak, amelyben már szerepelt a *Szegedi Árvízemlékmű* (1979) és a pár évre rá elkészült *Brazil*, amit az itthoni közönség nem ismerhet más-honnét, csak a könyvből, létrejötté után szinte azonnal elszállították a főállítás színhelyére, Brazília új fővárosába, a magyar nagykövetség elé; Segesdi csúcsformában volt, amikor ezek a munkák elkészültek, olyasmit hozott létre, aminek színvonalát a magyar köztéri szobrászat azóta sem múlta fölül, legföllebb Józsa Bálint egy-két műve (Vértranszfúziós Intézet előtti plasztika, vagy a szegedi Gömb, mindkettő ugyanúgy krómacél, mint Segesdi említett két nagy alkotása), netán Széri-Varga Géza Katyń-emlékműve – korrodált vaslemezről – állíthatók mellé; végig követtem úgyszólván a szegedi szobor minden fázisát; a szobrász a Lajos utcában bérelt ki egy egész üzemcsarnokot, ahol nemcsak mozgatni lehetett a hatalmas elemeket (hajlítás, összeállítás, hegesztés, csiszolás stb.), de ellenőrizni az arányokat, a makett átméretezését a leendő helyre; akkorra már Segesdinek alapos technikai ismeretei, tapasztalatai voltak az egyik legmodernebb ipari anyag, a krómacél tulajdonságairól és lehetőségeiről, hiszen esztendőök óta foglalkozott lemezplasztikákkal (túlnyomórészt éppen ebből az anyagból), 1972-ben *Forradalmi emlékmű* címmel Tatabányán állították föl az első magyarországi non-figuratív krómacél emlékművet (ugyanabban az évben a debreceni egyetem parkjában azonos anyagból térplasztikáját), és én valóban forradalmi-nak tekintettem akkor a tatabányai konstrukciót, noha inkább művészi/esztétikai értelemben, eladdig ugyanis a diktatúrában a non-figuratív valamiféle káromlást, ideológiailag üldözendő képzetet takart, szinte hihetetlen, hogy a megyei pártbizottság vállalni mert a hivatalos normával ennyire szembemenő emlékművet;

annál inkább érdemes hangsúlyozni az esemény jelentőségét, mivel csak pár esztendővel korábban esett neki Rózsa Gyula, a Népszabadság mindenható kritikusáé Segesdinek, valamint az egyik tárlaton bemutatott *Stabil mobil* című munkájának – alattomosan félre elménckedve már a címet azáltal, hogy nem akarta észre venni a művész tágabb értelmű (ön)íroniáját, ami az alkotó részéről – ma már világos – bejelentkezés volt mobil plasztika készítésére (1975-ben érkezett el az ideje, akkor

került a Magyar Rádió óvodája elé a *Kinetikus plasztika*); Segesdi geometriai műveltségét mutatja, hogy korai lemezkompozícióiban mintegy a gazdag szimmetriákat mutató Calabi-Yau formákat fedezhetjük föl – lényegében a gömb-kör viszonylatok játékos tereit firtatva –

fölmerülhet a kérdés (föl is merült, noha nem egészen a jóindulat ösztökélte), miként valósulhattak meg a szigorú ideológiai doktrínák idején ezek a művek? a válasz egyszerűbb, mint hinnők; az 1971-es *Marx–Engels emlékmű* megteremtette a mester társadalmi renoméját, amit ő okosan és következetesen kihasznált (nem egészen példanélküli ez a klasszikus művészeti korszakokban sem, elegendő, ha egyes pápák és megbízott művészek ellentmondásos viszonyára utalok), ami, ha nem lett volna magában elég, mellé lehetett állítani építészeti jellegű, mívés krómácel munkáit (Anna presszó, Kereskedelmi Kamara), vagyis szakmai fölkészültségét, ami egyébként már a Marx–Engels esetében a hegesztés felé terelte, makettjét acéllemezből készítette, ám azt még a minden hájjal megkent Aczél György sem tudta volna elfogadtatni elvtársaival, akik azonnal és egyhangúan szentségtörést kiáltottak volna; maradt tehát a hagyományos anyag, a gránit, amiből – és ezt talán csak én hangsúlyozom töretlenül és ideológia-mentesen! – a szobrász grandiózus művet varázsolt, bátor kubisztikus tömegekkel, feledtetve akár a téma direktségét, csakis a művészi formálás aktuális problematikáit vizsgálva; azt állítom tehát, hogy az érdi szobortemetőben az egyik legjelentősebb, leg-színvonalasabb magyar szobor sínylődik többnyire ócska pártgiccsek között, amelyek ott takargatják elkövetőik hitvány múltját; igenis, a maga idejében a Marx–Engels ugyanolyan gondolati-formai reveláció volt, mint – tessez az – Somogyi József emlékezetes Szántó-Kovács emlékműve; engem – például – sosem érintett meg a kommunista mozgalom atyamestereinek emlékeként, annál inkább csodáltam formai megfogalmazásának tökélyét, még alkotójával is vitába keveredtem, aki a két fejet tartotta fölöslegesnek a tömb-testeken – oktalan aggálllyal (pusztán a párhuzam kedvéért említtem Schaár Erzsit Marx-tervét; amikor műtermében levette a nedves takarót az agyagmintáról, hangos röhej tört ki belőlem: az agyagkoponyába vörösréz drótszálakból dugiszált haját, szakállt, bajuszt a kommunizmus klasszikusának; átéreztem Erzsit makacs blaszfémiáját, eljátszott dühét amiatt, hogy ötletét nem fogadták el a lektorok) –

Segesdi György ugyancsak előszeretettel fordult egy másik modern ipari anyaghoz: a plexihez; észrevette azt a különleges, esztétikailag megnyerő képességét, csábítását, amely részint áttetszőségéből kínálkozik, részint pedig abból a tulajdonságából, hogy megmunkált élei mentén remekül vezeti a fényt, képes úgyszólván elbűvölő aurát varázsolni maga köré, miáltal újabb hatáselemmel gazdagodik; találkozva a strukturalista korszak stílus-elképzeléseivel; a plexilemezek szellemes elemsorolásos kompozícióit hozta létre, előszeretettel választotta alapformának/alapelemnek a háromszöget, egybevágó háromszögek rafinált összerakásából „épített” különleges konstrukciókat – megintcsak olyan matematikai, geometriai formarendekben kalandozva, amelyek az új anyagból utaltak vissza korábbi kvázi-gömbjeire, azonban sokkal gazdagabb illuzórikus belső térrel – az átlátszóság miatt egyértelművé, konkrétá vált szerkezetesség eredményeként;

kifogyhatatlan ötletessége, fáradhatatlan kísérletező kedve, fantasztikus technikai érzéke nemcsak a hajlított plexiüveg héjszerkezeti alkalmasságát tárta föl előtte, rávezette a két modern anyag kombinációjában rejlő lehetőségekre szintúgy: a plexi beépítése a krómácel konstrukcióba még egyértelműbbé tette azt a könnyed eleganciát, amit már a polírozott fémföüllet nyújtott, kiegészítette üvegszerű sajátosságával; ezek talán Segesdi formailag legbravúrosabb munkái;

a hasonló elmélyültség és szakmai ismeret, a tágabb világkép alapjait próbálta lerakni (egyébként sikerrel) kedves tanítványaiban mind az Iparművészeti Főiskolán (akkor még így hívták), mind a Képzőművészeti Egyetemen, ahol szervezett keretek között, műtermében pedig már-már barátilag készítette föl pályájukra ifjabb nemzedékek tehetségeit –

nemigen ismerek olyan szobrászati anyagot, amelyikkel ne került volna alkotói kapcsolatba: a bronz, a rézlemez, az ólom, a kő már korai munkásságában szerepet kapott; miképpen a hagyományosabb figuralitásban szintén mesterműveket hozott létre (két ifjúkori remekére, az 1954-es tapolcai Batsányi János és a három évvel későbbi szegedi Juhász Gyula bronzszobrára utalnék); a rendszerváltoztatás után, amikor kissé elfogyott körülötte a levegő, talán nosztalgiából az egyik legváltozatosabb anyaghoz, a fához fordult, nem tagadva eredendő konstruktív hajlamait, lágyabb, költőibb formákat, szabadabb vonalakat preferált – olykor tudatosan engedelmeskedve a fa irányításának, máskor meg szinte kárpítszerűen légiesítve az absztrakció szabadságát hangsúlyozva (mi több, újabb kitérőt tett, és talán ez az igazán nosztalgikus mozzanat, a figuralitás felé; a kétezres évek szarkasztikusságot sem nélkülöző *kéz-sorozata* tanúsítja néhány más anyagból formált portréja mellett) –

személyesen követeltem ki, hogy ő kapjon megbízatást Csöngén a Weöres-emlékház elé általam javasolt szoborra, amit 2002-ben avattunk föl, és ami számomra is szolgált egy fölöttébb finom meglepetéssel; a bronzból öntött büszt Weöres Sándora különös finomsággal esztergált (?) fém írószerszámot tart jobbujjában, amivel – ez lehet a jelképes sugallat – egyenesen az örökkévalóságba írja be sorait –; egy kis időre azonban fölfüggesztetett ez az örökkévalóság, a színesfémgyűjtők ellopták a szobrot, csupán darabjai kerültek elő, hála a falu áldozatkészségének, újraöntötték – szerencsére a mester irányításával

*

némiképpen jelképesnek, sorsszerűnek érzem Segesdi esetében ezt a kriminális mozzanatot; talán nem túlzok, ha mégis, hát tudódjék be baráti indulatomnak: mintha elorozták volna szakmai karrierjét: a rendszerváltoztatás pillanatában még nem töltötte be hatvanadik életévét, alkotó ereje teljében volt (hogyne lett volna, hiszen rendületlenül formában tartotta szellemét és kezét, a ritkább szobrászok közé tartozott, aki folyamatosan dolgozott, elsődlegesen sosem a megbízatások motiválták, a létezésre reflektáló kifejezés mozgatta), fölszabadultnak érezte magát, ahogy majdnem mindannyian, örömet adott hangot érzelmi válaszainak az új kérdésekre (emlékszem friss, exp-

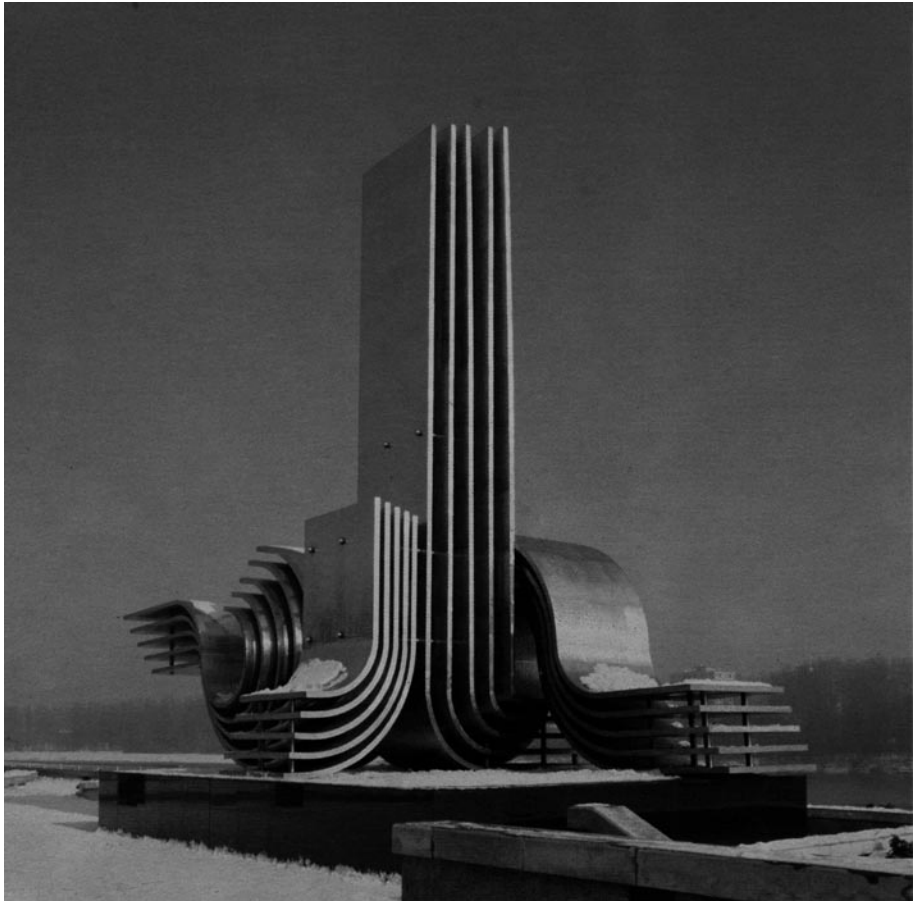
resszív kiállítására a Kontrax cég folyosó galériájában; kisebb méretű, noha nagyobb terekre is joggal igényt tartó „ajánlati” őszinte bensőségességgel lepték meg közvetlen baráti körét is, nemcsak a látogatókat), készen állt időszerű föladatakra, hitt és reménykedett benne, hogy szolgálatba állíthatja kivételes képességeit, mindenekelőtt azt a „finomhangolást”, amellyel a posztkubista-strukturalista eredményeket hasznosítani lehet egy divatokon túlmutató, aktuális magyar plasztikai gondolkodásban –

hamar be kellett látnia, a politikai klikkérdések más és más irányt szabnak a művészeti elképzeléseknek: az állampárt egységes esztétikai normatíváját – szemmel látható eszmei törésvonal mentén – legalább két irányadó (nevezhetném apriorinak) presszió váltotta föl (újabb hazugság), az egyik nemzeti konzervatívnak címezte önmagát, a másik – hasonló önkénnel – liberális modernnek, ám hogy a különbségek eliminálhatók voltak, hadd illusztráljam egy jellegzetes eseménnyel (név nélkül, nem szánom sértésnek): a népnemzeti erők még a rendszerváltoztatás legforróbb pillanataiban elérték, hogy a maguk vonzáskörébe tartozónak vélt, nem mellesleg jeles szobrász egyik városunkban esetlenül pöffeszkedő Leninjét azonnal eltüntessék a színről – mintegy eltüntetendő egyúttal szakmai múltjáról ezt a foltot; a hála azonban késlekedett, a művész a szabadságban joggal, inkább a saját elképzeléseit kívánta megjeleníteni, liberálisok fogadták előképükül, ők egyébként sem vették komolyan az állampárti „botlásokat”; Segesdit azonban nemcsak megbélyegezték a szobortemetőbe száműzött művével, de el is lehetetlenítették pályázati esélyeit, noha rendre elvárták, hogy demokratikus „töltelék” legyen akár a meghívásos kiírásokban;

bölcs rezignációval vette tudomásul mellőzését, azonban ha alaposabban elemezzük Kezek-sorozatát, rádöbbenhetünk esetenkénti direkt iróniája mellett (a fityisz egyértelműsége és említett öngúnya) a kéz-motívum alkotói szimbolikájára; a formáló készség, a mesterség öntudata tiltakozik az oktalan és jogtalan kirekesztés/mellőzés ellen, vagy éppen kér bebocsáttatást a megszokott munka világába, a föladatak közösségébe, ha szabad ennyire nyíltan fogalmaznom, amely közösségen – úgy tetszik – turul-kakaduk vagy éppen divatos formalista blöffök, kétes jelképek kalandorai urálnak – legkevesbé sem esztétikai megfontolások alapján, főleg nem korunk magyar művészetének rangját emelendő –

félreértés ne essék, egyáltalán nem arról beszélek, mintha Segesdi György minden szempontból gazdag életműve nem volna teljes; arról azonban igen, hogy a korszerű köztéri művészetünk talán színesedhetett volna még az ő elméje, indulata, keze által, nota bene a végtelenül elhatalmasodott allegorikus agyrémek, hasonlóképpen unalmas, érdektelen portré-tömegáruk (és elpazarolt Kossuth-díjak) világában elmélyültebb plasztikai szemléletre, érzékenyebb térszervezésre terelgetve esztétikai igényességünket (hogy – például – a szegedi Árvizemlékmű nyilvánvaló optimizmusára utaljak ehelyütt)

a szomorúság mellett, amit a létezés abszurditása makacs ragaszkodással folyamatosan biztosít a hátramaradók számára, ennyi lehangoltság is árnyalja búcsúmat egyik legjobb, művészeti eszmélésemet jócskán befolyásoló, színező barátomtól, az újabb kori magyar szobrászat korszakos alakjától...

Kacér vándormadár, befészkel a nyár
a tóparti fák kócos lombjába,
megolvad a mézeskalácsváros,
feszül a harang, már kongani vágyna,
sűrű, rózsaszín méz, hömpölyög le a
domboldalon a lusta délután,
alatta megrogynak a háztetők,
okkersárgák, indigókékek, lilák.

A parton egy fiú ül, ábrándosan
mellére hajtja a fejét egy lány,
ily győzelmes mosoly szája sarkát
soha korábban nem bontogatta tán,
körül sugdosnak a bokrok, egyiken
ribizli, másikon szeder terem,
s mire hatot kong a harang, bennük,
nagyhasú cipó, megkel a szerelem.

Könyörtelen vadász, a kertek alatt
az ősz nesztelenül belopódzik,
mély álmából felriad a kályha,
a sarokban didereg a pók is,
egymásba kucorodnak a fiú s a
lány, a rezsón olcsó kávé kotyog,
fiatal máglyarakás az alkony,
rajta a tűz rózsaszínen ropog.

Kertes ház, vidáman csaholó kutya,
a csobogóban békapár brekeg,
a verandán elnyúlik az árnyék,
bent karon ülő, piroszposzsgás gyerek,
virgonc gyertyaláng, ilyen ábrákat
vet bennük a leélendő élet,
az ablakban töklámpás kucorog,
üres tekintete az útra réved.

Keserves sírás, jégeső rázza
a felszegett fejű körúti fákat,
az ablakban ülök, kezemen, alvadt
vérünk, fekete körömlakk szárad,
vállaid íve, s karcsú derekad a
távoli esti fényben feldereng,
nehéz télikabát rajtam a tudat,
hogyan holnaptól már nem leszek veled.

Fesztivál

Cukorkakörtétet ringató fák,
águkon a lampionok csörgő
ékszerek, az ég balján a nap, a
hold jobbján, mindkettő kövér, kerek,
pulzáló sárkánytorok, a kapuk
szorításukból már eresztenek,
sisteregve özönlenek rajtuk
be a flamingólábú emberek.

Rozzant bódékban karcsú sörcsapok,
a pulton osztriga, s vörös hasú
hamburgerek, rózsaszín krumpli is
van, végül pleszkavicát rendelek,
fantáziátlan neon-reklámok
imbolyognak a nagyszínpad felett,
állok a tojtoj vécék előtti
csöndben, bennem Pink-Floyd szám lengedez.

Hattyúkirálynők, hajlonganak a
reflektorfényben az ezüst arcú
lányok, törékeny lábuk árnyába
burkolódom, míg mögöttük állok,
lassan szivárvánnyá szövődik a
tér, a fény, a zene, s a lélegzet,
mint lágy akolban a juhok, bújunk
össze, arcunkban esőcseppek.

Tilosban fürdünk, távoli a part,
testünk körül a tó fodros lepel,
levetett ruháink elhordja a
szél, előttünk gyöngyház hajnal hever,
távol, káprázatos ékszerdoboz,
részes sétatájó vesztegel,
vízitündér vagyok, súlytalan, mit
nekem, ha menekülsz, s szárnyam szeged.

De reggelre, sebzett elefánt, az
óriáskerék a földre rogyott,
vattacukor-foszlányok az égen,
a fűvön véres egyszarvú nyomok,
fodortalan a tó, partján halott
hableány, szemében még álom
remeg, sztárfellépő voltál, s én a
fesztivál, most fogd a gázsid, s eredj.

Hableány

Körül a roppant horizont a
riadt nappalt habzsolva falja,
kocogok, alattam futóút
tekerződzik, végtelen, kajla,
órájából elszökött kakukk
huszonkettőt rikolt valahol,
nyomomban, felveri a fehér
erdőt, testetlen kutya csahol.

Kis, rózsaszín tisztásra érek,
közepén unikornis hever,
feje tüllszoknyás lány ölében,
körül elhullott, búzló szeder,
a lány szeme, kék csészealj, az
égre mered, lila haja poros,
torkából, karcsú nyakát pántként
fonja körbe, sötét vér csorog.

Nem messze egy padon egykedvű
suhancok párosodnak, nyitott
szájukból agyuk maradéka
a kókadozó fűre loccsan,
hangyákat köpök, masíroznak
tovább megbonthatatlan rendben,
meg nem fogant, denevérféjű
gyermekek üvöltének bennem.

Futok, futok, egyre csak futok,
szememben méh, számban molylepke,
a vízben fogatlan habléány
vízihullán csámcsog nevetve,
a hídon szelfiző turisták,
belük lifeg, arcuk hiányzik,
itt-is ott-is gubancos tüzek
gyúlnak, hajunkba kapnak màris.

Roppant máglyává lesz a világ,
füstje rózsaszín, grafit, arany,
körülotte ragyog a semmi,
forró tövében állok, magam,
e káprázatos irtózatnál
elviselhetlenebb, azt hinném,
nem lehet, de csörömpölni kezd
egy kukásautó, s felébredek.

Szilánkok

Az idei nyár fiatal lombkoszorú,
a gyümölcs hetykén himbálódzik a fákon,
vígad a világ, engem gyötör a hőség,
nagyhasú, izzadt embereket látok.
Csak tegnap születtem, s már előtted állok,
véremlen megfürödve, lesütött szemmel,
menekülőben még csak vissza sem nézel,
szilánkosra törtél bennem.

Megtanultam, hogy minden mindegy, s semmi sem
örök, beutaztam ezért a világot,
körülottem forogtak nyalka, nyakkendős
ifjak, s jóillatú, selyemruhás lányok.
Volt, hogy a forgatagban felfedeztelek,
s nem tudtam, hirtelen mit kellene tennem,
lehet, délibáb csak, s nem is te voltál az,
szilánkosra törtél bennem.

Most leghosszabbak a nappalok, csak lassan
burkolódzik aranyköntösbe a város,
ölelő bársonykanapéba süppedve
merengek, s közben ráérősen teázom.
A könyvespolc roskadozik, mindenféle
lexikon, regény, album, katonás rendben,
mégis, valamit azóta sem találok,
szilánkosra törtél bennem.

Törékeny órában a homok, szépasszony
éveim lassan, de folyvást peregnék el,
még ringat a zene, s üdít a sör, de már
a karcsú szárú poháron kezem remeg.
Bár tudnám, hová tűntek a régi bárók,
utcaneveket böngészek, vaksi szemmel,
a tükörben akkori magamat látom,
szilánkosra törtél bennem.

Az idei nyár szépia színben fürdik,
fogyatkozó mellemen jeltelen lepel,
arcomon nehéz csipke terítő a ránc,
ágyamból a hullócsillagokat lesem.
Alattam sűrű emberöltő, fölöttem
Isten némán, egykedvűen hever, már csak
az van igazán, ami volt, szilánkosra
törtél bennem. Egyetlen, örök ékszerem.

Színház

Holnaptól nem fogok roskadozó
bérházak színtelen szobáiban
ébredni melletted, s mégis magam.
Nem engedem, hogy örök legyen a
tél, csak mert úgy döntöttél, szempillád
alól rám innentől nem süt a nap.

Többé nem kuporgok didergősen
a semmilyeniségben, s nem félek,
hogy világból kiűzettek,
s csak, hogy ne érezzük a bőrünkben
szivárgó, fehér idegenséget,
nem vonom többé kezembe kezéd.

Igenis szomorú leszek, ha úgy
akarom, szakadjon szívem, amint
feszlik a csipkeshű pillanat,
s ha neked nem elég a lét roppant,
zegzugos kőszínháza, holnaptól
szuperhősfilmjeid menj, s nézd magad.

De ma még itt vagyok, számban karcsú
cigaretta, fölöttem csak a hold,
s körül az alkonyat papírerkély,
s ez az ittállás, mely sűrű, súlyos,
bennem halk sóhaj lesz, de benned torz
árny, mi időnként a semmilből kél.

Szobanövény

Hidegen hullott a semmibe
a nap, s meleg volt a hold, fehér,
mikor először találkoztunk
egy bútorbolt kerti részlegén.

Ingemen az aznapi kávé,
ferde fény fürta át testedet,
bennem az élet, rozzant inga,
benned ifjú tavasz, verdesett.

Az égen kajla csillagok, a
a tér felnyitotta neonszemét,
újságpapírba csavartalak,
s mentünk a buszmegálló felé.

Reggelre virágba borultál,
s én, mint elcsatangolt luftballon,
repdestem a vihancos szélben,
göndör kávéillat a gangon.

Körülrajongtalak, s elhittem,
káprázatos zölded örök, de
első leveled lehullt, mire
a nyár hullócsillagot köpött.

Nem mozdultam mellőled, ültünk
az ablak dinnyehéj kávéján,
kint az ősz settenkedett, lábunk
alatt sovány avarunk árváltt.

A hóba csavarodott utcán
visszhangzik jajveszékelésed,
puha léptű fehér macska az
álom, vajon látom-e végre.

Ahhoz túl szép vagy, s én túl büszke,
hogy másnak ajándékozzalak,
így számomra csak a tagadás,
számodra a pusztulás marad.

KELEMEN ERZSÉBET Traumaelbeszélés

LEZSÁK SÁNDOR NAGYPAPA A BŐRÖNDBEN

„Már a kezdetkor alapvető feladatomból és célomból volt, hogy föl kutassam, megtaláljam azokat a településeket, személyiségeket, ahol, és akik a minden területen bomlasztó és pusztító és züllesztő erkölcsi, gazdasági válság ellenére és ellenében is képesek élet-erős kisebb-nagyobb közösséget szervezni, megtartani, szemléletet formálni, egymást erősíteni, gazdagítani” – vallja Lezsák Sándor az 1990-ben megalapított Lakiteleki Főiskola értékteremtő, közösségi tereket létrehozó erejéről és a magyarság sorskérdéseire választ kereső küldetéséről szólva.

Ilyen hősokeket és települést mutat be a 2019-ben megjelent új kötetében, a *Nagypapa a bőröndben* című groteszk népszínműben is, aminek konkrét dramaturgia tere akár Erdély, Felvidék, Kárpátalja, vagy Délvidék azonos sorsot, jelentéstartalmat prezenztáló tájegysége is lehet.

Az alcímekben a szerző általi architektuális jelölés (groteszk népszínmű), a darab művészetágazati behatárolása nemcsak műfaji sajátosságokat örökít tovább, hanem ténylegesen is hypertextuális kapcsolatot teremt korábbi szövegekkel. A népszínmű XIX. századi népszerűségét felváltó automatizálódásának és az ezzel együtt járó kiüresedésnek (vagy kiüresedés-veszélyének) feloldására – több-kevesebb eredménnyel – a XIX–XX. század fordulóján tettek kísérlet. Az elhasználandó műformát és műfajt megújító kortárs kezdeményezések szerény sorában (lásd Térey János *Jeremiás avagy Isten hidege*) kiemelkedő mű Lezsák Sándor innovatív alkotása. A műfaj megszületésének magyar változatánál jelenlévő nemzeti jelleg megőrzése mellett a nyelvi humorral, főleg Palika (időnként Máté) játékos népi szóhasználatával, rigmusokkal, mondókákkal, dalokkal idézi meg a népszínművek életképszerűítő elemeit, és teszi lehetővé a befogadó számára a műfaj és a miliőábrázoló, népies fordulatú nyelvezet kapcsolatának újraolvasását.

A darab szüzséje a trianoni trauma által elszakított magyarság léthelyzetének lát-leletét nyújtja, egy Kárpát-medencei kórképet, vagy ahogy Szakolczay Lajos jelzi a könyvajánló írásában, kórképet „életszerű valóságdarabokkal (falurombolás, elvándorlás, besúgások rettenete stb.) megtűzdelve.”

A történetben, 2018 áprilisában, „nagy hegyek árnyékában, patakok szabdalta völgyben”, egy „közel ötszáz őshonos magyar” lakta faluban a címszereplő halott Nagypapa földi maradványait a szerettei kiássák, és a szépen egyberakott csontokat egy barna gurulós bőröndbe helyezve „Magyarban”, a már ott élő rokonok kívánsága szerint akarják újra eltemetni. Így próbálják elejét venni annak a tarthatatlan helyzetnek, hogy a temető partoldalát állandóan elárasztó víz kimossa a tetemet és – ahogy Nagymama is mondja – „kutyák hordják szét” a csontokat. Ebben a jelenetben hangzik el a kötet címadó mondata is, amit Kiskató fogalmaz meg: Nagypapa a bőröndben.

Viszont Zsigeri körzetvezető, akinek az apja besúgó volt és a számonkéréstől félve 1992. november 7-én a börtönben agyonverte a nagypapát, lefoglalja a bőröndöt.

Az unokát, Mátét pedig őrizetbe veszi. Máté ekkor megkérdezi: „Mi történik itt?” A körzetvezető válasza csak ennyi: „MI-TÖR-TÉ-NÜNK-ITTT!” Az öreg Zsigeri még írásban kérte a fiát, hogy vegye meg a Nagymama házát, mert „az írmagját is ki kell irtani ezeknek vagy el kell üldözni ezeket.” A körzetvezető Zsigeri viszont nemcsak a Fogarasi-házat akarja megszerezni, de gonosz tervei között szerepel az is, hogy Fogarasi nagypapa unokáját, Mátét börtönbe záratja, Palikát zárt osztályra küldi, Imre atyát a ministránsok megrontásával, a tanítót hamis számlákkal akarja megvádolni, a kolostort pedig menekültek szállásává teszi. És természetesen Máté szerelme, Kiskató is kell neki. A súlyosbodó helyzet miatt az özvegy nagymama így a család egy részét, a lányát is az anyaországban hagyva végleg hazaköltözik: „Nem vagyok én otthon Magyarban. Itthon vagyok otthon” – mondja immár megnyugodva, mert pünkösdre végre mégiscsak visszakerült a hivatalból a férje földi maradványa, és eltemethetik.

A történelmi korok üzennek a jelennek és a jövőnek is. A holokauszt mellett sötét lyuk és civilizációs törés volt a XX. században a kommunizmus. Az Európára leselkedő szovjet veszélyt második miniszterelnöksége idején Teleki Pál megérezte, s a történelmet formáló nagy politikusok látnoki képességével előre jelezte, hogy orosz megszállás alá fogunk kerülni. De azt is tudta, hogy a bolsevizmus is összeomlik, akárcsak a náciizmus, mert embertelen, az emberi természettel ellentétes gondolat. S bár összeomlott, a civilizációs törés azonban megmaradt, ami már nem is törés, hanem szakadék, hiszen a kommunizmus okozta sebeknek, trauma-elbeszéléseknek szinte alig van fórumuk, s így a seb sem tud enyhülni, gyógyulni.

A színműben is a *bármit kéjjel megethetnek* kommunista elv uralja a falu életét: hasonlóképpen, mint az anyaországban, ahol az 1950-es évek elején szibériai mintára létrehozták a hortobágyi Gulágot, és három év alatt közel tízezer embert telepítettek ide, ítélet és minden indok nélkül, közigazgatási határozattal elhurcolták őket a csecsemőtől az aggastyánig, éjszaka vagy hajnalban rájuk törve az ajtót, kiráncigálva őket az ágyból. Ezeket az elhurcoltakat – akikre a környezetük, a közösségük felnézett, példaképként tisztelte, becsülte őket –, osztályellenségnek tartották, akiket mint fekélyt, ki kellett vágniuk a társadalom testéből, hogy ne fertőzzék a szocializmus építését. Ahogy az idős Zsigeri a fiának üzenté, hogy ezeknek „az írmagját is ki kell irtani”, hasonlóképp üvöltöttek a munkatábor-parancsnokok és az örök az elhurcoltakra: a *rothadt testetekkel, a csontjaitokkal bezsírozzuk a földet*. Ez a kegyetlen, *bármit megethettek velük* léthelyzetbe enged bepillantást a mű a Fogarasi-család és Fogarasi rabtársra, Palika életén keresztül. Az idős Zsigeri, aki a kommunista hatalom kiszolgálója volt, 1957-ben árulta be a nagypapát. A vád ez volt: „Fogarasi Gáspár idegen adót hallgat” (Kossuth rádiót, Szabad Európát). A rendőrök elvitték, és csak három év múlva engedték haza. A nagypapa középiskolai tanár volt, de a meghurcoltatás után az ország összes középiskolájából kitiltották. Így lett villanszerelő. Később, 1979-ben újra letartóztatták, vallatták, kínozták. Nagypapa ekkor 1983-ban szabadult a börtönből. 1990-ben egy éjszaka újra elvitték az egyik ipari tanulóval, Palikával együtt. Ekkor Palika feleségét, Rozálkát is bevitték. Várandósan vallatták, hogy mit tud Fogarasi Gáspárról, a padlásról, a rejtjelekről, a rádiókról. Ütötték, megrugdosták, és elvetélt. Fogarasi nagypapa pedig többet nem ment haza: Zsigeri ezredes

1992. november 7-én halálra kínozták (a börtön temetőjében a sírját két évig nem találták), Palikát pedig „hülyére verte”.

A szégyentapasztalat tehát beleíródott a színműbe, s ez allúziót teremt Radnóti művével (*Oly korban éltem én e földön*), vagy akár Székely János soraival: „Olyan korban írtam én verseimet, amikor szégyen volt embernek lenni.”

Nagypapa sorsa tehát nagyon is valóságos: a színdarab a trianoni trauma után a Kárpát-medencében bárhol, bármikor megtörtént/megtörténhetett elvből építkezik. Az olvasót/nézőt viszont már elbizonytalaníthatja a bőröndbe csomagolt nagypapa-történet. Pedig az abszurditás ellenére nagyon is valóságos elemeket használ fel a drámaíró. Lezsák Sándor egy interjú alkalmával vall arról, hogy korábbi élményeit beépítette a művébe: „Élénken él bennem néhai Lányi Zsolttal folytatott beszélgetésünk, aki a Honvédelmi Bizottság ülésén azon bánkódott, hogy egy székely faluban, a domboldalon, a temető melletti területet fel akarták duzzasztani vízzel, de amikor bőséges eső esett, a víz már akkor is bemosta a sírokat a házakhoz, a kutyák pedig széthordták a csontokat az utcán. Egy idő után az anyaországba átköltözött emberek megelégték ezt, és megpróbálták kimenekíteni a halottaikat, hogy máshol, méltón temessék el őket. A maradványokat áthozták, ki zsákokba csavarva, ki táskákba csomagolva. Amikor megkérdezték a határon, hogy mi van a bőröndben, csak annyit mondtak: »A nagypapa.« Mire a határőr megveregette a vállukat, hogy milyen tréfás kedvükben vannak, és átengedte őket.”

A műben a szülőföld iránt érzett kötődés jele a Kossuth rádió vízállásjelentésének hallgatása, amikor a Tisza menti településeket, még a mellékfolyókat is bemondják – mindez szintén valóságelemekből építkezik. A drámaíró hetvenes évekbeli személyes székelyföldi élménye ugyanis az az eset, amikor egy unitárius lelkésszel beszélgetett, és a lelkész „hirtelen megállt a diskurzusban, [...] bekapcsolta a rádiót, mondván: nemsokára bemondják a vízállás-jelentést. Ma már talán hihetetlen, hogy ez akkor mennyi mindent jelentett a hallgatónak, legfőképpen mákszemnyi kapcsolatot az elszakított területekkel.” A vízállásjelentés-hallgatáson rajta kapva a megfigyelteket Zsigeri kérdezi: „Mire jó ez nektek?” „Azért jó ez nekünk, amiért ezt te nem érted, és amiért ez neked fáj” – feleli Máté.

Lezsák Sándor drámája többek között ezért is tudja megújítani és korunkban igazán élővé, lüktetővé tenni a népszínmű műfaját: a groteszk darab a traumaelbeszélést is lehetővé teszi, a nyelvi-retorikai megformálással pedig a műfajra jellemző beszédmód-sajátosságok válnak hatásossá. A szereplők például beszélnek az elhunythoz (PLÉBÁNOS: „Ülj le, Nagypapa.” PALIKA: „Jól ülsz? Nem kényelmetlen?” NAGYMAMA: „Ma lennél 80 esztendő.”). A kommunikáció metanyelvi és poétikai-retorikai funkciója egyértelműen jelzi a mérhetetlen tiszteletet a nagypapa iránt. Az ellenségben pedig a rettegés van jelen. Még a halott nagypapától is félnék.

A népies fordulatok, Palika nyelvhasználati leleményessége, humora egyértelmű utalás arra, hogy ezt a lehetetlen történelmi helyzetet csak így lehet elviselni (a rádió tranzisztoros, „nem disznótoros”; „meglopnak a lopmegek”). A szótári és a toldalékos alak egybeesését jelző vegyes homonimák használata is jelen van („Kedvem volna kiverni annak a szemétnek a szemét”), valamint a színműben domináns szerepet betöltő Bartók-zene hallgatására, fontosságára reflektálva az igekötők jelentésmódosító erejével

is él („Zavarja a lehallgatókat... akik voltak kihallgatók... elhallgatók... lesznek meghallgatók... de soha Emberek. Téli berek. Bartók... Allegro barbaro”), s ezzel allúziót teremt Fekete István 1959-ben megjelent aktuálpolitikai utalású regényével. A színes nyelvi kifejezőeszközökhöz sorolhatjuk a vidám hangulatú indulatszavakat is: „Meg a hült helye. Heje... huja... haj.” Szójátékok is jelen vannak („Durongó, a csicska talicska”), valamint Palika pünkösdi mondókát is megszólaltat és Zsigerinek rigmusban mondja a nagypapa nevét és foglalkozását: Fo-ga-ra-si Gás-pár vil-lany-sze-re-lő. De még a dajkarím is módosul: a korszaknak megfelelő politikai altatódal hangzik el („Csicsija, bubuja, aludjál kislányom, kisbaba kislányom... Sáfrány ügynök álmod lát... Nem esznek ma rántottát... [...] Ügynök úr, ügynök úr, mi van még a földön túl?”).

Mátéra is jellemző a nyelv kifejező erejének használata, a nyelvi másokra hatás: KISKATÓ Nincs időm. MÁTÉ Nincs időm, nincs-időm. Mi van Veled nincsidőm? Kincs-időm?! Garasi Máté a műben Tamási Áron *Énekes madarával*, valamint a *Ma este indulunk a fontra* kezdetű nótával („Nagyon szeretlek, Kis Kató!”) és a *Hamlettel* teremt allúziót: „*Lenni vagy nem lenni:... az itt a kérdés.* [...] Ez rólatok is szól. Vagy túritek Zsigeri bandáját, vagy összefogtok és ellenálltok” – mondja Kiskatónak. Táj-szavak is színesítik a dramatikusszöveget (ugyi), népies kifejezések (Julika „lebabázott”, azaz megszült), gyermeknyelvi szavak (jőéjtpuszi), valamint beszélőnevek (Sánta Sipkás, a sírásó, aki valóban sánta volt). Leleményes szinonimákat is használ a szerző (svédasztal / svédországi asztal / „terülj, terülj, asztalkám”) és a népi étkek sora is megjelenik a műben: Rozália krumplilángost hoz, Kati mama pedig krumplis pogácsával kínálja őket. Ősi népszokásokat is őriz a mű: a halottsirató és -búcsúztatást (isznak a nagypapa „mennyei egészségére”, majd Máté a földre önti a nagypapa pálinkáját: „Nagypapa is velünk van”). „Halott van a házban” – mondja a nagymama, és a halotti szokások hagyományos rendjébe tartozó cselekvések alapján a tükörré vásznat terít. A tükör letakarását a néphitben az a félelem irányította, hogy a tükörben megláthatják a halottat, illetve az élők és holtak világa közötti átjáróként értelmezték, miszerint a szellem a tükrön keresztül át tud lépni hozzánk. Ez a halott iránti tisztelet kegyeletes szertartása is: nem nehezítik meg számára az e világtól elszakadt túlvilági létet, így békében tud nyugodni, eltávozni.

A népszokások és népi hiedelem mellett áthatja a mindennapjaikat a mély istenhit és Mária-tisztelet: „csak a rózsafüzért mondom, abba kapaszkodok” – vallja Nagymama. Beszélnek a nagypapához, hisznek a lélekben, és őskeresztény szokás szerint a kihantolt test jelenlétében gyertyát gyújtanak, ezzel is kifejezve hitüket, hogy bár a test meghal, a lélek él, halhatatlan, s hiszik a test föltámadását. A Krisztustól rendelt és a megváltás kegyelmeit közvetítő látható jelek ezért is fontosak számukra. Így az elhunytak a pap általi megszentelése, vagy a fiatalok tervezett egyházi esküvője. Viszont a szokásokban a generációk közötti különbség is megmutatkozik. Nagymama jelenlétében a fiatalok, Máté és Kiskató „óvatosan egymáshoz simulnak.” Nagymama erre megjegyzi, hogy az ő fiatalkorában az esküvő előtt a szerelmesek még egymás kezét sem fogták meg. A fonóban a tánc viszont más kategóriába tartozott: „Ott hiába kapaszkodtunk össze. Akkor a lélek találkozik, nem pedig a test” – mondja Kiskatónak Nagymama.

A nagymama a tudás kritikus távolságából reflektál az erkölcs kérdéseire. Mindez etikai intellektualizmusát jelzi: az igazi boldogságot csak erényes és öntudatos élettel lehet elnyerni. Felfogásában az erkölcsi cselekedet az értelem, az ész és a keresztény morál előírását követi.

Fontos motívumok a darabban a „világvevő” (Orion, Pacsirta, Philips, Videoton) rádiók jelenléte, amiknek Palika a mestere, Nagypapa nélkül is hűségesen hallgat a padláson, vagy a kinyitható Tv-készülék, amikbe iratok, magyar újságokat, folyóiratokat (és egy kis pálinkát is) rejthettek, valamint a harang, „a templomos harang-kondítás”, amit „be kell szüntetni, mert megzavarja a szabad polgárok nyugalmát” – indokolja az aláírásgyűjtést Durungó. Az elnyomó hatalmat megtestesítő Zsigeri és Durungó tetteinek, verbális megnyilvánulásainak referenciális és retorikai olvasata egyaránt jelzi – amit Palika meg is fogalmaz –, hogy „nem kell a harangzúgás már, mert az elriasztja a vendégmunkásokat.” Zsigeri világszabadságról beszél, ahol nincsenek, nem lesznek határok, mert „Átrendezzük a világot!” „Tömegek várokoznak, hogy beköltözzenek a kaszárnyába (értsd: a kolostorba), az üres házakba.” Ez a terv. Mindez aktuálpolitikai helyzetet is sugall. A textust átszövik az erre vonatkozó utalások: a falu csak akkor kap támogatást, ha a beadványt, a harangelnémítást mindenki aláírja. Jegynye, a kocsmáros is Zsigerit támogatja: egy új aláírásért fél deci pálinkát ad. A nemzetükhöz, a magyarságukhoz hűséges falulakók viszont jól tudják, hogy mit jelent a harangelnémítés. Ezért megtagadják az aláírást, és egyre többen járnak szentmisére.

A mű végén Palika, a falu bolondja [„látszólag(?) ténylegesen (?)” – teszi fel a kérdést Pósa Zoltán a recenziójában] „egy ponton megállítja a cselekményt – mondja a színműről a szerző –, és mintha hirtelen pszichiátriai gondozóban lenne, orvosként kezd el beszélni, a körülötte lévőket, mint ápolókat és betegeket instruálja.” S a hivatalból begyűjtött több száz ügynöki jelentés, börtönpapír, látélet mellett előkerül a márványgombos ezüst teaszűrő is, amit a mű elejétől kezdve töretlenül kerestek. Egy visszafelé ható interpretáció így további allegorikus értelemmel ruházhatja fel a művet.

S bár a textust átszöví jelzések végtelenül lehangoló faluképet nyújtanak (szétesett a faluközösség, nincsenek állatok, nincs állattartás, segélyekből élnek egyesek, Máténak mindig egész kívánságlistát adnak, hogy mit hozzon „Magyarból”, Kiskató apja Ausztriában dolgozik, a kolostor sem az övék, bár Imre atya, a falu plébánosa és „a tanító úr bizakodik, hogy a ferencesek visszakapják”; Kiskató ezért is mondja Máténak: „Csinálhatnátok már valamit! [...] Ti magyarok ott Magyarban. TI HATÁROKON TÚL ÉLŐ MAGYAROK! Zöld határon túl élő magyarok.” Palika pedig: „Máté, ha hazamégy, mondd meg Magyarországnak, hogy vissza, vissza, mindenkit vissza”), de a nehézségek ellenére mégis megjelenik a remény, a kitartás, a hazatalálás öröme, az áldozat- és „felelősségvállalás kényszerének erkölcsi parancsa.” Máté feladata, hogy „ez a falu, ahol ősei éltek, megerősödjön” – mondja Nagymama.

Lezsák Sándor a színművében valóban megtalálta azokat a hősöket, akik „a minden területen bomlasztó és pusztító és züllesztő erkölcsi, gazdasági válság ellenére és ellenében is képesek életerős [...] közösséget szervezni, megtartani, szemléletet formálni, egymást erősíteni, gazdagítani.” Identitástudatuk, erkölcsi tartásuk példaértékű. A dramatikus szöveget elemezve a mű az olvasó/néző hitét és önazonosságát is megerősít(het)i.

SAJÓ LÁSZLÓ

Cseppek a múltkútból

MUTATVÁNY EGY HAIKU-REGÉNYBŐL

GYEREKKOROMBAN

rajzlapon gombostűvel
rovargyűjtemény

*

zöldségverembe
nem mertem lemenni a
zöldségverembe

*

krumpliért küldtek
felástam kertet nem
jönnek hol vagyok

*

cserépkályhában
héjában sült krumpli vaj
pirítós tea

*

tiszafáról meg-
számolom mennyi galamb
a bádogtetőn

*

eperfára nem
szabad hiába mossuk
lila a kezünk

*

kéményben galamb
búg a padláson döglött
galambok csendje

*

a földieper
úgy jó kristálycukorral
összedzsamálva

*

a boszorkányhab
kristálycukros sárgája
enyém öcsémé

a fehérje hab
szilvalekvárral lila
lett irigyeltem

*

kakaós diós
de legjobb a fahéjas
kalács az égett

végét tördeltem
a konyharuha alatt
meleg nem szabad

*

szilváskalácsra
darázs édes a halál
szárnyait szellő

*

reggel tej vaj méz
vagy lekvár friss zsemle vagy
kalács vacsora

vajas kenyérrrel
paprika paradicsom
apám megsózta

*

ebéd tojásos
nokedli tejfölös friss
saláta herseg

*

*már megint ragad
állad kezed minden az
őszibaracktól*

*

tízórára
zsemle vastag turista
szalámi benne

persze vajas és
trappista paprika csak
bírd átharapni

*

zöldhagymával szórt
zsíroskenyér-uzsonna
és a délután

vagy üres zsíros
kenyér alma körte vagy
szőlő a szőlő

elég nehézkes
nem lehet csipegetni
kenyér a kézben

azt mégse bele-
harapni a fűrtbe nem
alma az szemet

egyenként de ezt
állva nem lehet másik
kézben kenyérral

mert uzsonnázni
csak állva lehet közben
nézni az udvart

*

nagymama oda-
égett császármorzsája
ilyen jót már nem

*

a platnin oda-
égett pirítósoknak
morzsái sem már

beleégve a
vasba húlt helyük de fel-
izzanak egyszer

*

elszenesedett
teáskannák a földben
téli reggelek

*

nagymama olyan
ügyesen csapta agyon
a legyeket nem

maradt nyomuk én
vérfürdőt rendeztem a
nyárikonyhában

*

egész délután
néztem a légyfogón a
legyek tömeges

agóniáját
mit tudtam akkor mi az
agónia csak

néztem kerestek
nem mentem vártam amíg
megmerevednek

*

vizesnyolcasok
nagymama locsolja a
gádort végtelen

vizesnyolcasok
a döngölt föld párolog
ez a nyár is el

*

szőlőlugasban
bújócska levélrészben
riadt gyerekarc

*

tejfölért küldtek
a pincébe azóta
nem keres senki

DISZNŐÖLÉSKOR
nem tudtam elaludni
korán kell kelni

*nem kell neked még
felkelni ilyen korán*
mondta nagymama

még tehát 'te még
gyerek vagy sok hasznod úgy-
se vesszük és csak

láb alatt lennél
ahogy báméskodsz' ültem
az ágy szélén és

visszafeküdtem
visításra ébredtem
mire kimentem

már felbontották
néztem és szagoltam a
perzselt bőrét a

húst a beleket
később a pogácsát én
kínáltam ez volt

a feladatomban
még meleg friss pogácsák
a hidegben jól-

esett *tedd vissza*
rá a ruhát nagymama
mindenre figyelt

a *ruha* az a
kendő visszahajtottam
újra kínáltam

valamit én is
csináltam az emberek
dolgoztak később

én kínáltam a
pálinkát nagy lépés volt
ez a férfikor

nyara felé de
most akkor december volt
kora reggeli

hideg akkor még
szalmával perzselték szállt
a szikra pernye

a böllér késsel
ölt hozta nagymama a
piros kaszrojt a

vérnek tartotta
a disznó torkához míg
kibugyogott mind

ez a reggeli
hajmásvér tojással de
addigra pista

sógor berúgott
feküdt a tornácon jött
a felesége

hát mi az isten
pálinkát adtatok? az
volt a hibás a

pálinka *hibás*
vagy te mondta nekem nagy-
mama igen az

később már gázzal
perzseltek és pisztollyal
lőtték agyon én

is részt vehettem
a leterítésében
én fogtam a jobb

hátsó lábát míg
eljutottunk odáig
és ernő bácsi

ráhasalt mázsás
disznók voltak két mázsás
is némelyik és

mindegyiknek a
szemébe néztem azt nem
felejttem el azt

a tekintetet
mindegyiknek ugyanaz
láttam a halált

eltűnt a disznó
ebéd töltött káposzta
a kertben mosták

ki a beleket
amíg bírtam tekertem
a hurkatöltöt

gyenge a legény!
géza sógor kivette
kezemből este

a torban májas
véres hurka kolbász és
toroskáposzta

nekem meggykompót
később bort is kaptam és
amikor géza

sógor üvöltött
mocskos rohadt ruszkik! és
feje koppant az

asztalon tudta
mindenki hogy vége a
disznóölésnek

a tornak majd egy
év múlva géza sógor
akkor is üvölt

és még mindig nem
mondja el hogy' halt meg a
nagyapám géza

sógor visszajött
a málenkij robotból
a szénbányából

nagyapám nem és
egyszer váratlanul el-
mondta nem disznó-

torban már rég nem
öltek öntött ittunk azt
mondta *flekktifusz*

SZALONNASÜTÉS
a kisudvaron mindig
nagy esemény volt

*míg a demizson
kotyog a szalonna is
forog* mondta ezt

apám csorgatva
a zsírt az övé csorgott
az enyém alig

csepegett pedig
úgy tettem ahogy mondta
néztem apámat

rózsaként nyílt ki
a bevagdalt szalonna
csurdítja apám

utánoztam a
tűzbe nem volt szabad a
nyársat tenni *ez*

az isten ellen
való véték! ezt tudtam
apámnak már két

kenyere kész volt
az enyémen csak néhány
csepp nyomkodtam a

szalonnámat a
kenyérhez *mit csinálsz? nem*
citrom hogy facsard

türelmesen! még
mindig ott ülnék üres
kenyérrel ha nem

teszem be a tűz
közepébe a nyársat
nézte apám csak

később szólt *nem te*
nem az én fiam vagy és
forgatta míg a

kenyér kész és a
demizson kotyogott a
nyársat én már nem

is forgattam a
tűzbe döfve tartottam
nyársam végén a

hagyma és persze
a szalonna is gyorsan
elszenesedett

fekete cseppek
csorogtak nyomkodtam a
kenyérhez apám

csak annyit mondott
*dobhatjuk ki kenyered
a szalonnád ne*

pocsétázz! mondtam
*úgyse eszem szalonnát
nyersen se sütve*

utálom! mondtam
*hogy nem az én fiam vagy
eredj be csinálj*

szódát örültem
de a patron elfüstölt
odaragadt a

kezem a hideg
párás patronhoz még egy
még *pocsétáztam*

*hol vagy már? szomjas
a nép!* izgultam végre
sikerült vittem

a szódásszifont
mire kimentem apám
csinált nekem egy

bő zsíros hagymás
kenyeret hozzá fröccsöt
is adott ez volt

az első gyerek
ez még! anyám persze nem
engedte volna

ennyi nem árt meg
apám kezembe adta
a kenyeret a

másik kezembe
a fröccsöt *im a bor a*
kenyér ne feledd

míg a demizson
kotyog a szalonna is
forog egyél és

igyál cselekedd
az emlékezetemre
a tűz helyén üszök

még föl-főlizzik
pirítóst süt parázson
anyám a nyáron

nekem a nyársam
végét a tűzbe teszem
és tűzkigyókat

hadonászok az
égre és beviszem az
üres demizsont

CSUDAY CSABA

Kivirágzik a kavics

RÉSZLETEK EGY REGÉNYBŐL

„APU HOD MED BE...”

„Judittal egy statisztálás hozott össze. Hamar megakadt rajta a szemed; pontosabban az érett csipőjén legeltetted a tekintetedet egész nap. Mikor aztán, már késő délután, kifelé vonult a statiszták siserahada a Közgáz komor épületéből (már nem emlékszel, melyik film milyen jeleneteit forgatták a Duna-parti egyetemen, csak a nagyhangú rendezőasszisztens jut az eszedbe, aki állandóan ott lábatlankodott, fontoskodott körülöttem, s mikor meghallotta, hogy többen is filmesnek készültök, vagánykodva mesélte el, ő hogyan került be a főiskolára: egy házaspár zűrös kapcsolatát elemezte a felvételi dolgozatában; az asszony lesbikus, a férfi homokos volt...), a dús csipőjű mellé szegődtél.”

Hamar kiderült, a lánynak nincs hol aludnia, mert vidéki, és nincs kedve hazautazni a Balaton mellé; és egyébként sincs már vonat. DJ, lesz, ami lesz alapon felhívta szeretett mesterét a nagy BG-t, akinél '64-'65 hideg telén két hétig lakott, mert otthon a cserépkályhájuk beomlott és a lakás fűthetlenné vált, és aki mindig biztatta, csak szóljon neki, ha kégli-gondjai támadnak. Ő egyedül lakik, és szívesen segít, ha tud. „Sajnálom, már nem tudok. Már nem vagyok egyedül” – mondta egykori tanára. Haza, az édesanyjához mégsem viheti a lányt. Képtelenség. Azt még csak megértené, hogy DJ segíteni akar egy bajba jutottn; de mégsem alhatnak vele egy szobában. (DJ akkor már csak anyjával lakott a Törökvész-dűlői villa szoba-konyhájában.) Egyébként sem alvással szeretne volna tölteni az éjszakát.

Apu, hod med be, jutott ekkor eszébe a füttyjel. JJ nevű kedvenc kollégája, akivel akkor egy szobában dolgozott egy élelmiszeripari tervezőintézetben, és aki nagy dumájával, kalandori természetével ugyanúgy kilógott a bornírt műszakiak közül, mint ő; egyszerre JJ mesélte, hogy Zuglóban él egy nagy lakásban, a szüleivel és a húgával; övé az előszobából nyíló cselédszoba, amit gyakran ad kölcsön a barátainak, ha rájuk tör a „baszdüh” – JJ mondta így –, és kéglire, egy éjszakás menedékre van szükségük. „Te is jöhetsz – mondta JJ –, csak telefonálj, ha indulsz, hogy megtudd, otthon vagyok-e. És ha odaértél, kerüld meg a házat (pontosan elmagyarázta, sőt le is rajzolta a fekvését); a szobám ablaka a mellékutcára nyílik, és jó hangosan füttyüld el az *Apu, hod med be* első két sorát. Ismered, nem?” (Ki ne ismerte volna akkoriban azt a bugyuta, fülbemászó Bilicsi-slágeret.)

Erősen hűvösödött a koratavaszi este. Mind a ketten dideregtek már, amikor, több eredménytelen próbálkozás után végre JJ vette föl a telefont. „Persze, gyertek! De

reggel, ha világosodik, el kell mennetek. Én majd alszom a hűgomnál, a földön. És ne felejtsetd el: *Apu hod med be*, de jó hangosan füttyülj, hogy meghalljam!”

Judit mellett eléggé kevés hely maradt ugyan DJ-nek JJ egyszemélyes ágyán, de a lány széles csípője, dús, meleg keblei otthonosan fogadták. Iszogattak, beszélgettek, mielőtt ágyba bújtak volna (JJ még borral is megkínálta őket, látván, mennyire átfáztak). A témát az ágy végében, az ablak alatt sorakozó sörösüvegek szolgáltatták. Judit mesélni kezdett valami házibuliról, amin „egy krapek annyira lerészegedett, hogy letépte a bugyit az egyik csajról, aztán fogott egy sörösüveget...”; „ne, ne! Hagyd abba, nem vagyok rá kíváncsi!”, borzadt el DJ, pedig nagyon is érdekelt volna, mi mindent lehet csinálni egy sörösüveggel. Kicsit attól is csökkent a lelkesedése, amikor Judit kikapcsolta a melltartóját, és előgördítette belőle súlyosra érett, almaformájú kebleit: valamivel lejjebb estek az ideálisnál. De DJ idejében megmarkolta őket, és mohó szája azonnal visszatalált az ősi forráshoz, mintha csak akkor szakadt volna el az anyakebeltől. Juditnak is kedvére lehetett az akció, mert kellemesen nyöszörgött, s mikor hívogatóan megnyíló combjai közt DJ középső ujjá már dagadó vitorlájára is rátalált, a lány nyöszörgése egyre gyorsuló nyögdecselésbe ment át. DJ ijedten csitította. „Psztt, csöndesebben, még felveszük a házat!” Ezen jót kuncogtak. Sőt, Judit, megérezve DJ készségét, majdnem elnevette magát, úgy suttogetta: „akkor jöhet az a nad elefánt”, és gyakorlott kézzel útba is igazította...

A barlangjárás ugyan nem sikerült nagyon hosszúvá, de DJ boldognak érezte magát, és felszabadultan fogott bele korábbi szüzességvesztési keserveinek ecsetelésébe. Ám Judit, ujját a fecsegő szájára téve, hamarosan leállította, majd átvette a kezdeményezést. Erős combjait átvette DJ szinte még kisfiús derekán, és meleg, selymes szájával, nyelvvel lassan, komótosan végigjárta DJ szemérmesen féltett pontjait. Olyan érzékenységeire döbentette rá DJ-t, amelyekről addig fogalma sem volt. A fülén, a nyakán és a mellbimbóján elidőzve szoktatta, taníttatta a zöldfülűt, aki jóleső morgással hálálta meg a lány serénykedését. Majd, mikor a kellő előmunkálatok után Judit fölnyársalta magát, és a lábát hátra nyújtva előbb lassan, aztán mind erősebben forgatta ágyékát DJ meglepően kitartó szerszámán, a hang, amit kiadott, mind panaszosabbra váltott. Mielőtt azonban a hang és mozgás együttese elérte volna csúcspontját, olyasmi történt, amin DJ elképedt volna, ha lett volna rá ideje. Judit hirtelen elemelte róla terebélyes, ám formás és fürgé alfelét, és szinte ijedten mondta: „adjál valamit! Valami törülközőt, zoknit, akármit! Gyorsan!” Még szerencse, hogy hirtelen bevillant DJ agyába, amit JJ mondott még neki az eligazításkor: „Törülközőt találsz a párna alatt. Mindig tartok ott egyet; sose lehet tudni...”. Előrántotta a törülközőt. Judit egy mozdulattal a lába közé nyomta, aztán a szemét lehunyva nyögött még párat. Majd „sajnálom, elfelejtettem mondani, ez olyan nekem, mintha bepisilnék...”, közölte, mintegy mentegetőzve, azzal kimerülten hanyatlott le DJ mellé.

Úgy aludtak hajnalig mindketten, mint akit fejbe vágtak. DJ riadt föl elsőként; valami kaparászást, kopogást hallott. JJ volt, s bár még alig világosodott, azt mondta, menniük kell, mert az apja, mint minden reggel, mindjárt kijön, hogy felébressze. Búcsúzóul adott még nekik két piros almát. DJ egészen felderült az útravalótól; egy-

részt, mert tavasszal az ilyesmi nagy kincsnek számított, másrészt, mert az adomány felidézte benne az éjféli almaszüretet. JJ még amerikai ejtőernyős-dzsekijét is kölcsönadta. A meleg bőrkabát jól is jött, mert az utcán, a házak között még deres volt a fű. Előbb ő vette föl a lumberjackot, fél szárnya alá öelve a lányt, de amikor látta, hogy Judit csak nem hagyja abba a didergést, ráadta. A vastag szörmegallért is felhajtotta; így lassan megszűnt a lány vacogása. DJ kikísérte a Délibe, és a dzsekit nála hagyta. „Ha legközelebb jössz, visszaadod”, mondta. JJ olyan jószívú, csak nem fog megharagudni, ha nem viszem vissza azonnal – gondolta.

DJ A TÁNCISKOLÁBAN

DJ viszonya a táncsal – ugyancsak sajátos tárgy. Egész fejezetet kívánna, ahogy így utólag belegondolok. DJ ugyanis kissé nyeszlett, gátlásos kamasszá fejlődött a szőke, lányos arcú és vékonycsontú Jancsikából, akinek persze Jancsi-kora kiegészítésekre szorulna még, s e részletekre sort is kerítünk talán a maguk helyén és idején. Most legyen elég itt annyi, hogy a tánciskola, ahová a budai elit (akkoriban még tiszta fiú) gimnáziumban lehetett jelentkezni, helyileg a rózsadombi elit (tisztá lány) gimnázium tornatermében zajlott, és a folyvást szorongó DJ váratlan sikereit hozta. Hamar kiderült ugyanis, hogy ügyesen mozog, jó a ritmusérzéke. Sőt, mi több, egy-egy figura bemutatására őt állította a kör közepére a mindig ugyanazt a csíkos, kétsoros öltönyt viselő tánctanár, ez a lenyalt hajú tangótáncos, aki a zongorakiséret mellett elsőként maga mutatta be ugyan a mozdulatokat, lépéseket, de szerette egy-egy kiemelt párossal is előtáncoltatni őket. DJ-nk főként a keringőben tűnt ki, olyannyira, hogy a tornaszámolyok körül rendezett keringőversenyt meg is nyerte. Partnere Vajda Panni volt.

Panni, egy neves klinikai professzor barna hajú, kissé vastag derekú, bögyös leánykája, kevéssel azelőtt tért haza Párizsból /1959!/, és hamisítatlan francia parfümjétől, könnyű vezethetőségétől a mi félnk-pattanásos hősiünk egészen megrészegült. A tavaszodó estékben egyszer-kétszer haza is kísérte Pannit a Pasaréti tér és a Pénzügyőr-pálya közé eső Szilfa utcába, de a tánc keltette önbizalma addigra elpárolgott, hevét a huzatos villamos lehűtötte, s csak kullogott szótlantul az illatos leányka oldalán. És örült kínban volt, mert nem tudta, mit mondjon neki. Igazából semmi sem jutott eszébe. A jómódú leány, noha sosem érezte DJ-vel, egy másik világhoz tartozott, ahová DJ szavakkal nem talált utat. *Mondj már valamit, az istenért!*, könyörgött neki Panni, de DJ görse ettől csak fokozódott. Ugyan mit is mondhatott volna? Meséljen neki folyton beteg, öregedő anyjáról, fehérvérűségben meghalt apjáról, akit a halála óta eltelt csaknem hét év alatt jószerivel elfelejtett? Meséljen félig fűthetetlen, szoba-konyhás, ám mégis csodás „nyomortanyájukról”, amely pár utcával feljebb, a domb tetején várja az egykor büszke Csutor-villában, s ahol akkoriban még négyen laktak: édesanyja, bátyja és kisebb nővére? Meséljen a bátyjáról, aki pár éve a frászt hozta rájuk: egyik éjszaka iszonyú zajjal elbarikádozta a hálószoba ajtaját, és lázas idegrohamában a szomszéd (üres) kazánszobára mutogatva azt motyogta, „ott van-

nak, ott vannak, mindjárt ideérnek, mindjárt betörnek”, és akit aztán fél évig kezeltek az egyik hárshegyi zárt osztályon? Elmondja, milyen kínosan érezte magát pár éve Lengyelországban, vagy beszéljen arról, milyen nagyszerű dolga volt egy évvel korábban a János kórházban, ahová sorozatos izületi gyulladásai miatt került több hónapra, mert a gyulladás a szívére húzódott? Hol kezdje, és miért? Panni párizsi perspektívájából, kiváltságos helyzetéből nézve mindez eléggé érdektelennek és képtelennek tűnt volna. Leginkább persze – hiszen Panni jóérzésű lány volt –, sajnálatot váltott volna ki belőle, s DJ ezt akarta a legkevésbé.

Részlet DJ idősebb nővérének családi krónikájából, amit Semmi különös címmel hetvenéves korában kezdett írni, s nyolcvan is elmúlt mire a végére ért a vastag, fényképekkel és dokumentumokkal illusztrált kötetnek:

Miután Kassáról 1944 telén elmenekültünk – a M. KIR. POSTA KÖZP. SZÁMVEVŐSÉG 1944. december 4-én kelt *Igazolványa* szerint: „idősb DJ (Donga József) m. kir. postafelügyelő, aki Kassa 2. állomáshelyét a hadműveletek következtében elhagyni kénytelen volt, a mai napon hivatalomnál postai szolgálatra jelentkezett. Jelentkezését a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter úr 238.200/1944.IV.1. számú rendelete értelmében elfogadtam és postai szolgálatra beosztottam. Illetményeit és a 47.500/1944. B. M. sz. rendelettel megállapított segélyét a m. kir. postától kapja” –, hosszas hányattatás következett, mivel lakásunk nem volt. Édesapám a hídépítés elől bujkálva sokat kószált a Pasarét fölötti domboldalon, ahol, mielőtt 1938-ban Kassára helyezték volna, lakást bérelt a Bimbó úton. Mellette, a Rügy utca és Endrődi Sándor utca között talált egy elhagyott villát, egy meredek, teraszos kert közepén. Lakói nyilván elmenekültek az ostrom elől. Pár hét elteltével a ház még mindig üresen állt. Apám bement a Tanácshoz, és kiigényelte. Mint háborús menekült és nagycsaládos, meg is kapta a kiutalást. [...]

Az Endrődi Sándor utcai villában rettenetes állapotok uralkodtak. Az oroszok, mint afféle „burzsujfészket” fenekestül felforgatták. A szekrényekből, fiókokból kiborítottak mindent a szalon közepére, ahol nagy halomban magasodott ruha, papír, háztartási eszköz stb. Emlékszem egy gépzongorára, aminek a hengereiről letekerték a lyuggatott papírcsíkokat, s ez a csupa lyuk kígyó át- meg átfonta az egész kupacot. Végül az egészet összeszarták, a perforált csíkot használva vécépapírnak. (Bocsánat a kifejezésért, de még hetek múlva is büzlött a lakás.) Édesapám már rég dolgozni járt, amikor úgy július táján egyszer csak beállított Csutor városi tanácsnok úr, a háztulajdonos, meg a lánya, két szemárköhögéses kisgyerekével, és a cselédjük, szintén két, ugyancsak fertőző gyerekekkel. Édesanyám, szegény, csak a gyerekei egészségével törődve, leszaladt velünk a villa alsó részébe, meg sem gondolva tettének következményeit. Főképpen azt, hogy a terepet, a felső szintet – ahol a családiház voltaképpen lakrésze volt, egy három szoba hallos polgári otthon – átengedve lemondott a lakásról, amit pedig, mint háborús menekülteknek, szabályosan kiutaltak nekünk a tanácsnál. Amikor édesapám este hazajött, mint fészkükből kipottyant madárfió-

kákat, ott talált bennünket lent, az alsó szinten egy nagy, kövezett, szárnyas üvegajtókkal záródó, télikertnek használt helyiség közepén. Apám fölment, és megbeszélte a tulajdonosokkal, hogy bár jogunk volna a lakásukhoz, ő nem szeretne senkit kitérni a tulajdonából. Ők pedig nagy kegyesen beleegyeztek, hogy ott maradjunk hatan, lent, az egy szoba-konyhában.

Új „lakásunk” a következőkből állt: a már említett kövezett helyiségből, a „télikertből”, ahonnan falépcső vezetett a felső szintre (ezt a lépcsőt a pár év múlva beköltöző új lakók befalazták a tetején). Mellette egy kis parkettás szoba nyílt, ahol volt ugyan egy zöld cserépkályha, de be volt dőlve, és nem lehetett benne fűteni. A „télikertből” lett a konyha, miután apám egy sparheltet is kerített bele, amin sütni-főzni lehetett. De a konyha télen, a beleépített fehér cserépkályhát is befűtve, az egyedül lakható helyiségünké vált; ott étkeztünk egy nagy, kecskelábú asztal mellett, amelyre vörös linóleum volt szögelve; ott aludt egyikünk, mert a hálószobában el sem fért volna hat ágy, ott volt a fürdőszoba – egy hokedli, rajta lavór – a felső lakásba vezető falépcső alján, amit padlásnak, tárolónak használtunk. Később, mi, gyerekek, ott is tanultunk a konyhában; egyáltalán, ott éltünk. A konyhából közepén, a cserépkályha mellett balra folyosó nyílt, ami egy másik padlózott szobába, a kazánszobába vezetett, ahonnan, valamikor, amikor még működött a kazán, a felső szintet fűtötték. A folyosóról egy ajtón át két pincébe lehetett jutni; a hátsó már a föld alatt volt, ahová egy keskeny ablakon át öntötték le a tüzelőt. Ez a pince volt a nagyobb, így a tulajdonosok használták, az előtte levőben, amely a folyosóról nyílt és kisebb volt, mi tartottuk a tüzelőnk, szenet, fát. A kazánszoba után pedig, utolsóként a sorban, a szintén kövezett mosókonyha következett. Itt volt a vízcsap, meg a mellékhelyiség, amiben a vécét nem lehetett lehúzni. Hogy egy vécéartályt meg is lehetne javíttatni, az különös módon évekig nem jutott eszébe senkinek. Talán nem is lett volna miből. Egy szép, homályos üveg kancsóval kellett leönteni. A „lakásba” is innen hordtuk a vizet, vödörben. Reggelente meg oda vittük ki a „bilit”, azaz az öblös üvegkancsót. A konyhából, vagyis a nappaliból, és a mosókonyhából – ahol anyám és egy kedves bejárónő kéthetente nagymosást rendezett; egy fateknőben súrolták, csutakolták a ruhákat, a lepedőket pedig nagy rézüstben főzték ki, amiben nyaranta szilvalekvár is fortyogott. A készülő lekvár illatát még ma is érzem –; szóval az alsó szint két ajtaján át hatalmas teraszra lehetett kimenni. A földes, virágokkal beültetett terasz a lejtőre épített házat támasztotta, s így hossza megegyezett a házéval s szélessége is volt vagy négy méter. Jancsika kisöcsém a teraszt körülfogó vastag csőkorlát szögletének dőlve egy hajó orrában érezte magát; parancsnoki hídjáról képes volt órákig pásztázni a lejtőt, a közeli, de már a lába alatt levő szomszédos villát és a kerteket, s távolabb, még lejjebb, a pasaréti völgy délre néző oldalát, majd a túlsó oldalt, a Hárshegytől a Gellért-hegyig húzóódó hegykoszorút. Ha a fogaskerekű kis sárga bogárként ki-kibukkant a szemközti dűlőn, az őcsikém, és a vele csaknem egyidős kishúgom kórusban énekelt: *’Ott megy a fogas kerekű!’* Még most is fülemben van a mondóka dallama és ritmusa: *Tá, ti, ti, ti, ti, tá, tá.*

Ez a terasz és az egész elvadult, hatalmas dió, mandula, cseresznye, szilva, sárga- és őszibarack fával teli lépcsőzetesen ereszkedő kert, a gáztól fölvert rózsalugas, a dús vadsóskaival benőtt kerítés, amely az alsó kaputól húzódott a szomszéd kertig, s amelynek tetején a gyerekek „fészket” raktak, sőt végig talpaltak, mint egy ruganyos várfal tetején, egyszóval ez a rengeteg virággal, mandula, dió, barack és egyéb gyümölcsfával, mogyoróbokorral, bozótos szederrel teli, teraszosan ereszkedő kert valószínűleg paradicsoma lett a kistestvéreimnek. Ez a függőkert és a csalitos, rétekekkel, barlangos sziklával, kisebb erdőkkel tarkított domboldal volt igazi életterük; tavasztól késő őszig szinte csak aludni jártak a lakásba, még enni is gyakran a felső diófa alatt ettek, a később fölénk költöző – ők úgy mondták, kitelepített – egykori nemesi, földbirtokos család gyerekeivel. De ez már egy másik történet.

A tánciskolában később szinte minden a helyére került. A keringőben aratott diadal valószínűleg tekintélyt kölcsönzött DJ-nek a tánciskola aranyifjai és aranyosan bimbózó leányai között. Olyannyira, hogy frissen alakított *galerijük* vezérének is megválasztották. De ő, bár jólesően nyugtázta, nem igen tudott mit kezdeni sem a sikerrel, sem a vezérséggel. A galerizás hamar kifulladt; egy-két tánciskola utáni toporgásra, ácsorgásra, tanácstalan bámészkodásra futotta csupán a lendületükből. A Kalefon, vagyis a Moszkva-téren.

Galerik. Akkoriban, az 50-es évek végén, a 60-asok elején egyre-másra szerveződtek ezek a bandák, s aki ki akart tűnni a vagányságával, csatlakozott valamelyikhez. A hatóságok gyanakodva nézték spontán szervezkedésüket; a nagyhangú, farmerespolóveres hordák idegesítették őket. Ezért a rendőrök, ahol lehetett, vegzálták, ültre igazoltatták, oszlásra szólították fel a fiatalokat. Pasarét környékén is alakult galeri; több is. A „Kalefiak”, a „hegyiek”, a „beszkártosok”, a „hüvösvölgyiek” stb. A kalefi srácok némelyike 56 folytatójának tekintette magát, volt, akiből a hatóságok akartak bűnbakot csinálni, hogy az utánuk indított hajszával példát statuálhassanak. A 89 után készült dokumentumok bizonyítják, hogy sokukat – a legendás Buksit például – egész életükre megnyomorították.

DJ idegrendszerében egy füledt nyári éjszaka emléke hagyta a legmélyebb 'galeris' nyomot. A Vasas teniszstadionjában működő kertmozi egyik filmje után történt az eset. Talán a 'Kopogd le a fán'-t játszották, az első fekete humorú, színes gengszterfilmet; *Romek, Gromek, Pepinek...* – még ma is hallja, ahogy sorolták mindig a nevüket.

DJ kivételesen egyedül volt, és nem a rézsűrűl, a vasvázás lelátók fölött terpeszkedő szikláról nézte a filmet – ahová a felső kerítésen átmászva lógtak be általában –, hanem rendes jeggyel. És utána elindult hazafelé a tömeggel, a Pasaréti tér irányában. Mikor a vívócsarnok melletti kaptatóra ért, hirtelen sötét alakok rohantak el mellette; fojtott szavakat, lihegést hallott. Majd a lejtő tetején, ahol a Pasaréti út út balra fordul, s a meredek szakasz egy sötét síkátorban folytatódik, egyszerre üres lett körülötte a tér.

„Bunyó, gyertek! Bunyó van! Késelés!”, vélte hallani az utolsó mellette elfutók szavait. Félve ugyan, de közelebb settenkedett. A sötétben alig látott, csak az ütések, öklöcsapások tompa és mégis éles pufogása hallatszott. DJ szíve majd’ kiugrott a helyéből; szaggatottan vette a levegőt. Mintha legalábbis ő verekedett, vagy őt verték volna. Mikor vége szakadt a csontzenének, annyit már ki tudott venni a homályban, hogy két csoport állt egymással szemben, és a vezérek verekednek. Sose felejtí el azt a sziszegő, de metszően éles hangot: „Vond vissza! Ha nem, megöllek!” Hogy kinek, mit és miért kellett visszavonnia, sosem tudta meg, de a sötétben mintha valóban bicskák villantak volna a két suhanc kezében. Aztán: „Visszavonom”, hallotta. A csapat végén, nyilván a „vesztes” galeri utolsóinak maradt emberei ekkor lesunyt fejjel, némán szivárogni kezdtek a rosszul kivilágított Pasaréti út, vagyis DJ felé. Ő pedig jobbnak látta, ha odábbáll. A szíve még hevesen kalapált, és csak akkor döbönt rá, hogy az egész alig tartott néhány másodpercig. „Meg is ölhetek volna valakit”, gondolta. „Ennyi? Ilyen?” És szinte futva tette meg az utat hazáig. A kihalt, meredek utcákon még hátra-hátranézett, nem követi-e valaki.

DJ LENGYELORSZÁGBAN

„*Lesmároltam a Franciát! A Vadas Pali üvölti ezt kéjes kegyetlenséggel, a kulcsra zárt ajtón túlról. Hallod, szarjankó, lesmároltam a Franciát!*” Tehetetlen dühömben ököllel esem neki a kívülről bezárt ajtónak, torokszakadtamból ordítok, bömbölök: *Engedjete ki, engedjete ki! Rohadt szemetek! Szabina néni! Feri bácsi! Engedjenek ki!* Nyilasi unja meg elsőként a dolgot odakinn, talán be is tojt kicsit, hogy kiabálásomra összeszalad az üdülő. Ő is ott röhögött a Palival, a Vadas-ikrek vadabbikával, aki folyton verekszik. A Nyilasi elfordítja a kulcsot, feltépi az ajtót, kábé fél méterrel magasodik fölém – már tizenhat éves, én csak tizenkettő vagyok –, megragadja a fületem, és ráncigál, húz maga után. *Mi a bajod öcsi? A tanárokkal akarsz beszélni? Árulkodsz, te kis köcsög? Na, gyere, öcsi, meséld csak el a Feri bának! Bújj csak a Szabina szoknyája alá!* Szabadulnék, de nem tudok.

Már oda is érünk a társalgóba, nagy a ricsaj, szól a zene *Zarasz nye psivód nye csí...* búgja az érzéki hangú tangóénekes (legalábbis ilyesmi maradt a fülemben, így emlékszem a dal első sorára); a tanárok asztalánál folyik a bor, a pezsgő, a lengyelek táncolnak, kórusban énekelnek, kurjongatnak; javában tart a szilveszteri mulatozás. Nyilasi odacibál a Szabina néni elé, aki csak néz bambán, kissé ingerülten, és azt kérdezi, mi a baj, fiúk, mit akartok? A Nyilasi azt mondja, a Jani mondani akar valamit; én meg azt mondom, bocsánat, semmi, csak a nagyok folyton bántanak, és már bömbölök is, részint szégyenemben, részint mert remélem, ezzel hamarabb vége lesz a jelenetnek. Szabina néni mond valamit, a Feri bá nem is törődik velünk, a nagyok röhögve otthagynak, én meg égő füllel megyek vissza a szobámba. Útközben még látom, hogy a táncolók között ott a Francia is, épp keringőzik.

A Francia rövid, fiús haja, fekete szeme, formás lába szíven üt, épp a Vadas Pali forgatja, ölegeti, valamit susog a fülébe, a lány nevet. Kétségbeesetten kullogok vissza a szobám felé, de eltévedek, az egyik lépcsőfordulónál Margóba, a bögyös konyhalányba ütközöm; hatalmas mellei majd' kibuggyannak a kivágott blúzából, ott domborodnak az orrom előtt, azt sem tudom, mit csinálok, nekiszorítom a fakorlátnak, befúrom az arcom a két kemény és mégis lágy dudor közé, s miközben markolászom őket, elbódít az erős verejték és ételszag, és azt dűnnyögöm, amit mindig mondtunk neki, ha találkoztunk a házban: *Daj mnye papjerosz, daj mnye papjerosz*, adjál cigit, adjál cigit! A kövér Margó erre szelíden eltol magától, azt motyogja *Nye mam, nye mam, pocekaj*; nincs, nincs nálam, várj; én kábán támolygok el a szobámgig, ruhástul dőlök az ágyra, és álomba bögöm magam.”

Alig egy órával korábban a nagyobbakból és a jobb hangúakból álló magyar gyerek-kórus felsorakozott a társalgó bejáratánál, és rázendített:

Jescze Polska ne szgineewa puki mü zsijemü. co nam opca psemoc vezsieua sablon od bjezsemi, Mars mars Dombrowszki, Vzsemi vlovszkij do polski, za tvojim psevagem, zloncsim sie z narodom... Napokig gyakorolta velük Szabina néni a lengyel himnuszt, a nyelvük is csaknem beletört a sok mássalhangzóba, de végül egész jól megtanulták. Utána a magyar himnusz következett: *Isten áldd meg a magyart...* alig jutottak el a jókedvig, meg a bőségig, már ott zokogott előttük az összes felnőtt, össze-vissza csókolgatták a megszeppent, szintén könnyekre fakadó gyerekeket. Többségük talán már kaptos is volt. Janek, az üdülő fiatal gondnoka pohárral a kezében még kisebb szónoklatot is rögtönzött (*Polak, wenger dwa bratanki* stb...); a barátság, testvériség meg a segítség szavak többször is szerepeltek benne. Szabina néni fordította. Utána Feri bá következett, ő is a testvériséget emlegette, meg, hogy a barát a bajban ismerzik meg leginkább. Mire elmondta, éppen éjfelet kongatott a faburkolatú társalgó ingaórája; pukkantak a pezsgős üvegek; *Do siego roku!*, Boldog Újévet!, hangzott mindenhol. Lengyelek, magyarok egymás nyakába borulva könnyeztek, csókolóztak, brátyánkiztak. DJ nem nagyon értette a nagy elérzékenyülés okát, ami nem is csoda, hiszen szilveszteri mulatozásban sem volt még soha életében, s annak sem volt igazán tudatában, milyen jelentést hordoz az iménti kettős himnuszéneklés, milyen mélységes keserűség, fájdalom és remény sűrűsödött össze abban a történelmi pillanatban.

A tánc és a zene ösztönösen vonzotta, így boldog volt, mikor, noha még csak hetedikbe járt, neki is megengedték, hogy esténként lenn maradjon a társalgóban vacsora után, ahol a felnőtteknek, vagyis leginkább a lengyeleknek, minden este tánc volt, amin elvileg csak a nyolcadikosok és a náluk is idősebb magyar gyerekek maradhattak ott. A többieknek nyolc után szigorúan takarodót fújtak. A sima, barna hajába víz-hullámot („hárét”) nyomó, kissé lányos arcú és szempillájú Nagy Gabi, aki a felsősök közé tartozott, ilyenkor gyakran odaült a zongorához, és csépelte-verte, miközben harsányan énekelte: *Bugi-vugi, rokkentroll, bugi-vugi, rokkentroll; rokk, rokk, rokk evribadi...* Ritmusos, pezsdítő zene volt, és Gabi, miközben le-föl húzta körmét a bil-

lentyűkön, nagy hangon magyarázta: a luxemburgi rádióban most ez a menő, ez a *rokkentroll*, vagy mi a frász. Aztán a Janek beült kabinjába a lemezjátszó mellé, és következtek a régi lengyel slágerek. Egy-egy lemez között Janek bemondta a mikrofonba, ki küldi, kinek a számot. DJ-nek egy érzelmes tangó lett a kedvence, amit bűgő, érzéki hangon énekelt valami dizőz: *Zárász nye psivód nye csí, lá, lá, lá, lá, lá, lá, lá, lá...* Az érkezésüktől eltelt két hét alatt leste el, tanulta meg a társalgóban az első tánc lépéseket, az első lengyel szavakat.

De a rövid, fekete hajú, formás lábú lány újdonság volt, talán két-három nappal korábban jelent meg először a társalgóban. A Vadas-ikrek mindjárt csapni is kezdték neki a szelet, és aztán egymás közt csak úgy hívták: a Francia. DJ-nek is felkelte az érdeklődését, ami azt jelentette, le sem tudta venni róla a szemét, és ez a többieknek is szemet szűrt. Ha csak lehetett, húzták vele: „Mi van szarjankó, belezúgtál a Franciába?”

Akkor, a himnuszéneklés, boldogújevezés zűrzavarában is ő tűnt föl neki, őt bámulta. A kislány rövid, kék szoknyájában, fehér blúzában kissé külön állt a felnőttek csoportjától, s ahogy nézte őket, mintha gúnyos mosoly bujkált volna a szája szögletében. Egyidősek lehettek, s mivel épp megszólalt az első zeneszám, és a mulatózó párosával összekapaszkodva táncolni indultak, DJ alig akart hinni a szemének: a lány tekintete összeakadt az övével, s mintha hívogató lett volna a pillantása. Magát is meglepte, milyen lendülettel indult el, s lépett oda hozzá. Meghajolt. *'Táncujes? 'Uí'*, hangzott a válasz, s DJ kérdő tekintetére a lány kézzel-lábbal, félig franciául, félig lengyelül magyarázni kezdte, hogy édesanyjával jött, Franciaországban lakik, és csak az ünnepeket töltik az üdülőben, az apját látogatják meg. *'Tam jeszt, vigyis?'*, ott van, látod, ő az anyukám, és akivel táncol, az apukám. Mariannak hívják. (*'Il sa'pell Marian.'*) Az anyukádat, vagy az apukádat? – kérdezte DJ. A lány nevetett, egészséges fogsora kivillant. De válaszolni már nem tudott, mert hirtelen ott termett mellettük az egyik Vadász, a Pali; épp csak elvakkantotta: *Szabad?*, és már odább is lökte DJ-t. A következő fél óra alatt még vagy háromszor megisméltődött a jelenet. DJ lekérte a lányt, a Vadász visszakérte. DJ-t már a sírás kerülgette, s hogy ne lássák rajta, besurrant a szobába, hogy kedvére kibőgthesse magát. Akkor hallotta meg a kulcs fordulását a zárban, és a folyosón fölharsanó röhögést.

DJ édesanyja, férje halála után, ötvenévesen ment el dolgozni. Mivel hites ura postás volt, és a főfelügyelői rangig jutott, ő is kapott munkát a Postánál, a férje érdemeire való tekintettel. DJ anyja révén került bele a százfős gyerekcsoportba, amely 1956. december 15-én délután indult Zakopane felé két farmotoros Ikarusszal, a lengyel postásszakszervezet meghívására. A meghívás eredetileg két hónapra szólt, de végül két és fél hónap lett belőle. 1957. március 1-jén ért vissza a csapat, Krakkót és Varsót is megjárva.

DJ szorongó izgalommal indult útnak. Szorongott, mert még sosem volt annyi ideig távol a családjától, külföldön meg egyáltalán nem járt; szorongott, mivel egyedül utazott a nagy kalandra: nála egy évvel idősebb, szinte ikertestvérének számító

nővérét nem vette be anyja munkahelye, mondván, hogy testvérek nem mehetnek. Csak a gyülekezőnél derült ki, hogy egy csomó testvérpár is belekerült a csoportba. Fiúk, lányok vegyesen, tíz és tizenhat év közöttiek. Délután lett, mire elindultak, este, mire a szlovák hegyek közé értek. Besztercebányán éjszakáztak, egy kollégiumban. Mielőtt DJ álomba merült volna, még hallotta nagyhangú társait, amint az októberi, novemberi eseményeket mesélik, akárcsak a hosszú buszozás alatt. A fiúk többsége pesti, városi gyerek volt, akiket feldobott a kaland izgalma. Dél körül már a Tatra lengyel oldalán jártak, s Zakopanét elhagyva a két farmotoros még jó darabig fölfelé kúszott egy szerpentinén, hatalmas fenyők között. Három tagból álló, fatornácos, csúcstetős hegyi üdülő volt a végállomás, a falu neve pedig, mint később megtudták: Cyirhla. A csoport fele, a testvérpárok szinte mind, másnap tovább utazott Krynicára, egy másik tátrai üdülőbe, az ott maradók pedig a cyirhlai ház középső traktusát foglalták el; a másokban lengyel üdülők váltották egymást kéthetenként. A harmadikban a személyzet lakott.

DJ, három társával egyetemben a tornácos, ívelt fagerendás bejárat fölötti szobába került.

A szoba ablakából ki lehetett lépni a meredek bádogtető ereszére, s a későbbi, február végi derült napokon, amikor a szikrázó napsütés és a hóról visszaverődő sugárzás átmelegítette a bádogot, félmeztelenül napozhattak rajta. Körben a Magas-Tatra cukorsüveg-csúcsai sorakoztak, köztük a Kasprowy, ahová, amint Janek elmagyarázta, kabinos felvonóval lehetett feljutni a leghosszabb sípályához; kicsit lejjebb a Giewont koporsóra emlékeztető sziklás trapéz-tömbje sötétlett, a különálló fejrészszel, amelyen kereszt magasodott. A halálukat lelő hegymászók tiszteletére, mesélte Janek. DJ mindig borzongva nézte azt a nagy fehérségben is baljósan feketéllő kőkupacot.

A két és fél hónap alatt elsősorban a hegyi világ, a hó és a havas csúcsok vonzása, a messzeségbe hullámlzó távlatok, az óriás fenyők, a táj fensége és nyugalma ivódott leginkább DJ érzékeibe és emlékezetébe. A lovas szánokon suhanó hegylakó parasztok, a *gurátok*, fehér posztó ruhájukban, fekete kalapjukban, meg az éjszaka csendjét gyakran felverő kurjongatásaik, messze hangzó énekük, botos-fokosos táncaik is érdekesek voltak, de a lengyel beutaltak szeretete, türelme, amivel a nyelvükre taníttatták a magyar gyerekeket, mégis erősebb nyomot hagyott a lelkében. Marianra, a nyurga, kissé (amint később, a fényképeket nézegetve megállapította) Tony Perkinsre emlékeztető középkorú férfira – akit a szilveszteri tánc forgatagában apjaként (*'muj ojtyec'*) mutatott meg neki a Francia – különös melegséggel gondolt. Mindig vágyakozva nézte a dupla fűzős sícipőjét és sínadrágján a legombolható zsebeket.

Marian áradó jókedve, türelme és érdeklődése, amivel a gyerek Jankót kitüntette, és a figyelme, ahogyan szinte magával egyenrangúnak tekintette, nagy jótétemény volt a szeretetre (és apára) vágyó kiskamasznak. Marian síelni is szívesen tanította volna, sőt az üdülőből még léccet is kaphattak volna neki, de megfelelő ruha, cipő

híján ez csak kívánság maradt. (A felnőtt DJ hó- és símániája részben ezekből a Zakopane fölött szerzett élményekből táplálkozott.)

„Harmadsorban a hónapokra elnyúló Karácsony jut eszembe Zakopanéről. A társalgóban fölállított, mennyezetig érő fenyőfa alá ugyanis szinte január végéig, sőt, amikor a fenyőt már kivitték, utána is, csaknem márciusig érkeztek az ajándékok. A térdig érő narancshalmok látványa is nagy élmény volt; először ott láttam és ettem narancsot. De hetente, sőt, volt, amikor naponta érkeztek a kisebb-nagyobb szállítmányok; hol cipők, hol kabátok, ingek, mindenféle és -fajta ruhadarab, csokoládé, gyümölcs, sütemény. Nem tudtuk, honnan, kitől, de amikor körbeültettek bennünket a társalgó faburkolatú falán körbefutó padokon, mindenki vágyakozva leste a terem közepén sorakozó adományokat, gyümölcskupacokat, s ki mohón, ki türellemmel várta, mikor kerül rá a sor. Többnyire Feri bá osztotta szét a javakat, többkevesebb körütekintéssel. Tény, hogy az üdülés végére valósággal felruháztak mindnyájunkat, tetőtől talpig, vatelinos télikabáttól a vastag, öntött gumitalpú bakancsokig. A végén, az elutazáskor, külön teherautó szállította a Krakko felé induló vonathoz a hatalmas, degeszre tömött és névjeggyel ellátott zsákokat, amelyekben szerzeményeink lapultak. (A rossz nyelvek szerint tanáraink több zsákot is vittek haza.) A lengyelek jóságára még évekig emlékeztettek a ruháim, amíg csak el nem nyűttem, vagy ki nem nőttem őket.

Emlékezetesek voltak még a hosszú kirándulások is; elsőként a karácsony éjjeli, amikor az erdei szerpentin mentén jó órányi gyaloglásra eső híres fatemplomhoz mentünk, éjfél misére, a hótól roskadozó fenyők alatt. Azután, már februárban, egy-egy enyhébb, napos délelőttön nagy túrákat tettünk Janek vezetésével a közeli hegyekbe. Különös élességgel maradt meg bennem egy patakmeder mentén kúszó ösvény, amelynek a végére már hibátlanul tudtam a *Gyorsan száguldó hű-hűs patak partján* kezdetű orosz dalt. /... *ülök némán és elnézem én, túl a távoli zöldellő lankán Szülőföldemre ö-hömlik a fény. Ó, te végtelen dú-hús orosz síkság, kéklő víz, árnyas föld, tarka rét, Milyen tágas vagy végtelen tágas, Mégis, mégis a szí-hí-vünkbe férsz. Édes szép hazám, szé-hép szülőföldem, Nincsen más ilyen nagy szabad föld, Hol a búza úgy ring, mint a tenger, És a bársonyos ré-hét olyan zöld, Hol a búza úgy ring, mint a tenger, És a bársonyos ré-hét olyan zöld.*

Éva vezette a daltanulást, ő volt a legnagyobb a lányok között, és, emlékszem, hegyesedő mellein rajta-rajtafelejtettem a szemem. A patakmederből aztán fölkapaszkodtunk egy havas domboldalon, és a tetején, a sziklákra telepedve jólesően fogyasztottuk el a reggeli után kiosztott tízórait.

A nap olyan melegen sütött, hogy mindenki nekivetkezett. Marian kockás flanelingére, Janek sötétkék, cipzáros ságarbójára és a túracipőbe bújtatott sínadrágjára máig tisztán emlékszem. Vágyakozva néztem. A nadrágot.

Nem ennyire kellemes, sőt, kimondottan félelmetes emlékem a tátrai szélvihar. Úgy süvöltött a szél két nap, két éjjel, olyan erővel tépte az orkán a szilárdan meg-

épített házat, hogy a falak is remegtek belé. Az éjjeli sötétségben szinte rettegtem, és üvöltő farkasokkal álmodtam.

Egyik nap délután – ez már február vége felé lehetett, a vihar után, amelyet több napos olvadás követett, s szinte teljesen elvitte a nagy havat – épp az üdülő körül sétáltunk Évával, mikor a falu főutcájára fordulva egyszerre szemben találtuk magunkat Janekkel. Három társunk, akik napokkal korábban eltűntek, és már az egész környék kereste őket, ott lépdelt mellette, egyenruhás rendőrök kíséretében. Janek intett, hogy menjünk vissza a házba, ahová a kis csoport is tartott. A tanárok komor arccal váraoztak a tornácon, és közölték, mindenki sürgősen gyülekezzen a társalgóban. Amikor összegyűltünk, Janek rövid beszédet tartott. Elmondta, most jön a rendőrségről, ahonnan el kellett hoznia Nyilasit, az egyik Vadászt és Bubót – a kesehajú ferencvárosi csibészt, aki a legtöbb zúr és rendbontás kezdeményezője volt a két és fél hónap alatt –. A három gyereket egy hegyi kunyhó mellett csípték nyakon a *gurá-
/*lok, amint vasvillával épp szanaszét hányták az állatok etetésére szánt, boglyákban álló szénát. Kiderült, hogy csavargásaik alatt sorra törték föl a legelők szélén zárva talált házakat, amelyekbe a jó idő beálltával húzódnak föl birka- és tehéncsordáikkal a pásztorok. Janek azt is közölte velünk, hogy a rendőrség csak azért engedte el a társainkat, mert ő kezességet vállalt értük. Mert meri remélni, hogy többé nem fordul elő ilyesmi. Janek beszédét most is Szabina néni fordította, utána Feri bá lépett elé, de a felháborodástól alig találta a szavakat. Szégyen és gyalázat, mondta, hogy a három csibész, csirkefogó ilyen alávaló tettekkel hálálja meg a lengyel nép irántunk tanúsított jóságát. Dúlnak, rombolnak, fosztogatnak ahelyett, hogy átérznék, mit jelent az értünk hozott áldozat. 'Csak elvetemült huligánok tesznek ilyet', dörögte végül Feri bá. Mélységesen egytettem vele, de fogalmam sem volt, mit jelent az hogy 'huligán.'

A Zakopane fölött töltött két és fél hónap után március elsején vonatra tettek bennünket, a hatalmas zsákokba gyömöszölt ajándékainkkal együtt. Megnéztük Krakót, a Wawelt, a Ryneket, a vásárteret, és bejártuk Varsóban a moszkvai Lomonoszov egyetem kicsinyített mását, a kultúrpalotát és a nemrégiben újjáépített belvárost is. Furcsa volt az a sok régies, színes ház. De szép is volt: a zöld, vöröses, sárga meg kék homlokzatok szinte tündököltek a március eleji napsütésben.

A búcsúebéd is ott volt, a Stare Miasto valamelyik elegáns étteremének hatalmas, cirádás nagytermében. A piros színű levesnek megörültünk, bár csodálkoztunk kissé, honnan kaphattak a konyhán meggyet vagy cseresznyét olyan kora tavasszal. De az első kanál után savanyú arccal tette le mindenki az evőeszközét. A leves ugyanis savanyú, sós és meleg volt. Kiderült, céklából készült, és azt is megtudtuk, hogy a céklaleves a lengyelek egyik nemzeti eledele. Vendéglátóink kedveskedni akartak vele, és nem tudták, hogy a magyarok nem ismerik ezt a „finomságot”. A rántott hús meg a sütemény azonban hamar feledtette a kellemetlenséget.

Az ebéd után a díszbeszédet következtek, majd a meglepetés: a lengyel szakszervezet ajándékként borszijas, aranyozott, igazi karóra került elő egy szépséges fehér

dobozból, és Feri bá azt mondta, mi kaptuk, és nekünk, gyerekeknek kell eldöntenünk, kié legyen. Nagyot dobbant a szívem, mikor meghallottam, hogy jó magaviseletem és szorgalmas tanulásom miatt ők, a tanárok, engem javasolnak. Megkérdezte, egyetértünk-e vele. Láttam, hogy a többség, ahogy lenni szokott, már emelte volna is a kezét, hogy megszavazza, amikor a Vadász Peti, az ikrekből a csibészebb, nagy vigyorogva bedobta a kérdést: „Mért nem kaphatja a Colos?”

A Colos egy langaléta, csupa kéz, csupa láb társunk volt, ráadásul vörös hajú, szep-lős. Kissé ütődöttnek is látszott, mert bármit mondtak neki, csak bambán vigyorgott. A Vadász beköpését nagy röhögés követte, aztán a két Vadász, a Nagy Gabi meg még párán a legbalhésabbakból szavalni kezdték: „Co-los! Co-los!” Végül mindenkire átragadt már a jó hecc izgalma, és zengett a terem: „Co-los! Co-los!”. Feri bá arca elkomorult. Szégyellte volna a botrányt a vendéglátók előtt, így aztán csak annyit mondott: „Ti akartátok”, azzal helyben hagyta a szavazást. Én még pár pillanatig bíztam benne, hogy rendet teremt, és helyükre teszi a dolgokat, de amikor Colos a bárgyú képével kivonult, és kézbe vette a csillogó karórát, ami akkor valóságos kincsnek számított, rádöbentem, amilyen váratlanul jött, olyan gyorsan el is illant az óra-álom.

(Talán jobb is volt így, mert DJ-t ismerve biztosan éjszakára sem vált volna meg az órától, s akkor a vonaton, Varsótól hazafelé, azt is ellophatták volna tőle álmában, a hálókocsiban, akárcsak a stüszikalapját, meg az akkori divat szerint a vadászkalap hátsó felén díszelgő jelvényeit, amiket már egy éve gyűjtött.)

Az ebédet követő ünnepélyre viszont hivatalos volt egy cserkész kórus is, és én ámulva néztem a vörös selyem nyakkendőjüket, s rajtuk, hátul, a háromszög csücskében az aranyszegélyű, sötétkék liliomot. A cserkészek jelvényéről már hallottam a szüleimtől, akik ifjan lelkes tagjai voltak a szervezetnek, és még az indulójukra is megtanítottak, de látni még sosem láttam. Valósággal megigézett.

A népdalokat éneklő cserkészek után egy zenekar következett, tánczenét játszottak, amire a bátrabbak és a felnőttek kiperdültek a parkettra, és máris vidáman ropták a polkát, a keringőt meg a tangót. Amikor egy lassú szám következett, talán egy tangó, nagy lélegzetet vettem, és felkértem egy mosolygós, szőke cserkészlányt. Azt mondtam neki: „Bardzo wadna”, „nagyon szép”. Én neki szántam a bókot, de mivel a nyakkendője felé böktem a mutatóujjammal, azt hitte, azt szeretném. „Tetszik?” „Tebje viglonda?”, kérdezte erre a szőke, és már bogozta is ki a selymet az átfúrt gubacsból. „Masz”, „tessék”, mondta, azzal rám kötötte. „Kocham çe”, súgta még a fülembé, de azt már nem értettem. Csak később tudtam meg, azt mondta: „szeretlek”.

Így tett szert DJ a selyem nyakkendőjére, de mivel a cserkészlet szimbólumai akkor Magyarországon tiltottak voltak, édesanyja lefejtette a liliomot a nyakkendőről. Az iskolai ünnepélyeken ettől fogva DJ büszkén viselte, tudva, hogy csak neki van olyan üttörő nyakkendője, amely valójában cserkész nyakkendő.

De, hozzá kell tenni, hogy akkortájt, 57-ben az úttörőség már nem volt ugyanaz, mint 56 előtt. Nem az iskolai osztályok, hanem szakkörök alkották a rajokat, és már nem is volt kötelező a tagság, vagy ha kötelező volt is, nem vették olyan szigorúan. DJ-t, mivel osztálytársaihoz hasonlóan ő is a fotószakkör tagja lett, de úgy, hogy gépe sem volt, és a fényképezéshez sem konyított semmit, többé nem választották rajtanácselnökké, és a nyakkendője, akármilyen különleges volt is az eredete, anyaga és színe, már senkit sem érdekelt. Kicsit fájtt ugyan a szíve, letűnt rangja és a vele járó tekintély miatt, de a kék, aranszegélyű liliomot még sokáig őrizte a titkait rejtő, fehér csokoládésdobozban, amit szintén Lengyelországból hozott.

DJ A PARADICSOMBAN

Az ebéd. Előétel: majonézes langusztasaláta talpas pohárból, erőleves, bifsztek sült banánnal, könnyű rozé. Desszert: sajt, barackdzsemmel. Emésztést segítőnek: *carajillo*, kávé. Az elmúlt hetek F utcai ebédjeire gondolva nem bírtam betelni az ízek gazdagságával. A diákotthon konyhalányai már vagy két hete daraboltak egy hatalmas tökehalat (*bacalaót*); minden napra jutott belőle egy szelet mindenkinek, olajban kisütve, mellé egy merőkanálnyi főtt rizs. S ez még valóságos gazdagság volt a korábbi hetek végesen variálható tojás-rizs menüjéhez képest – keménytojás főtt rizzsel, rántotta rizzsel, tükörtojás rizzsel, lágytojás rizzsel, aztán keménytojás, rizzsel, és így tovább –; italként a forralt, majd utána lehűtött csapvíz szolgált, ha volt. A vizet ugyanis – ha volt –, reggelente villanymotorral nyomatták föl, ha volt villany, mert a gyakori *apagónok*, áramszünetek miatt az sem volt mindig; egyszóval, ha épp volt áram, a vizet a talajszint alatti ciszternából szivattyúzták föl a lapos tetőn éktelenkedő hengeres cement tartályokba, onnan folyt le (kellett volna lefolynia) a ház csövezetékébe. Csakhogy, mivel a ciszternákban (minden háznál ugyanez a rendszer működött) patkányok lubickoltak, a vezetékes víz fertőzött volt, s ezért ihatatlan. Néha hatalmas ballonokban hozták a házba az ivóvizet – ha hoztak, de inkább nem hoztak –, s így rendszeres ellátásról nem is lehetett beszélni. A csapvizet előbb tehát föl kellett forralni, majd a hatalmas, folyosói hűtőszekrénybe tenni, bádoggancsokban. Csak órák múlva vált ihatóvá. Ha éjszaka fogyott el a gancsóból, elvileg, vagyis a kollégium íratlan szabályai szerint annak kellett forralni és betenni, akinél elfogyott. Az oroszok este rendszeresen megitták a vizet, az üres gancsót pedig a hűtő tetején hagyták. Majd, mivel általában ki se mozdultak a diákotthonból (tilos volt nekik), mint akik jól végezték dolgukat, nyugovóra tértek. A mi bosszunk, ha éjszakai portyáinkról a szomjúságtól tikkadtan előkerültünk (nekünk szabad volt kimaradni; senki sem ellenőrizte mit csinálunk – legalábbis nyíltan nem, a CDR, a spicliszervezet, titokban biztos) erre az volt, hogy a bádoggancsót a falhoz vágtuk. Csak úgy zengett bele a ház. *¡Cabrones! ¡Hijos de puta! Szemetek! A kurva anyátok! üvöltöttük.* De szomjunkon cseppet sem enyhített a tudat, hogy legédesebb álmukból verjük fel

a disznókat. Két lehetőség adódott: vagy addig nyeljük a nyálunkat, míg el nem alszunk, vagy megyünk vizet forralni, aztán virrasztunk, míg ki nem hül.

Nyomorúságos kozshelyzetünkön később valamelyest enyhített a követségünk; két- háromhavonta konzervszállítmányok érkeztek otthonról, hajón, s fillérekért spájzollhattunk be a készételekből, amelyekkel aztán megtörhettük a kollégiumi konyha egyhangúságát. Kedvencem, amit ünnepnapokra tartogattam, a halászlé volt, leveskockával feldúsítva. Megértettük azt is, amin júliusi érkezésünk után elképedtünk: hogy előző évi társaink (akiket még ott értünk, s akikkel még hónapokig együtt éltünk, mert nekik szeptemberben telt le az egy év, s csak akkor utaztak haza), hogyan és miből tudták folyosói kincseskamrájukat berendezni a „klozetban”, vagyis a rácsos, ruhás- és öltözőszekrénynek készült fülkében, amelynek polcain ott sorakoztak a konzerv-oszlopok, s a fellógatott szalámi rudak. E készletből részben változatosabbá tették étrendjüket, részben könyvbeszerzésüket „finanszírozták”.

A talpas pohárban felszolgált majonézes langusztasalátát DJ nem Varaderóban kóstolta először. Hanem Miramarban, Havanna egyik kertvárosában, pár nappal júliusi megérkezésük után. A forradalom kitörésének évfordulója, július 26. tiszteletére a kubai minisztérium ünnepélyes ebédet adott a külföldi ösztöndíjasoknak. Kastélynak is beillő, pompázatos épület kertjében, rózsalugasok között terítették meg a hosszú asztalokat; három is volt belőlük. Legalább száz főre, a vendégdiákoknak s a vendéglátó hivatalnokoknak. Utóbbiakból meglepően sok volt, majdnem annyi, vagy még több, mint a külföldi meghívott. Az asztalok mögött karcsú oszlopokra boruló, kívül zöld, belül fehér, sárga és kék csempebélésű kupola alatt már játszott a zenekar, szólt a *salsa* (vagyis a *son*, ahogy a kubaiak hívták ezt a latin zenét), amikor a vendégek megérkeztek, s a bejáratnál felkínált koktélokot szopogatva elfoglalták helyüket. DJ mellé kétfelől miniszterialis hölgyek kerültek, középkorúak, elegánsak, csuklójukon, kezükön és a nyakukban kövekkel ékesített aranygyűrűk, karperecek, nyakláncok, medálok, gyöngyök és egyéb „békebeli” (értsd: a forradalom előtti) ékszerek sziporkáztak.

A brokát abroszokon a terítékek, evőeszközök sem voltak kevésbé fényűzőek: márkás porcelántányérok, ezüstkanalak, villák és kések, metszett kristálypoharak csillogtak-villogtak az asztalokon. DJ hirtelen úgy érezte, nem is a demokratikusan (és diktatórikusan) mindenkit sújtó szegénység és nélkülözés szigetén, hanem a gyarmati múltból véletlenül ott maradt s most hirtelen előbukkanó Édenkertben vendégeskedik. A körülötte társalgó, érthetetlen (állítólag spanyol) nyelven hadaró, kacarászó Évákat ugyan kissé öregecskének érezte, és először nem is értette, hogy a tiszteletre méltó irodisták miért tegezik őt kapásból, mintha régi jó ismerősei volnának, holott akkor látták egymást először. Azt sem értette igazán, mitől van olyan féktelen jókedvük, hiszen a pár korty ital még nem szállhatott a fejükbe. Az ünnepi szónokok dicsőítették a forradalmat és hőselkű vezérét, Fidelt; kitüntetések, emléklapokat osztogattak, sikerekre buzdították az ösztöndíjasokat.

Mire az előétel, a talpas poharakban felszolgált majonézes langusztasaláta megérkezett, a hangulat, a jókedv, a közben elfogyasztott sörök, borok hatására már csaknem tetőfokára hágott. Az italok, ásványvizek már az asztalokon várták a meghívottakat, a székek közé helyezett, jéggel teli ezüst vödörökkel együtt. Ilyen látványos, a megkezdett üvegek hűtésére szolgáló alkalmatosságokat DJ addig csak filmekben látott. A főfogás a kubaiak kedvenc étele, a *moros y cristianos*, vagyis a feketebabosrizses húsétel volt, amit már ismert Hemingway könyveiből, s amit maga is nagyon ízletesnek talált. A derekasan nyakalt sör, bor és az aperitifnek szánt rumos Coca-Cola (*Cuba libre*) megtette a magáét: míg a desszertként felszolgált tortát és trópusi gyümölcsöket, valamint a kötelező feketét fogyasztották, a hangulat felforrosodott; a zenekar trombitái, szaxofonjai, énekesei felülmúlták önmagukat.

DJ-nek feltűnt, hogy a szomszédjai alig ettek valamit a főételből, amellyel, noha nagyon is ízlett neki, maga is nehezen boldogult. Olyan tömény, olyan hatalmas volt az adag, s bár az aranylő sörrel igyekezett könnyíteni útját, csak a negyedét volt képes lenyelni. „Nem eszed meg, *compañero*?”, csapott le rá szinte egyszerre a két mellette ülő elegáns asszonyság. S mikor restelkedve kinyögte, hogy „nagyon finom, de nem bírok többet enni”, csaknem összevesztek rajta, kié legyen a maradék. Szabályosan huzakodtak, ide-oda rángatták előtte a tányérját, mígnem az erőszakosabb elragadta, majd csodás retiküljéből előkapott egy nejlonzacskót, és villámgyorsan belelapátolta, amit otthagytam. Aztán a magáét. Körülnéztem. A felékszerezett funkcionáriusnők, a tüzesebbnél tüzesebb pohárköszöntőket szinte túlzizegve takarították be, süllyesztették kezításkájukba a „termést”. ’Ennyi kutyatulajdonost!’, álméltkodott DJ. Meg is kérdezte a baloldali *compañerát*, hogy hívják. „Maricarmen vagyok”, válaszolta a hölgy. „Úgy értem, a kutyát. Neki viszed, nem?”. „Nem, dehogy!”, felelte nevetve Maricarmen. „Nagy a család, tudod?”

DJ nem tudta. Mint ahogy azt is csak később tudta meg, hogy a „nájlón” fogalom volt a forradalmi Kubában: ha vendégségbe, ünnepi ebédre vagy vacsorára volt hivatalos valaki, okvetlenül vitt magával egy zacskót, hogy otthonmaradt szeretteinek is jusson valami Fidel „e földi Paradicsomának” ritka javaiból.

B Á G E R G U S Z T Á V :

A történelem ingajárása

Ó V Á S

az emberek között ahol ma járok
óvni próbálom állagát a világnak
a szegény tömegek kemény kórushangján
úgy hirdetem az egyenjogúságot
hogy naponta hallok igazságtalanságot
társadalmi rend már nem ad megnyugvást
világszegények a szívükhöz kapnak
vigasztalást háromszáz év se adhat
a paragrafusok elporladnak
az örök vándorok is jönnek-mennek
máshol tudnak csak hinni? így jobbak lesznek?
majd átformálják amit mások vélnek
szégyent lehelnek hamis Érvék
villannak a benzinnel ázott tüzek
eltűnnek testvérek sírnak szüzek
az eszmék a fáknál magasabban égnek
koromlik majd a színe a szőke fejtetőknél
aki elvett most mindent visszaszóhet
egyensúly lett a természeti törvény
globális szemek vas-cserép öntvény
így kiáltunk fel: Uram nem ezt ígérted
segítsd minékünk Földi Szenvedőknek
új értelmet adni e Létnek

Augusztus 20.

Egy utolsót még lobban a nyár.
Zakatol a múlt, az élő gépezet.
Véget ér a porzó dohogás,
a cséplőgép a pajtába tolat.
Liszt-felhők az égen,
fehér zászlóként lobogó ingek,
alvó kaszák izmos vállakon.
A kocsma kijózanodik,

nézik a nénik a fiúk vonulását,
jó illatú lányok nótát énekelnek,
Szent István szobra
letekint az integetőkre.
Nem irónia volt ez.
Csak egy másik korszak.
Most halászlé rotyog,
sámán-rock dübörög,
sörösdobozok ropják rá,
míg a lemenő Nap
a Rába habjaiba ájul.
Nem irónia ez sem.
Öntudatlan hátraarc.

Esti mese

Kilencszázharmincnyolc ólomnehéz röpte:
hét évig háborgott a szürke ég fölötte.
A gátakat emelő tucatnyi „izmus”,
amiktől lelkes balsorsnak tűnt a himnusz.
Kitaposták maguknak a történelmi úrt,
a vén cigány nyűtt vonóval: bottal hegedült.
Toldi-apa Don-kanyarban füstnek öltözött,
bátor hitét őrizgette két csapás között.
Itthon *aláaktázták* a megöszült életet.
Anyja ÁVH-börtönben. A gimnáziumról letett,
kenyéradó szakma vitte technikumba.
Úgy tűnt a rím-légzés örökre letudva.
Harminc évig ködös ideákban élt,
s csak ritkán mondott imát az államért.

Napi robot lelkem nem morzsolta fel,
mert hittem, a létet gyakorolni kell.
Ennyi praktika után már lehetek naiv.
A csillagkupola csendje versre hív.

Évszakok

KOPÁTSY SÁNDOR POLIHISZTOR IDÉZÉSE

Tavaszi ereszcsepp kopog.
Jégolvadást cimbalmozott.

Bakony virul. Szép hazánk van!
Ősi forrás, patak árad.

Ősz termeinek csendjében
Ady lelke lázban égjen!

Tél: vas és kő, új valóság.
Ősszenőtt kor és hitvallás.

*

Versemre mondtad: „te, diák,
Ezek új filozófiák.

Szellem súgta: „Nincs más irány,
Most ne törjön ketté az ág.”

Legyen lágymagyar ugar,
Liszt és Bartók ujjaival.

Emlékében Kodály Zoltán –
Gyomrot összerántó zsoltár.

BALOGH ROBERT

Rentrer à la maison!

Gyerekkoromban mindenfélét összeszedtem. Fél lepkeszárnyat, letört gyíkfarkat, csillogó kavicsot, színes, pöttyös madártojást. Ha találtam egy halott egeret, hangyabolyra tettem, és beborítottam egy öreg tányérral. Az egér csontocskáit betettem egy skatulyába, azt zörgettem, úgy ijesztgettem a húgomat, hogy jön a szellemegér...

Szerettem a nagyszüleimnél nyaralni, egymással mogorván beszéltek, engem szerettek mindketten. A nagyapám elnézte, ahogy tekerek a kisbiciklimmel az útszéli fák alatt, főleg nyárközepén szerettem ott játszani, akkor hullott a halványsárga virág, ott bicajoztam egész délután. Élveztem, ahogy a gumi recéi előrehajigálják a szirmokat. Lassan tekertem, különösen azt élveztem, ha már megszikkadtak a virágok. Szerettem azt a halk kis zizegést.

Emlékszem volt egy merőkanál a vödörben. Ha szomjas voltam, édes íze lett a víznek. Mindenki ebből merített, ha megszomjazott. Megkopott a zománcos nyele. A kanalán repedések. Fogak nyoma. Félig bekaptad, ha szomjas voltál. Szívtad, nyaltad, nyelted a vizet. Csücsörítettél az ajkaddal. Odakoccant a fogad, lassan repedt a zománc. Nem volt hús másodperc, amíg kiittad. Nem volt annyi. Hányszor lehetett a szánkban, de hányszor. És mi lett vele? Hol van? Szívesebben innék belőle, mint a kristálypoharakból.

Szerettem a meglepetéseket. Mindegy mit. Mindegy mekkorát. – Lepetést – így mondtam. Nagypapával szerettem nézni a borzokat. Tudta merre járnak, ismerte a csapást. Mesélte, hogyha sok kukoricát találnak, akkor az egyik lefekszik a hátára, a másik megpakolja csövekkel és hazahúzza. Amíg vártuk a borzokat, Nagypapa mesélt arról, hogy nincsen nagyobb ajándék annál, mint amit az Úrtól kaphatsz, és mindent csak a családon át juttat el hozzád. Nem ér semmit az az ország, nem ér semmit az a föld, amiért ölni kell. Mesélt a háborúról. Hogy elvitték, de csak árkokat ásott meg zsákokat rakott, már nem kamaszként, még nem felnőttként, és annyi, de annyi halottat látott...

Itt hosszan hallgatott, talán elgondolkodott, mi az, amit elmondhat, mi az, amiről inkább hallgatnia kell egy tízéves kiskamasz előtt.

Aztán mégis folytatta. Hogy előbb a cseheknél jártak, és egyszer találkozott cigányokkal az erdőben, akik a pocsolyákból ittak és tényleg az erdőben laktak, a pusza földön háltak...

Aztán elnézést kért nagypapa, hogy megint csak rossz dolgokról mesélt. Meg azért is, hogy nem tudta megjegyezni a születésnapomat. A sajtóját sem tudta, a lányát se, apámét meg főleg nem.

– Nem ez a fontos – így magyarázta. Az Úr úgyis tudja, mikor születted. Majd ő megajándékoz téged. Végtelen az Úr kegyelme! Én mit adhatnék neked? Egy a fon-

tos. Ne hazudj az Úrnak! Nekem hazudhatsz. Anyádnak is, ha nem szégyelled. De az Úrnak ne hazudj, mert megbüntet érte!

Lassan sétáltunk nagyapával, az erdő felé, át a kukoricáson a borzcsapáshoz. Arról mesélt, hogy éppen megházasodott, mikor a frontra kellett mennie. Az I. Világháborúba. Még emlékszik, hogy sírt a nagymama. Azt mondta, hogy akkor még nem tudta, hogy nem szabad hinni minden sírásnak. Legtöbbször aki sír, magát sajnálja, nem azt, aki miatt sír. A háború az meg borzalmas. Vonatra fel, vonatról le. Ágyúk, puskák, és lehetsz te akármilyen ügyes, vagy jó lövész, semmi esélyed egy bomba ellen. Vagy géppuska. Meg a gáz... Nem volt ő ehhez szokva. Az erdőt járta mindig is. Meg a földet művelte. Elkerült Franciaországba, harcolni, védeni a hazát, és ott rögtön, az első csatában fogságba esett. Megint hurcolgatták, menetelt, vonatozott, és a végállomás a láger volt, a franciáknál „camp”, és szögesdrót, a „fil de fer barbelé”, meg örök, a „gardes”. Nem lehetett csinálni semmit, csak unatkozni, meg tetvéskedni, poloskára vadászni... Hát egyszer sorakozónál, mondták hogy jelentkezzen, aki ért a paraszti munkához. Öregapám jelentkezett. Gondolta, csak jobb dolga lesz egy tanyasi gazdaságban, mint a katonák között a camp-ban.

Másnak nem beszélt erről az öreg. Anyám sem tudta, hogy az apja beszélt franciául. A TSZ-től kapott egy kis nyugdíjat, és folyton veszekedtek nagymamával. Ennyit tudtunk róla. Hogy nagyokat hallgat. Meg sokat nyelte a nyálát, ha felidegesedett.

Egy családhoz került, azt mesélte, hogy azok nem beszéltek németül, svábul főleg nem, ő meg nem beszélt franciául. Csak mutogattak egymásnak, hogy mit kellene csinálni, ő meg nem volt lusta. Elég rendetlen népek voltak az öregapám szerint, meg hát, aki hadra fogható volt, az a fronton harcolt. De ő hamar rendet tett. Kivirágzott a kis gazdaság. Öregapám hajtotta a kocsit, úgy jártak hetente kétszer piacra, meg a katonákat is ellátták. Előbb hetente járt ki ellenőrizni őt egy „officier”, de aztán megritkult, néha hónapokig is elmaradt.

Öregapám tudott írni és olvasni, megtanulta az elemi iskolában, de magától soha nem írt egy levelet sem. Majd öt éven át ő sem tudott semmit az otthoniakról, azok sem róla.

És amikor egy óras várakozás után megjöttek a borzok, valószerűtlen volt az a két fekete-fehér állat, de nem húzták egymást. Csak óvatosan poroszkáltak, ki is szagoltak minket, álltak, néztek a szürkületben a vaksi szemükkel. Kicsit közelebb mentünk hozzájuk, nagyapa óvatosságra intett, hogy nagyot tudnak karmolni. Négy lépés távolsáig engedtek. Aztán elfutottak az erdő széli bokrokig. Még visszaneztek, mielőtt eltűntek.

Az öregapám folytatta, hogy tudod kisunokám, engem ott szerettek. Becsben tartottak. Az elején még félték, hogy meg fogok szökni, rám zárták a pajtát a háziak. De aztán rájöttek, hogy nem kell félniük. Szerettem azt a tanyát. Jó fekete földjük volt, kicsit szeles az a vidék, az emberek is csöndesek, némák. Beszélni nem kellett, csak dolgoztunk. A telet már a házban töltöttem, velük ettem, aludtam. Lassan pár szót megtanultam. A legszükségesebbeket. A búza az „blé”. „Semer du blé” az búzát

vetni. Éhes vagyok az „Je suis affamé”. Kapálni az houe... Az öreg paraszt hallgatott rám. Jobban értettem a borhoz, mint ők. „Vin”. Az állatok is kezesebbek lettek. Úgy megszoktam náluk, úgy dolgoztam, mint otthon. Lovon jártam ki a határba, szántottam, arattam, volt egy lánya, a harmadik évtől kezdve néhanap összefeküdtünk, nem szólt érte senki... Megdolgoztam mindenért. Aztán, amilyen hirtelen jött a háború, úgy el is múlt. Négy év telt el, vagy már több is... Jött a katona, kézzel-lábbal elmagyarázta, hogy mehetek haza. Kaptam papírt, hogy isten hírvél... „Dieu est avec vous, monsieur!” Még egy lovat is hagyott ott. „Cheval”. Délután volt, úgy négy tájt. Szabad ember lettem. „Rentrer à la maison!” Menjek haza! Összecsomagoltam a holmimat. Nem volt több egy zsáknál. Benn mindenki csöndben volt. „Au revoir!” – ezt mondtam. Felültem a lóra. Az öreg paraszt odafutott, átölelte a csizmámat és sírt. „Marriez vous à ma fille!” Ezt mondta. Vegyem feleségül a lányát. Én is sírtam. Haza szerettem volna jönni. Mégis volt már egy feleségem. Talán gyerekem is. A szüleim. A házunk. De minden olyan távolinak tűnt. Túlságosan távolinak. Egyszerűbb lett volna maradni. „Faites vôtre la terre, la maison, tout...” Legyen tiéd a föld, a ház, minden. „Ma fille! Acceptez-moi...” A lánya is. Minden. Csak el kellett volna fogadnom. Nem tudom, hogy jól döntöttem-e. Sokszor feltettem már ezt a kérdést. Amikor hazaértem, ott várt egy ötéves lány. Meg egy fél éves. Az öcsém besegített. Azt gondolták, hogy én már...

– Miért nem írtál, te szerencsétlen!?! Te barom! Hány ember életét teszed tönkre?! Minek jöttél vissza? – Emlékszem nagyanyád hisztérikus hangjára. Amikor megismertem, kettőt nem tudott szólni. Amikor hazaértem, ahogy rám ismertek, egyből elhallgattak. A testvéreim meg tudtak volna ölteni. Már elosztottak maguk között mindent, földet, vagyont, nem lehetett azt visszacsínálni... Akkor már tudtam, hogy nem jól döntöttem. Nem volt jó döntés. Se házam, se földem, se feleségem... Ahogy álltam ott, a francia paraszt kezét éreztem a lábamon. Csak már nem ültem lovon. És csak én sírtam...

Már szégyellem, de többet nem jártam el nagypapával. Előbb a szüleim tiltottak tőle, amikor meséltem nekik arról, amit mondott, aztán kamaszként már nem volt rá időm, mert kifogásokat kerestem, mert inkább bandáztunk a fiúkkal, fociztunk, marhászkodtunk, vedeltünk mindenféle olcsó bort, szívtuk a kapadohányt és folyton nem létező lányokról hengegtünk. Ő meg csak emésztette magát. A nagypapám. Aztán mire elmúltam húsz, már nem voltam kamasz, már szerettem volna beszélni vele. De már nem volt ott. Csak feküdt, feküdt hidegen. Két méterrel a felszín alatt. Ott volt, de már nem ő. Már nem lehetett. Csak a fejemben rakosgattam a történetet. Az övét. Az enyémet.

MARC DELOUZE

Post-it

(ÁL)HAIKUK

22.

*soha át nem élt
életeket cipelsz és
szenvedsz helyettük*

23.

*anyád a testet
apád tanítást adott
ámulsz – létezel*

24.

*szeretnék egyszer nem magam lenni
(magam mint valamikor)*

25.

*a tenger
örök megírhatatlan szavak
nem érhetik el*

26.

*a nyelv túl súlyos
bús a szádban tán ezért
nincs mit mondanod*

27.

*hulló levelek
gyászát egy szóval mondd el
mely vonz s nem taszít*

28.

*ha az idő nem
létezik miként lehet
hogy így öregszünk*

29.
*mindig máshol itt szüntelen
időben és lenni
végzetül*

30.
*tétova tavasz temetői
délután a cinteremben*

31.
*elmerült erdők mélyén ködöt
tördelnek harag-paripák*

32.
*az éj
szépsége a magán megrendülő
mély feketeség*

33.
*humusz emlétek
szavaim televényét
nem taposhatót*

34.
*a halál érzet
olyan mint kávéban a
cukor szétmállás*

35.
*porban heverő
romok az emlékezet
széthányt téglái*

36.
*idők hullámán
mint tovasikló ábránd
árboc szél hátán*

37.
*csak pókfonálon
leng szavam és lehull a
legkisebb széltől*

38.
*ahogy a páva
egy ülepmozdulattal
egeket szar szét*

39.
*sötét angyalok
a gond megtelt kukáit
hordják ürítik*

40.
*holt levélkezek
ráncosan kapaszkodnak
az őszi földbe*

41.
*végpont-érintés
bőröm gyűrött lepedő
tükröd horzsolja*

42.
*kezdetek óta
koponyákon taposunk
kiáltás – temető*

Farkas Jenő és Zalán Tibor fordításai

CSIKÓS ATTILA

Stille Nacht

A békásmegyeri lakótelep szélén, a piac mellett még a hidegben is rohadó zöldség-szag terjengett a levegőben. Leszállt a HÉV-ről és egyenesen átvágott a tízeletesek felé. Alig volt ember az utcán. Az egyik panel aljában garázsnyi drinkbár üzemelt. A vörös neonfelirat tompán világított át a ködön. Kinyitotta a vasrácsos ajtót, és belépett. Savanyú nikotinbűz és az alumíniumszékek fémes szaga terjengett a tenyéryni helyen. Kért egy kávét, egy gint és egy piros Marlborót. Csinos lány állt a pultban, miniszoknyában, fekete harisnyában és bőrdzsekiben. Az Un-Break My Heart-ot hallgatta Toni Braxtontól. Felszedhette volna őt is, de nem ezért jött ide.

Akik még bíznak a szerelemben, azoknak nagyon nehéz, azoknak mindig szerelmi bánatuk is van, nem csak szerelmük. Féltékenyek, csalódottak, reménykedők. A többieknek, akik már túl vannak rajta, mint a kanyarón, akik megbékéltek abban, hogy többre már nem viszik, azok csak nyugalmat akarnak, azoknak a szerelem csak egy *dolog*. Erről eszébe jutott, hogy Dinnyés József három éve, kilencvennégyben magyarázta el neki kétszer két deci vörösbor felett, hogy a dolog az egy „nem szó”. És ez pontosan illett arra az állapotra, amit érezhetett akkoriban. Kifogyott a kezdeti lendület.

Elszívott egy cigit, lehúzta a gint, aztán a tejtől egészen áttetszővé vékonyodott kávét, felállt, a lambériázott pultra dobott egy ötszázast, futva rámosolygott a lányra, és kilépett az árkádok alá. Sietett. Mintha menekült volna. Ahogy menekült a nagyapja, az apja is.

(Hosszú műszak a gyárban, sör a haverokkal fájrönt után, gyorsan megdumálni, hogy megy a fusi, aztán GMK, utána egy vermuth a Fény presszóban, kocka Ladával haza, otthon híradó, megérkeztek az új Wartburgok az NDK-ból, arra is befizettek, azzal hozzák majd haza a videót Bécsből, hogy felvehessék a Köztársaság kikiáltását, amire a hülye gyerek egy év múlva ráveszi a Terminátort, bassza meg.)

Harminc métert kellett csak gyalognia. Benyomta a kaputelefon gombját, aztán bement a nevét. A zár felberregett, és belépett a lépcsőházba. Sütemény és cefreszag csapta meg, valamelyik felsőbb emeletről lehallatszott a Malév reklámszene. Lehívta a liftet, és amíg leért, a postaládákra rajzolt karcköves tag-eket nézegette, az alkoholos filccel felírt „aláírásokat”. Lövése nem volt, hogy mit jelentenek. Fasznak barmolják össze a világot, gondolta, és rágyújtott, majd beszállt, és megnyomta a nyolcadik emelet gombját. Un-Break My Heart, dúdolta, miközben számolta az emeleteket. Hol jobb lakni, gondolkodott, az elsön, ahová leszáll a cefreszag, lezuhan a szemét és a szar, vagy a tizediken, ahol alig van víznyomás? A negyediken? A liftajtón a szeme előtt elsuhant egy *bazdmeg* felirat. A hatodikon eldobta a cigijét, és rátaposott. *Tilos a ..hány.ás!* Az alumíniumtábláról ő is mindig levakarta a betűket. Bedobott egy rágót, és a két tenyerével hátrasimította a haját. Megnézte magát a lift-

ablakban, és végigsimított a nyakkendőjén is. Basszátok meg, gondolta, és kiszállt a nyolcadikon.

Pont úgy nézett ki, mintha Mágenheimékhez menne. Bemegy, kér egy Algopyrint, esetleg megkérdezi, telefonálhatna-e. A lépcsővel szembeni lakásból veszekedés szűrődött ki. Belehallgatott. Még közelebb is lépett, de közben kialudtak a lámpák, és vissza kellett araszolnia a kapcsolóhoz. Nem hallotta, min megy a matek. Hűtők, pártok, televíziók, hitelek? Arra gondolt, hogy nincs szörnyűbb megaláztatás, mint amikor az embert akkor hallgatják ki, amikor a legnagyobb biztonságban érzi magát. Amikor azt hiszi, otthon bármit megtehet. Faszt. Egyébként akkoriban be nem állt a szája senkinek. Sehol. Meg se lepődött ezen az üvöltözős vitán. Mindig mindenki, mindenről vitatkozott, érvelt, beszélt. Egyedül Balkayt látta hallgatni az utca legjobb kocsmájában egy vodka előtt.

Aztán kiköpte a rágót, és megállt a 6-os ajtó előtt. Kicsit be volt már rúgva. Először arra gondolt, kopogni fog, az mégis meghittebb, aztán meggondolta magát, és rátenyerelt a csengőre.

Egy csinos, szőke, kék szemű lány fogadta, aki egészen finoman csücsörített egy kicsit. A lány éneklős hangon rákérdezett a nevére, majd betessékelte a szűk előszobába. A falon rücskös, barna tapéta, a tapétán esztergált fogas, a fogason egy műszörme női kabát, egy férfi ballon, és egy melóskabát. Velük szemben műanyag keretben Velence látképe és egy kacsát ábrázoló fali kerámia.

Gyere, mondta a lány, és elindult a nappali felé.

Csilla, jól emlékszem, Csilla vagy, szívem, kérdezte megkapaszkodva a melóskabátban.

Csilla, igen, csak gyere utánam, felelte a lány, majd megtorpant az előszobából nyíló egyik ajtó előtt. Az apám, mondta szenvtelenül, és ment is tovább.

A konyhában egy idősebb férfi ült a kockás viaszkos vászonnal borított asztalnál. Egykedvűen bámult maga elé, és egy szál cigarettát sodorgatott az ujjai között. A kávéját várta. Nézte a gázrózsa lángját, és közben alig észrevehetően jártak az ajkai. Fehér ing és nyakkendő volta rajta, a zakóját a széke háttámlájára dobta.

Jó napot, kiabált be a mosatlan edények szagától még kisebbnek tetsző lukba.

Az ember nem válaszolt. A fejét se mozdította meg. A szájába tolta a cigit, aztán hátranyúlt a zakója zsebébe, és elővett egy doboz gyufát. Bámulatos és félelmetes volt az egykedvűsége, amivel elpattintotta a foszfort, és az arcához tartotta a lángot.

Gyere már, kicsim, kiáltotta Csilla, és megállt. Ne nézz körbe, mondta, szalad a lakás. A nappaliból nyílik a szobám.

Valamiért úgy érezte, jót tesz, ha biccent, ezért, gyorsan meghajtotta fejét az öreg előtt, és elindult a lány után. A nappali kopott koloniállal volt berendezve, a kanapén égésnyomok és bezsírosodott foltok éktelenkedtek. Szemben vele a televízió, körben könyvszekrény fal, a vitrin mögött két üveg Lánchíd brandy, a polcokon családi fotók és értéktelen emlékek felejteni való nyaralásokról. A dohányzóasztalon vasalatlan ruhák összegyűrt kupaca. Innen nyílt a kisszoba. Csilláé. Impulse dezodor illata volt. Még megvolt a gyerekkori íróasztala. A fiókon két matrica volt a Wham és a Kaja-

googoo zenekarokról. A szobája közepén az ágy, hónapos lepedő, huzatjából kirugdosott paplan. A lány az ágyra feküdt, és lehúzta magáról a shortját.

Gyere már, mondta, és kigombolta a blúzát is.

Mellétérdelt, és megcsókolta a mellét. Aztán orrába csapott a lány illata, nem is a dezodora, csak a hús tiszta, édes szaga, és ettől elbizonytalanodott. Van valami gyermeken ártatlan ebben a szagban, gondolta, inkább hajnali pára, mint verejték, tiszta téli levegő, amibe öröm belelihegni a pálinkával kevert cigarettabűzt. Utoljára tizen-négy évesen érezte ezt a szagot, amikor szüleivel és Déri Jancsival ültek a Fekete-tenger partján, és ő félrevonult egy egy évvel fiatalabb lánnyal beszélgetni a jövőről. Déri azt magyarázta éppen, hogy a legnehezebb feladat kijönni egy rosszul feltett kérdésből. Még most is felröhögött azon, ahogy János bemutatta a lehetséges menekülési utakat. De amikor két kezével megragadta a lány testét, és ujjai a hónaljába fúródtak, akkor jött rá, hogy annak a tengerparton egy csitrirel átbeszélt jövőnek pont ilyen édeskés, esendő, cuki illata volt, mint ennek a lánynak.

Ebből a helyzetből már nem lehetett kijönni sehogy. Már nem volt hova hátrálnia. Idejött, megcsinálja, ezért van itt.

Inkább a konyhában, mondta a lány csendesen, és letörölte a hasát. Nem szeretem a cigiszagot.

Felöltözött, megkötötte a nyakkendőjét is, és megállt az ágy felett.

Mennyi is, kérdezte.

Nyolc, mondta a lány.

Elővakart tíz rongyot és a lány kezébe adta.

Tessék, mondta. Szép emlékeket juttattál eszembe.

Kösz, mondta a lány, és lassan feltápáskodott.

Menj, mindjárt jön a következő, mondta aztán, és kinyitotta a nappaliba vezető ajtót.

Átment a szobán, nem nézett semmire. A konyha előtt azért megállt és beköszönt.

Apa, megint telebagóztad az egész lakást, kiáltotta szavába vágva a lány, és az ajtó-félfára támaszkodva behajolt a konyhába.

Az öreg a kávéját kavargatta. Kezében kanál, cigi.

Kellemes ünnepeket és boldog új évet, fiam, mondta, és tovább bámulta a gázrózsa kihült vasát. Pár év és itt az új évezred is, tette hozzá, és az üvegpooharat a szájához emelte. A fát már befaragtam, ha elment az utolsó, előveszed a díszeket is, kérdezte a lányát, aztán rágyújtott megint.

Otthagya őket. Már a szomszéd lakásban is elült a vita. Gyalog ment le, és végig érezte a bejgli illatot.

Amikor kilépett az utcára, és rágyújtott egy Marlboróra, még aránylag korán volt. Simán elérhette volna a HÉV-et is, de inkább keresett egy fülkét, és taxit hívott. Pár százért bevitte a városba, ahol tovább lehetett inni, és részegen túlélni az ünnepeket.

F E N Y V E S I O T T Ó

Chlorophylle és Minimum

Antracit egy ócska teáskannában
töltötte életfogytiglani börtönbüntetését.
Végre béke honolt az egész vidéken.
Olykor elégedett kukorékolás hallatszott
a baromfiól felől, valaki épp jól végezte dolgát.
Képregény volt az élet: Chlorophylle és Minimum.
Az idő kerek volt, tiktakolt és
vadul forgott körbe-körbe.

Képregény volt az élet.
Még nem ismertem a betűket, ezért
anyámnak minden csütörtök délelőtt
Buksit kellett olvasnia, fennhangon:
Vakarcsot és Pöttömkét
(Chlorophylle et Minimum),
Clifton ezredes nyomozásait,
Valiant herceg szerelmi életét és
a vikingekkel vívott csatáit,
a Fehér lovas, Davy Crockett (ezredes)
és Jerry Spring (a magányos cowboy) kalandjait.
Csupa rettenhetetlen, bátor főhős,
mindig győzött az igazság
vagy Ucsa, a partizán.

Képregény volt az élet.
Fülünkben, szemünkben peregtek
a képek, a szóbuborékok, az akciók.
Pattogtak a golyók. Szólt a „mitraljez”.
Fából kardokat, puskákat faragtunk.
Nem szólt senki, ha olykor
rossz társaságba keveredtünk.
Elbűvölten néztük a rajzokat, silabizáltuk
a képregények buborékjait, felhőcskéit,
mohón faltuk a szavakat, mondatokat,
kézen és fejen állva ismételtgettük,
mit mondtak a szereplők.

Képregények, újságok tömkelege: Buksi,
Kekcec, Panorama, Crtani romani,
gazdag választék: Alan Ford, Rip Kirby,
Talraesett Tom és a Dalton fivérek,
Flash Gordon illetve az ufók.
Hittünk a földönkívüli életben, a csillagközi utazásban,
csupa készség, csupa ígélet volt minden.
Az élet állandóan bugyborékol,
valaki mindig beszélt, fecsegett,
lökte a közhelyeket, szaporodtak a buborékok,
szaporodtak a rések és repedések.
WOOOOWWW!

Végre béke honolt az egész vidéken,
Antracit egy ócska teáskannában töltötte
életfogytiglani börtönbüntetését.
Képregény volt az élet.
Fekete-fehér képregény.
Naivak és taknyosak voltunk,
télen-nyáron folyt az orrunk,
utáltuk a rizsát és a tejbegrízt.
Vitacitrolt ittunk kávéskanálból.
Mufurcnak és Bobinak hívtuk a kutyánkat,
apám vasat hajlított, anyám
meg egy Singeren varrt rendületlenül.
Az idő kerek volt, tiktakolt és
vadul forgott körbe-körbe.
Még nem volt tévé,
csak rádió, de az szólt rendesen:
híradó, szív-küldi, faluműsor,
szombat esti vidámest,
zenés találka, slágerparti,
Rock Around The Clock.
Bakurek Mísike volt a legjobb barátom.
Elbűvölve néztük a rajzokat,
silabizáltuk a képregények felhőcskéit,
kézen és fejen állva is olvastunk,
faltuk a szavakat, mondatokat.

A rémálmok az őket megillető helyre kerültek.
Antracit egy ócska teáskannában
töltötte életfogytiglani börtönbüntetését.
Vajon hány évesek lehettünk?
Vakon hittünk az életben és az ufókban.
Szerettük az elkerülhetetlent, a véletleneket,
a guráblit, a jó, sűrű krumplilevest, no, meg a sóletot
(Balassa nagymamám főzte a legjobbat).
És volt még valami: apám, miután
a vasárnapi húslevesben főtt
csirkék, tyúkok és kakasok fejről
leszopogatta a bőrt és a cafatokat,
a csupasz koponyákat gondosan kettémetszette,
kiszedte belőlük az agyvelőt és átnyújtotta nekem.
Ez volt a legkedvesebb mozdulata irányomban,
egész életében durva volt, mint a pokróc,
soha semmi meghatódás, elérékenyülés.
Viszont a csirkék, tyúkok és kakasok remegő agyveleje,
a földkerekség legfinomabb étkének tűnt.
Az a szertartásba illő mozdulat nekem
a vasárnap déli ebéd csúcspontja volt.

Antracit egy ócska teáskannában töltötte
életfogytiglani börtönbüntetését.
A rémálmok az őket megillető helyre kerültek.
Dzsogánovity volt a párttitkár.
A topolyai ipartestületben a vegyeskórus
a Petőfi Brigád hőstetteiről énekelt.
Megengedett hangnem: a-moll, b-dúr stb.
Kétpofára kanalztuk a Vitacitrolt.
A Buksit állítólag a Jugoszláv Harcos Szövetség
szüntette meg, mert a fiatalokat nem nevelte
kommunista hazafiságra.
Ott akkor véget ért a magyar képregény-világ.
Valiant herceg elfelejtett magyarul.
Szerbhorvátul minden mehetett tovább.
Előkerültek a szótárak, és tovább
faltam a képregényeket:
uuuh! Moja draga puši na lomači.
Put u pakao – treba da se asfaltira!

Keményen peregetek a hatvanas évek,
szánsájn és minden veri gud.
Kinőttem a „pisis” gyerekkorból,
elköltöztünk egy másik topolyai házba,
féltett kincseim, a Buksik és a
képregények a padlásra kerültek.
Évekig fent szunyókált Jerry Spring,
Clifton ezredes és Valiant herceg
a kémény mellett, horogfák
és gerendák tőszomszédságában.
Inkább fociztam, büntetőket rúgtam,
mert három kornerért tizenegyes járt,
a lányok is egyre szebbek lettek,
és sokszor elmaradtam a leckével,
talán még intót is kaptam.
Apám egyszer úgy berúgott, hogy
bosszúból elégette az összes Buksimat.
Gyermekkorom egy szempillantás alatt ellobbant.
Nem mertem tiltakozni, sírni és toporzékolni se,
cserben hagytam képregény-hőseimet,
gyáva és gyenge voltam, mint Vakarcs
és Pöttömke (Chlorophylle et Minimum).
Bezárkóztam egy ócska teáskannába,
mert kezdett megérni bennem a gondolat,
hogy az ember nem méltó az életre,
hiszen ha az élet felett hatalmat nyer,
úgyis tönkreteszi.

BORBÉLY LÁSZLÓ

Az utolsó fuvar

MUNKÁCSI MIKLÓS (1941–2021) ÍRÓ EMLÉKÉNEK

Az író arra ébredt, hogy szüntelenül dudál valaki. Felkelt az ágyból, kinézett az ablakon, egy olyasféle kockás Lada taxi állt a kertkapu előtt, amelyet rég ki kellett volna vonni a forgalomból. Ezen meg sem lepődött, hamar öltözködni kezdett és csak a beidegződött mozdulatok közben tűnt fel neki, hogy minden másképpen van, mint előző este. Fiatalosan mozgott, a testét gyöttrő fájdalomnak még az emléke is elhagyta. A tükörbe nézve pedig alig ismert magára. Életerőtől teljes mivolta nézett vissza rá, a fiatalember, aki fejébe vette, hogy írni fog. Majdnem nyolcvan évének, minden kinja tovatűnt arcáról és eltávozott a testéből is.

A taxisofőrben azonnal felismerte „a dögkeselyűt”, Simon Joe-t. Fáradt tekintetű, harminc körüli férfi volt, szorosan testre zárt, rövid bőrkabátot viselt.

– Már azt hittem, itt dekkolok ítéletnapig – mondta a taxis.

– Akárcsak én – mondta az író.

– Eljöttem érted, engem küldtek.

– Kik?

– A többi alakmásod.

– Tudtam, hogyha eljön az idő, te leszel az. Téged szeretlek legjobban.

– Hagyd ezt abba! Még a végén elsírjuk magunkat.

– Abból már kijutott eddig is. Adj gázt és induljunk, csak sejtem hová, de te oda is tudod a legrövidebb utat.

– A Dögkeselyű óta volt időm elgondolkozni azon, mi végre születtem meg regényalakként, hogy kik előztek meg engem a lelkedben – mondta a taxis. – Meglestelek Martonvásáron, amikor a futballpálya melletti kocsmá asztalánál körmőddel messzire pöckölted az elszívott cigarettavéget. Interjút adtál egy szemüveges fiatalembernek. Vékony láncon kereszt volt a nyakadban. Testalkatod és a hangod akár a vérbeli vagányé, átlényegültél önmagaddá, akinek első lebilincselő olvasmánya a börtön könyvtárából kölcsönzött Dosztojevszkij-regény volt.

– Gyógyító mondatokat találtam benne.

– Nem is csodálom, hogy felfigyeltek a novelláidra: ki ír ma már olyan mondatokat, mint te az első kötetedben: „Nekünk bűnösöknek, Saint-John, akik úgy szakadtunk ki az anyánkból, mint a kutyakölykök, s előbb ugatni és káromkodni tanulunk meg, csak azután beszélni, nekünk még az se természetes, hogy pont van a mondat végén. Nekünk, akik olyan mélységből jöttünk, ahová még jajszó se hallatszik le, nemhogy a halk zene vagy a tiszta beszéd, akiknek még annyit se mondott senki, hogy no te idélen, ezért és ezért születted, nekünk még az se természetes, ha sár helyett könny csordul ki a szemünkből...”

Simon Joe elhallgatott, a gépkocsi motorjának zúgását az író törte meg.

– Az apai nagyapám, Munkácsi Márton fotóművészként lett világhírű. Ő tényleges hatással nem lehetett rám, személyesen sohasem találkoztunk, mert New Yorkban élt. Az ő hírneve nekünk semmi hasznot nem hozott. A szüleim nincstelen munkások voltak. Proli családban nőttem fel, utcagyerek voltam. Az evésen, az iváson és a lányokon kívül semmi sem érdekelt. Magyarból és rajzból ötös voltam, de ami a többi tantárgyat illeti, minden évben bukducsolva jutottam át az évváró vizsgákon. Egyszer egy újságcikk is megjelent rólam, amelyben leírták, hogy a tehetségem ellenére elveszett ember vagyok... Elveszett emberként indítottak el az életbe még mielőtt nagykorú lettem, hátrányos helyzetű voltam, tehát azonnal leírtak. Az általános iskola után jelentkeztem a képzőművészeti iskolába, de nem vettek fel, mert képtelen voltam „dobozokat” rajzolni. Én csak száguldó lovakat és emberi karaktereket tudtam alkotni. Az egyhangúságot már akkor is utáltam.

– Rendszeresen olvastál mielőtt írni kezdted? – kérdezte a taxis.

– Nem nagyon vettem olvasnivalót a kezembe – válaszolta az író. – Az első komoly könyvet a börtönben olvastam el. Megengedték, hogy kölcsönkérjem a könyvtárból. Stendháltól kerestem a Vörös és feketét, mert azt láttam filmen. Azután levettem a polcra a Bűn és bűnhődést. Belelapoztam és kíváncsi lettem, hogy vajon mi történik ezzel a Raszkolnyikovval. És akkor elkezdődött...

– Hogyan próbáltál szerencsét az irodalmi életben?

– Kazánfűtő lettem. Ez testedzésnek sem volt rossz, ugyanakkor olvasni és írni is lehetett a munka mellett. Munka után öntöttem végső formába az első elbeszéléseimet a Lóvátévoiket és a Lent a kazánházban. Egyiket az Élet és Irodalom, a másikat a Kortárs szerkesztőségbe vittem. Szerényen, de kellő magabiztossággal léptem fel. Tulajdonképpen átvertem mindkét szerkesztőt. A Kortársnál közöltem, hogy az Élet és Irodalomnál már elfogadták az egyik írásomat. Az ÉS-nél meg azt, hogy a Kortárs következő számában közli a másik novellámat. Bejött a trükk, ezzel a két kegyes füllentéssel kezdődött az írói pályám. Nagyon fiatal voltam, tele energiával. Akkor úgy gondoltam, hogy sohasem fog el az erőm. Dübörgött bennem az életerő, a bizonyítási vágy, hogy elmondjam, amit előttem még senki nem írt meg. A Dögkeselyű, a te történeted ma is megállja a helyét, mert tényleg többet nyújt egy izgalmas kriminél. Arra keresi a választ, hogyan lesz egyik napról a másikra valaki bűnözővé önhibáján kívül.

– Tudom – mondta a taxis és visszakapcsolt a meredek emelkedőn. – Ránk még a napfény sem úgy ragyog, mint másokra. Ott van minden a kesztyűtartóban.

Az író fürkészni kezdte, hogy tényleg mindegyik könyve megvan-e. Egyiket a másik után vette kézbe és örömeztet töltötte el. Félhangosan olvasta a címetek Saint John hullái, Mindhalálig Beatles, A halálraítélt sziget, A fattyú, A késdobáló, aztán belelapozva egy-egy írását is Végkiárusítás, Míg beáll a fagy... És ezekről eszébe jutott, hogy valahogy ezeknek a címei eleve készen voltak, szinte csak meg kellett hozzájuk írni a cselekményt. A Holtak kalendáriuma maradt utoljára.

– Elkérhetem a tollad? – kérdezte.

– Milyen író az, akinek nincsen tolla? – kérdezte Simon Joe, bőrkabátja belső zsebéből golyóstollat vett elő.

Az író beleírta a könyvbe, hogy „Simon Joe-nak a régi barátság megerősítésül egy új könyvet”.

– Egyszer elolvasod...

– Már azelőtt tudtam, miről szól, hogy írni kezdted. A főszereplőd, Lantos Rudolf a rokonlelkem. Filozofáló mivoltod úgy mondaná: egylényegű velem. Rudolfot én sugalltam neked.

– Médiium voltam?

– Az hát. Az ember agya mindenféle ötleteket termel, jobbnál jobb vagy annak tűnő regényterveket készít, aztán a tudat egy napon helyzetbe kerül, és anélkül, hogy észrevette volna, már el is kezdte írni a történetet, ami felett többé nincs semmiféle hatalma. Az odaátról érkező hangok diktálnak. Aljas módon szűkszavúan és kíméletlen toleranciátlansággal.

– Nem akartam annyi halált, amennyit a nagyregényembe beleírtam – magyarázkodott az író. – A szereplők, ha már egyszer életre keltek, kétségbeejtően, sokszor undorítóan önálló, öntörvényű életet élnek. S ha olykor mondjuk úgy döntenek, hogy megölnék valakit, vagy egymást, hiábavaló könyörögni, közbenjárni valamelyik áldozat érdekében, a válasz legtöbbször kíméletlen: a szereplőnek meg kell halnia, nincs apelláta.

– Ugyanúgy, mint az én esetemben – vette át a szót Simon Joe. – Aki csak egy kicsit is ismer, tudja, hogy soha nem akartál megölni senkit. De legalább te megírtad Gérecz Attila halálát is. Úgy, ahogy volt, mindenféle belemagyarázó, megélhetési linkelés nélkül.

– Köszönöm!

– Magadnak köszönd. Ott voltál a hetedik kerületben ötvenhatban. Láttad. „A többiek körülvették a járdán nyitott szemmel fekvő, senki által ki nem nevezett vezetőjüket, és lassan melléje térdepeltek. a 7.62 milliméteres lövedékek közül kettő átverte a mellkasát, az egyik közvetlenül a szívét. A halottat a körút felé eső második 39-es számú ház kapualjába fektették, egy fal mellé létrára. Nyitott személyi igazolványát összekulcsolt keze fölött a mellére borították.”

A taxi megállt, Simon Joe nem állította le a motort.

– Nem kapsz be az órát. Mennyivel tartozom?

– Semmivel. Ez már rendezve van.

– Tudod már, hogy kiért lesz a következő fuvar?

– Nincsen következő. Csak miattad ültem a volán mögé. Hogy kivittek legyünk.

Kezet fogtak. Az író kiszállt a taxiból. Felhajtotta gallériját. Simon Joe még intett neki, feltette a napszemüvegét aztán gázt adott és megfordult. Az író nézte amint a taxi lebegve nyomtalanul továtúnik a fagyos januári naplementében, aztán átlépett „a háborítatlanság gravitációtól mentes vidékére”.

DEME TAMÁS

A magatartás méltósága

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ KÖTETE

CSENGEY DÉNESRŐL

Rendkívüli vállalkozás Csengey Dénes bemutatása. Forgatom az ízléses kötetet, borítóján a félrehajtott fejű költő, népröport képével. Megnyerő férfiarc. Nem derül ki, mosolyt, avagy fájdalmas tudomásulvételt tükröz. A MMA kiadványának szerzője Bartusz-Dobosi László író, tanár, irodalomtörténész életmű-átvilágítást, történelmi leckét kínál. Tudományos és művészeti elemzés, magatartás-anamnézis. A bemutatás „tárgya” Csengey Dénes nemcsak író, de modern néptanító, politikus, vándorpróféta, archaikus Apolló-torzó, Petőfi „hiteles ükunokája”. Személyében bemutatni a rendszerváltás egyik jelképét, s talán első áldozatát – ez a feladat nehézsége.

Csengeyt sokan emlegették a cselekvő szeretet modelljeként. Barátai, kollégái, még ellenfelei is szerették. A társaslélektan jól írja le a szeretet mozgó dimenzióját. E. Fromm, Karácsony Sándor állítják: a szeretet nem érzelemre, hanem az akaratra épül. A társasakarat – ami a társadalmi viszony – jellemzője a cselekvés. A **szeretet mindig tett-rendszerben mozog**. E lelki háttér jellemzi Csengeyt, aki szerint „a valóság átvért az ideológia szorítókötésén”. Utazásain, szónoklatain, is átütött a cselekvő szeretetet ihlete. Felesége, Ferencz Melinda mesélte, férjét a szeretet dinamikája mozgatta. A szeretethiány és a szeretetátadás áradása. A közelállók, s a tőle távoliak is tett-motívumokkal írták le vibráló hétköznapijait:

Kéznyújtás, Nyelvi igazodás ahhoz, akivel beszél, Öncenzúra, Csenedben maradás és ellentéte – a Mindent kimondás. Felemelt fej, erőteljes testbeszéd, irányt-mutató tekintet és kézmozdulatok. Csak tőle láttam a nyomatékosító rámutatás különleges gesztusát – nem egy, hanem két ujját emelte, mutató s középső ujjával együtt jelezve, mi a lényeg „*Legyen a ti beszédek: igen, igen, nem, nem*” alapon. Félrehajtott fej, a másik ember meghallgatása, megnyugtató képe, a figyelem látható garanciája.

Sok jelzöt kapott kortársaitól. Voltak ezekben lényegi és közhelyes kifejezések egyaránt. Hol „plebejus nemzeti demokratának” nevezték, hol „másként gondolkodónak”, „útonjárónak”. Legtalálhatóbb jelzője: mai **Petőfi**. Hetykén, vállán panyókára vett köpeny-viselése, öntudatos szókimondása miatt. Nagy „elődjéhez” hasonlóan, rövid életében neki is kijutott a költészet, a színpad, a politikai népszerűség és a megaláztatás. (Saját választókerülete nem szavazott rá, Petőfihez hasonlóan megbukott.) Bartusz-Dobosi ide idézi az angyal képét is – egy „nesztelen léptű angyal” lebegett Csengey fölött. A 80-as évek végén, amikor idegfeszítő különbségeiket jelezték a rendszerváltó (majd rivális pártokká alakuló) erők, kivételesnek számított Csengey egység-akáró mániája. Ahogy Csoóri és Kiss Ferenc keresték a szellemi ellenállás

távolálló képviselőivel a párbeszédet, ugyanúgy akart egyetértést Csengey. A legígéretesebb korszakot gyötrelmesen megosztó ördögi vitát, a „népi-urbánus” ellentétet feloldhatónak tartotta. Az olvasó elképed a szellemi mutatványt látva – amint Csengey alvajáróként sétál a nézetek mély szakadéka felett. Az egymással egyet nem értő akkori antikommunista csoportok egyik erős közös pontja az 1956-os forradalom értékelése. Csengey az, aki újra, meg újra figyelmezteti a vitázókat a közösnek vélt célokra, az egyedül elfogadható magatartásra (a megújítandó nemzetre, demokráciára, tisztességre). Állandóan mozdul, másokat mozdít – és jelzi, hogy „*a helyben járás a visszalépéssel egyenlő*”. Csengey szokatlan, provokáló szeretetét több kortársa, az utólag-mindig-bölcs ítélkezők naivitásnak minősítették. Ám a kötetből bebizonyosodik, egyáltalán nem volt naiv. Önkritikájából, s az elszalasztott lehetőségek nemzedéki számonkéréséből kitűnik, reális volt a helyzetértékelése. Teljes erejével küzdött az egység, a párbeszéd-megtartás, az árokbetemetés megvalósításáért. Szenvedélyes lelkesedése kezdetétől változatos az életpályája ívelése, országos sikerein, kudarcain át „A kétségbeesés méltósága” tanulmánykötete életérzéséig.

Ki ez az ember? A kötet a személyiség mélyéig ás. Csengey az, akinek a magatartása ma különösen hiányzik. Személyes képem róla: e vagány, de fegyelmezett, kihívó, de megfontolt, parasztpolgári, modern, európai magyar szellemi arisztokrata, kegyeskedéstől mentes, prófétikus emberben a krisztusi embert látom. Társadalmilag: a nemzeti egység áldozatát.

Összetett, sokszínű személyiségének elemzése, életművének értékelése a lehetetlenséget súrolja. A szerző bátor irodalomelméleti, történelemfilozófiai jártassággal futott neki a feladatnak. A torzó-életmű feltárása sikerült. Akkor is siker a monográfia, ha több benne az irodalomelmélet, mint a társadalmi, politikai, emberi bemutatás. A tanár-irodalomtörténész szerző fontosnak tartotta a tudományos alapvetést. Ez érthető, jogos, természetes. Ami az életmű bemutatásának arányaiban érdekes, az a főszereplő irtózása bármiféle kánonba való belepréselésétől. Csengey ugyan figyelemmel követte az ellentétes ízlésű véleményformálók közléseit is (Radnóti Sándorral, Kulcsár Szabóval izgalmas dialógusai voltak), de élesen kerülte a posztmodern mintákat (diszkurzív szöveg, dekonstrukciók, dekontextualizáció), azokat spekulatív divatoknak tartotta. Kemény véleményt írt az önmagukkal játszadozó posztmodernről (*Levél az avantgarde tagjaihoz és híveihez, Párizsba*): „Nem (...) a képvers és nem a fonikus líra, nem a fémmobil és nem a happening, hanem a művet teremtő és szervező erő (...), a szellemi magatartás foglalkoztat.” Igen, a *szellemi magatartás* érdekelt – ami erőteljesen megszólal Bartusz-Dobosi kötetében. Az elméletek mellett a szerző nem ragad bele az izmusok és művi besorolások tégelyébe, hanem a viták és „önlokalizációk” kötelező gyakorlatait megszakítva bevonja olvasóit Csengey műveinek ízes gondolatvilágába. Ami nem fér bele a kánonba. Csengey – elmélet helyett az életet választotta. Belehalt.

A kötet nagy erénye –miközben „megadja a császárnak” (az elméleti elvárásnak) a magátét, bevezet az ihlet hétköznapi misztériumába is. Követhetjük Csengey „nem-

zedéki” műveit (Cseh Tamással közös munkáit), s azok kritikáit. Megmutatja Csengey szembefordulását saját beatkorszaki létével, s rendszerváltó cselekvésbe fordított energiáit. A beatkorszakot „elszalasztott lehetőségnek” minősíti, a nemzedéki illúziókkal való leszámolással együtt. Fájdalommal állapítja meg a csavargó költőfejedelem, Villon szerepében, hogy mindenütt fogoly, börtönbe zárt rab. (Ide szikrázik az analógia – Tarkovszkij Stalker filmjének főhőse ugyanezt érzi.) A lét korlátos zárt-ságát felismerve, a szabadság képét csak a transzcendens dimenzióban leli meg. Ezt tükrözi Csengey világnézeti, vallási felfogása, önmeghatározása. Vallásgyakorlás nélküli felnevelkedése után, értelmiségi pályafutása külső szemlélőknek nem mutatja a hagyományos vallásosság jeleit. Más a lényeg. A világnézet (nem azonos a vallással) egész életét meghatározta. Életében jelenvaló a hite. Személyiségét átjárta a transzcendenshez kötődő lét bizalma. Felesége, s barátai közléseiből tudható, hallgatóságát „előrelátással”, jövőbe-tekintéssel lepte meg. Több kortársa jellemezte prófétainak jellemét. András fiával szép beszélgetése volt Dénesnek. A kamasz rákérdezett apja Istenhitére, s Csengey egyértelműen mondta, nem hisz az Istenben. A fia ráfelelte: akkor ő sem. Ezen édesapja úgy elcsodálkozott, hogy megfordult a szereposztás, Csengey a hit összes érvét bevetette fia meggyőzésére.

Csengey szövegeinek másik alapértéke – a nyelve. E nyelvben jelen vannak a beszéd köznapi, irodalmi, politikai, értelmiségi, paraszti, ifjúsági rétegnyelvei. A vidéken felnőtt kamaszt sokáig nem érintette meg az értelmiségi logika és nyelv. Eredeti gondolkodását természetes örökségként használta. A monográfus helyesen veszi észre a képes beszéd jeleit Csengey szövegeiben. Ezek alapja, a Keletről hozott, örökölt társas logika, amelyet a Magyar észjárás könyvben nagyszerűen írt le Karácsony Sándor, a XX. század legnagyobb magyar neveléstudósa. Erre a nyelvre Bartusz-Dobosi rácsodálkozik: *„Egyszerre lírai és drámai, láttató és kifejező, az emberi psziché érzékenységei különösen magas fokon vannak jelen benne (...). A gyökök és a jelentések holisztikus kapcsolatrendszerre épülnek, amelyek állandó gondolatátvitásra, analógia-sorok áttekintésére készítetik az értelmezői közeget. A magyar nyelv az egészről eredezteteti a részeket, a gyökből a jelentésváltozásokat: azaz sűrít.”* Igen, ez a képes nyelv a magyar észjárás tükré.

Csengey észjárása mellérendelő, a társas logikai szemlélettel képeket tudatba emelő. Magam is hallgattam a rendszerváltó március 15-én, a televízió Szabadság téri székháza előtt az ifjú politikus-író, amikor elmondta a szabadság kívánságlistáját s felejthetetlen mondatát: *„Európába, de mindahányan!”* Ezt a mondatot sokezer ember őrizte meg emlékezetében. Egyszerű, közérthető, programadó. Nem véletlen, hogy a szerző Csengeynek a nyelvről, a *rendszerváltozás nyelvéről* szóló vallomását emeli a kötet összegzésébe:

„Az ország megújítása az írástudók számára első lépésben, alapfokon nyelvújítási harc. Azon a nyelven, amely ma a politikában és a sajtóban uralkodik, egyszerűen nem fejezhető ki, nem tárgyalható valóságos emberi viszonylatok.” Aktuális tanulság s fájdalmas feladat: a tét a kultúra visszafoglalása. Tanulság egy nagyszerű magyar író,

politikus felívelésének, feledésbe zuhant életének a története. Az életmű látszólag torzóban maradt, mégis maradandó az igazság. Bartusz-Dobosi kötete remek bizonyosság arra, hogy megtartható az érték, ha az egészre figyelünk, nemcsak a részekre. Csengey lelkiisége, személete – kulcs a közelmúlt történelmének megértéséhez. Az alkotás megszakadhat, a feladat nem változik, ránk marad.

